МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ «ІНТЕРНАУКА»

ISSN 2520-2057 (print)
ISSN 2520-2065 (online)

INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL «INTERNAUKA»

ІНТЕРНАУКА
Видавничий дім

№ 16 (150) / 2023

МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ «ІНТЕРНАУКА»

INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL «INTERNAUKA»

Свідоцтво
про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації
КВ № 22444-12344ПР

Збірник наукових праць

№ 16 (150)

Київ 2023

ББК 1
УДК 001
М-43

Повний бібліографічний опис всіх статей Міжнародного наукового журналу «Інтернаука» представлено в: **Index Copernicus International (ICI); Polish Scholarly Bibliography; ResearchBib; Turkish Education İndex; Наукова періодика України.**

Журнал зареєстровано в міжнародних каталогах наукових видань та наукометричних базах даних: Index Copernicus International (ICI); Ulrichsweb Global Serials Directory; Google Scholar; Open Academic Journals Index; Research-Bib; Turkish Education İndex; Polish Scholarly Bibliography; Electronic Journals Library; Staats- und Universitätsbibliothek Hamburg Carl von Ossietzky; InfoBase Index; Open J-Gate; Academic keys; Наукова періодика України; Bielefeld Academic Search Engine (BASE); CrossRef.

В журналі опубліковані наукові статті з актуальних проблем сучасної науки.

Матеріали публікуються мовою оригіналу в авторській редакції.

Редакція не завжди поділяє думки і погляди автора. Відповідальність за достовірність фактів, імен, географічних назв, цитат, цифр та інших відомостей несуть автори публікацій.

У відповідності із Законом України «Про авторське право і суміжні права», при використанні наукових ідей і матеріалів цієї збірки, посилання на авторів та видання є обов'язковими.

© Автори статей, 2023
© Міжнародний науковий журнал «Інтернаука», 2023

Редакційна колегія:

Голова редакційної колегії: **Камінська Тетяна Григорівна** — доктор економічних наук, професор (Київ, Україна)

Заступник голови редакційної колегії: **Курило Володимир Іванович** — доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України (Київ, Україна)

Заступник голови редакційної колегії: **Тарасенко Ірина Олексіївна** — доктор економічних наук, професор (Київ, Україна)

Розділ «Економічні науки»:

Член редакційної колегії: **Алієв Шафа Тифліс огли** — доктор економічних наук, професор, член Ради — науковий секретар Експертної ради з економічних наук Вищої Атестаційної Комісії при Президентові Азербайджанської Республіки (Сумгаїт, Азербайджанська Республіка)

Член редакційної колегії: **Баланюк Іван Федорович** — доктор економічних наук, професор (Івано-Франківськ, Україна)

Член редакційної колегії: **Бардаш Сергій Володимирович** — доктор економічних наук, професор (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Бондар Микола Іванович** — доктор економічних наук, професор (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Бєлялов Талят Енверович** — доктор економічних наук, доцент (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Вдовенко Наталія Михайлівна** — доктор економічних наук, професор (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Гоблик Володимир Васильович** — доктор економічних наук, кандидат філософських наук, професор, Заслужений економіст України (Мукачеве, Україна)

Член редакційної колегії: **Гринько Алла Павлівна** — доктор економічних наук, професор (Харків, Україна)

Член редакційної колегії: **Гуцаленко Любов Василівна** — доктор економічних наук, професор (Вінниця, Україна)

Член редакційної колегії: **Дерій Василь Антонович** — доктор економічних наук, професор (Тернопіль, Україна)

Член редакційної колегії: **Денисекно Микола Павлович** — доктор економічних наук, професор, член-кореспондент Міжнародної академії інвестицій і економіки будівництва, академік Академії будівництва України та Української технологічної академії (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Дмитренко Ірина Миколаївна** — доктор економічних наук, професор (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Драган Олена Іванівна** — доктор економічних наук, професор (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Еміне Лейла Кият** — доктор економічних наук, доцент (Туреччина)

Член редакційної колегії: **Єфіменко Надія Анатоліївна** — доктор економічних наук, професор (Черкаси, Україна)

Член редакційної колегії: **Заруцька Олена Павлівна** — доктор економічних наук, професор (Дніпро, Україна)

Член редакційної колегії: **Захарін Сергій Володимирович** — доктор економічних наук, старший науковий співробітник, професор (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Зеліско Інна Михайлівна** — доктор економічних наук, професор, академік Академії економічних наук України (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Зось-Кіор Микола Валерійович** — доктор економічних наук, професор (Полтава, Україна)

Член редакційної колегії: **Ільчук Павло Григорович** — доктор економічних наук, доцент (Львів, Україна)

Член редакційної колегії: **Карімкулов Жасур Іманбоєвич** — доктор економічних наук, доцент (Ташкент, Республіка Узбекистан)

Член редакційної колегії: **Клочан В'ячеслав Васильович** — доктор економічних наук, професор (Миколаїв, Україна)

Член редакційної колегії: **Копилюк Оксана Іванівна** — доктор економічних наук, професор (Львів, Україна)

Член редакційної колегії: **Кравченко Ольга Олексіївна** — доктор економічних наук, професор (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Курило Людмила Ізидорівна** — доктор економічних наук, професор (Київ, Україна)
Член редакційної колегії: **Кухленко Олег Васильович** — доктор економічних наук, професор (Київ, Україна)
Член редакційної колегії: **Лойко Валерія Вікторівна** — доктор економічних наук, професор (Київ, Україна)
Член редакційної колегії: **Лоханова Наталя Олексіївна** — доктор економічних наук, професор (Львів, Україна)
Член редакційної колегії: **Малік Микола Йосипович** — доктор економічних наук, професор (Київ, Україна)
Член редакційної колегії: **Мігус Ірина Петрівна** — доктор економічних наук, професор (Черкаси, Україна)
Член редакційної колегії: **Ніценко Віталій Сергійович** — доктор економічних наук, доцент (Одеса, Україна)
Член редакційної колегії: **Олійник Олександр Васильович** — доктор економічних наук, професор (Харків, Україна)
Член редакційної колегії: **Осмятченко Володимир Олександрович** — доктор економічних наук, професор (Київ, Україна)
Член редакційної колегії: **Охріменко Ігор Віталійович** — доктор економічних наук, професор (Київ, Україна)
Член редакційної колегії: **Паска Ігор Миколайович** — доктор економічних наук, професор (Біла Церква, Україна)
Член редакційної колегії: **Разумова Катерина Миколаївна** — доктор економічних наук, професор (Київ, Україна)
Член редакційної колегії: **Рамський Андрій Юрійович** — доктор економічних наук, професор (Київ, Україна)
Член редакційної колегії: **Селіверстова Людмила Сергіївна** — доктор економічних наук, професор (Київ, Україна)
Член редакційної колегії: **Скрипник Маргарита Іванівна** — доктор економічних наук, професор (Київ, Україна)
Член редакційної колегії: **Смолін Ігор Валентинович** — доктор економічних наук, професор (Київ, Україна)
Член редакційної колегії: **Сунцова Олеся Олександрівна** — доктор економічних наук, професор, академік Академії економічних наук України (Київ, Україна)
Член редакційної колегії: **Танклевська Наталія Станіславівна** — доктор економічних наук, професор (Херсон, Україна)
Член редакційної колегії: **Токар Володимир Володимирович** — доктор економічних наук, професор (Київ, Україна)
Член редакційної колегії: **Тульчинська Світлана Олександрівна** — доктор економічних наук, професор (Київ, Україна)
Член редакційної колегії: **Чижевська Людмила Віталіївна** — доктор економічних наук, професор (Житомир, Україна)
Член редакційної колегії: **Шевчук Ярослав Васильович** — доктор економічних наук, старший науковий співробітник, доцент (Нововолинськ, Волинська обл., Україна)
Член редакційної колегії: **Шинкарук Лідія Василівна** — доктор економічних наук, професор, член-кореспондент НАН України (Київ, Україна)
Член редакційної колегії: **Шпак Валентин Аркадійович** — доктор економічних наук, професор (Київ, Україна)
Член редакційної колегії: **Скриньковський Руслан Миколайович** — кандидат економічних наук, професор (Львів, Україна)
Член редакційної колегії: **Султонов Шерали Нуралиевич** — доктор філософії з економічних наук (PhD) (Ташкент, Республіка Узбекистан)
Член редакційної колегії: **Peter Bielik** — Dr. hab. (Словацька Республіка)
Член редакційної колегії: **Eva Fichtnerová** — University of South Bohemia in České Budějovice (Чеська Республіка)
Член редакційної колегії: **József Káposzta** — Dr. hab. (Угорщина)
Член редакційної колегії: **Henrietta Nagy** — Dr. hab. (Угорщина)
Член редакційної колегії: **Anna Törő-Dunay** — Dr. hab. (Угорщина)
Член редакційної колегії: **Mirosław Wasilewski** — Dr. hab., Associate professor WULS-SGGW (Польща)
Член редакційної колегії: **Natalia Wasilewska** — Doctor of Economic Sciences, professor UJK (Польща)

Розділ «Юридичні науки»:

Член редакційної колегії: **Арістова Ірина Василівна** — доктор юридичних наук, професор (Суми, Україна)

Член редакційної колегії: **Бондаренко Ігор Іванович** — доктор юридичних наук, професор (Братислава, Словацька Республіка)

Член редакційної колегії: **Галунько Валентин Васильович** — доктор юридичних наук, професор (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Гиренко Інна Володимирівна** — доктор юридичних наук, доцент (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Глушков Валерій Олександрович** — доктор юридичних наук, професор (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Головко Олександр Миколайович** — доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України (Харків, Україна)

Член редакційної колегії: **Грохольський Володимир Людвигович** — доктор юридичних наук, професор (Одеса, Україна)

Член редакційної колегії: **Мустафазаде Айтен Інглаб** — доктор юридичних наук, професор, директор Інституту права та прав людини Національної Академії Наук Азербайджану, депутат Міллі Меджлісу Азербайджанської Республіки (Азербайджан)

Член редакційної колегії: **Іманли Магомед Нагі** — доктор юридичних наук, професор (Азербайджан)

Член редакційної колегії: **Калюжний Ростислав Андрійович** — доктор юридичних наук, професор (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Клемпарський Микола Миколайович** — доктор юридичних наук, професор (Кривий Ріг, Україна)

Член редакційної колегії: **Лоредана Джані Агуіре** — доктор права, професор (Італійська Республіка)

Член редакційної колегії: **Лоренцмайєр Штефан** — доктор юридичних наук, професор (Аугсбург, Федеративна Республіка Німеччина)

Член редакційної колегії: **Мельничук Ольга Федорівна** — доктор юридичних наук, доцент (Вінниця, Україна)

Член редакційної колегії: **Овчарук Сергій Станіславович** — доктор юридичних наук (Запоріжжя, Україна)

Член редакційної колегії: **Омельчук Василь Андрійович** — доктор юридичних наук, професор (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Остапенко Олексій Іванович** — доктор юридичних наук, професор (Львів, Україна)

Член редакційної колегії: **Пивовар Юрій Ігорович** — доктор філософії в галузі права, доцент (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Позняков Спартак Петрович** — доктор юридичних наук, доцент (Ірпінь, Україна)

Член редакційної колегії: **Світличний Олександр Петрович** — доктор юридичних наук, доцент (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Сидор Віктор Дмитрович** — доктор юридичних наук, професор (Чернівці, Україна)

Член редакційної колегії: **Мушенок Віктор Васильович** — кандидат юридичних наук, доцент (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Олійник Анатолій Юхимович** — кандидат юридичних наук, професор (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Фунта Растіслав** — кандидат юридичних наук, доцент (Сладковічово, Словацька Республіка)

Член редакційної колегії: **Хіміч Ольга Миколаївна** — кандидат юридичних наук (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Легенький Микола Іванович** — кандидат педагогічних наук, доцент (Київ, Україна)

Розділ «Технічні науки»:

Член редакційної колегії: **Бєліков Анатолій Серафімович** — доктор технічних наук, професор (Дніпро, Україна)

Член редакційної колегії: **Кузьмін Олег Володимирович** — доктор технічних наук, доцент (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Луценко Ігор Анатолійович** — доктор технічних наук, професор (Кременчук, Україна)

Член редакційної колегії: **Мельник Вікторія Миколаївна** — доктор технічних наук, професор (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Румянцев Анатолій Олександрович** — доктор технічних наук, професор (Краматорськ, Україна)

Член редакційної колегії: **Сергейчук Олег Васильович** — доктор технічних наук, професор (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Степанов Олексій Вікторович** — доктор технічних наук, професор (Харків, Україна)

Член редакційної колегії: **Чабан Віталій Васильович** — доктор технічних наук, професор (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Аль-Абабнех Хасан Алі Касем** — кандидат технічних наук (Амман, Йорданія)

Член редакційної колегії: **Артюхов Артем Євгенович** — кандидат технічних наук, доцент (Суми, Україна)

Член редакційної колегії: **Баширбейлі Адалат Ісмаіл** — кандидат технічних наук, головний науковий спеціаліст (Баку, Азербайджанська Республіка)

Член редакційної колегії: **Кабулов Нозімжон Абдукарімович** — кандидат технічних наук, доцент (Республіка Узбекистан)

Член редакційної колегії: **Коньков Георгій Ігорович** — кандидат технічних наук, професор (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Почужевский Олег Дмитрович** — кандидат технічних наук, доцент (Кривий Ріг, Україна)

Член редакційної колегії: **Саньков Петро Миколайович** — кандидат технічних наук, доцент (Дніпро, Україна)

Розділ «Педагогічні науки»:

Член редакційної колегії: **Кузава Ірина Борисівна** — доктор педагогічних наук, доцент (Луцьк, Україна)

Член редакційної колегії: **Лігоцький Анатолій Олексійович** — доктор педагогічних наук, професор (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Мулик Катерина Віталіївна** — доктор педагогічних наук, доцент (Харків, Україна)

Член редакційної колегії: **Рибалко Ліна Миколаївна** — доктор педагогічних наук, професор (Полтава, Україна)

Член редакційної колегії: **Остапйовська Ірина Ігорівна** — кандидат педагогічних наук, доцент (Луцьк, Україна)

Розділ «Медичні науки»:

Член редакційної колегії: **Свиридов Микола Васильович** — доктор медичних наук, головний науковий співробітник відділу ендокринологічної хірургії, керівник Центру діабетичної стопи (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Стеблюк Всеволод Володимирович** — доктор медичних наук, професор криміналістики і судової медицини, Народний Герой України, Заслужений лікар України (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Купріянова Лариса Сергіївна** — кандидат медичних наук, доцент криміналістики та судової експертології (Харків, Україна)

Розділ «Філологічні науки»:

Член редакційної колегії: **Базарбаєва Альбіна Мінгаліївна** — PhD з філологічних наук, доцент (Ташкент, Республіка Узбекистан)

Член редакційної колегії: **Гомон Андрій Михайлович** — кандидат філологічних наук, доцент (Харків, Україна)

Член редакційної колегії: **Маркова Мар'яна Василівна** — кандидат філологічних наук, доцент (Дрогобич, Україна)

ЗМІСТ

CONTENTS

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

Zymbalevska Yuliia, Sadykova Polina
IMPROVEMENT OF THE MARKETING COMMUNICATION POLICY AT THE ENTERPRISE..... 9

Матюха Микола Миколайович, Деркаченко Юлія Русланівна
ОРГАНІЗАЦІЙНІ ЗАСАДИ ОБЛІКУ ОСНОВНИХ ЗАСОБІВ НА ПІДПРИЄМСТВІ.....18

Халіна Вероніка Юріївна, Абєлєнцев Євген Васильович
ТРАНСПАРЕНТНІСТЬ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА ЯК ЕЛЕМЕНТ НОВОЇ БІЗНЕС–МОДЕЛІ 25

МЕДИЧНІ НАУКИ

Білецька Ганна Андріївна
МОЖЛИВОСТІ СУДОВО-БІОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ДНК СЛІДІВ КРОВІ ДЛЯ ІДЕНТИФІКАЦІЇ ЖИВИХ ОСІБ 29

НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА

Іванов Олександр Юрійович
СУТНІСТЬ ДЕРЖАВНОЇ БЕЗПЕКИ: ЕВОЛЮЦІЙНИЙ ВИМІР.....35

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

Козловська Тетяна Федорівна, Кудряшова Тетяна Іванівна
ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ПСИХОЕМОЦІЙНИХ СТРЕСОВИХ НАВАНТАЖЕНЬ І РІВНЯ АДАПТАЦІЇ ОРГАНІЗМУ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ 41

Остапенко Анна Вікторівна
АНАЛІЗ ЦИФРОВИХ ПЛАТФОРМ ДЛЯ РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ПЕДАГОГІВ ФАХОВИХ КОЛЕДЖІВ В УМОВАХ COVID-19 ТА ВІЙНИ 46

ТЕХНІЧНІ НАУКИ

Криворучко Микола Миколайович, Данець Сергій Віталійович
ВИЗНАЧЕННЯ ТРАЄКТОРІЇ РУХУ ТРАНСПОРТНИХ ЗАСОБІВ З ВІДЕОЗАПИСУ ДТП.....50

Фіалко Наталія Михайлівна, Тимченко Микола Петрович, Меранова Наталія Олегівна
АНАЛІЗ РОЗВИТКУ УЯВЛЕНЬ ЩОДО ФІЗИЧНИХ АСПЕКТІВ ЗМІНИ КЛІМАТУ 55

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

Залевська Оксана Михайлівна, Янко Уляна Любомирівна
БОРОТЬБА ЗІ СТЕРЕОТИПАМИ ПРО ЖІНОЧИЙ ОБРАЗ В ТВОРАХ ЄВГЕНІЇ КОНОНЕНКО 58

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

Гончарук Дмитро Ігорович, Гончарук Наталія Анатоліївна, Калітник Максим Сергійович, Пікуль Ростислав Володимирович
ВИЗНАЧЕННЯ ЗАХОДІВ ЩОДО УДОСКОНАЛЕННЯ МЕТОДИЧНОГО АПАРАТУ СИСТЕМИ ЗАПОБІГАННЯ ТА ВИЯВЛЕННЯ КОРУПЦІЇ У ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ ПІД ЧАС ОСОБЛИВОГО ПЕРІОДУ 64

Котвяковський Юрій Олександрович, Якименко Руслан Олександрович
ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ, ПОВ'ЯЗАНІ З СУДОВИМ НАКАЗОМ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ 71

Мироненко Андрій Борисович, Шульженко Ассоль Володимирівна
ПРОБЛЕМИ ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ СТОРОНОЮ ЗАХИСТУ.....75

Чубур Богдан Сергійович, Шульженко Ассоль Володимирівна
СЛІДЧІ (РОЗШУКОВІ) ДІЇ, ПОВ'ЯЗАНІ ІЗ ЗНИКНЕННЯМ ДІТЕЙ ПІД ЧАС ВІЙСЬКОВОГО СТАНУ 80

ІНШЕ

Плітко Антон
ЕФЕКТИВНІСТЬ АВАРІЙНОГО РЕАГУВАННЯ В БАГАТОМОВНИХ ЕКІПАЖАХ КРУЇЗНИХ СУДЕН: КОМУНІКАЦІЙНІ РИЗИКИ ТА ШЛЯХИ ЇХ МІНІМІЗАЦІЇ 85

UDC 658.821

Zymbalevska Yuliia
Candidate of Economic Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Marketing and Communication Design
Kyiv National University of Technologies and Design
Зимбалевська Юлія Вікторівна
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри маркетингу та комунікаційного дизайну
Київський національний університет технологій та дизайну

Sadykova Polina
Student of the
Kyiv National University of Technologies and Design
Садикова Поліна Рустамівна
студентка
Київського національного університету технологій та дизайну

DOI: 10.25313/2520-2057-2023-16-9252

IMPROVEMENT OF THE MARKETING COMMUNICATION POLICY AT THE ENTERPRISE

ВДОСКОНАЛЕННЯ МАРКЕТИНГОВОЇ КОМУНІКАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ НА ПІДПРИЄМСТВІ

Summary. *The article reveals the essence, characteristics and interrelation of communications and marketing communications of the enterprise. Author's approaches to the definition of the concept of "communication policy" are investigated, its priority goals and tools are highlighted. A sequence of steps has been developed to improve the communication policy of the enterprise using basic, synthetic and modern tools.*

Key words: *communications, marketing communications, communication policy, communication policy tools.*

Анотація. *У статті розглянуті сутність, характерні ознаки та взаємозв'язок комунікацій і маркетингових комунікацій підприємства. Досліджені авторські підходи до визначення поняття "комунікаційна політика", виокремлено її пріоритетні цілі та інструменти. Розроблено послідовність етапів з удосконалення комунікаційної політики підприємства з використанням базових, синтетичних і новітніх інструментів*

Ключові слова: *комунікації, маркетингові комунікації, комунікаційна політика, інструменти комунікаційної політики.*

Formulation of the problem. Modern enterprises operate in a highly dynamic environment, therefore, to ensure their competitiveness, they must be flexible and adapt to constant changes in the macro-, meso- and micro-environment. Carrying out their activities in conditions of rapid development of new technologies, significant growth of the role of information in all spheres of social life, qualitative and quantitative changes in the competitive environment, enterprises must provide a system of effective communications with the external environment. The most important tool for preserving and strengthening the company's market position is its implementation of an effective communication policy, the main element of which is marketing communications, their formation and development. The implementation of marketing communications should take place according to a clear program in accordance with the strategy and goals of the enterprise, its marketing plan. The enterprise's use of communication policy tools at any degree of market saturation can adjust the behavior of business entities, intermediaries and consumers and contribute to increasing the efficiency of its activities.

Analysis of recent research and publications. Many fundamental works of famous scientists are devoted to the question of the formation and development of the theory of marketing communications and

the practice of their management. Theoretical questions on this issue within the framework of the general theory of marketing are thoroughly considered in the works of the following scientists: N. Anderson, J. Gordon, D. Jobber, F. Kotler, T. Levitt, L. Mattsson, V. Proude, and others. In Ukraine, the theoretical and practical works of the following scientists are devoted to the study of the problems of effective implementation of marketing communications: Ya. Bronshtein, A. Voychak, V. Korolka, T. Lukyanets, V. Moiseeva, G. Pocheptsova, E. Romata, T. Prymak, H. Rizhkova, T. Tsygankova and others.

Formulation of the goals of the article (statement of the task). The purpose of the article is to study the essence, features and tools of marketing communications, generalize the theoretical foundations of the formation of the company's communication policy and directions for its improvement.

Presenting main material. Communication is a meaningful aspect of social interaction, one of the most common characteristics of any activity, including management. It represents a new form of political, scientific, organizational and technical force in society, with the help of which the enterprise is included in the external environment, exchange of ideas or information is carried out to ensure mutual understanding.

The problem of increasing the effectiveness of communication has various aspects [1]: formal-logical, valuable, semantic, social-psychological, text-logical, organizational, technical. In practice, the effectiveness of communications decreases if the message is formulated inaccurately, there is a false translation or unclear interpretation, the loss of information is allowed in the process of its transmission or storage, there is inattention of employees, insufficient time for adaptation, premature assessment, fear, lack of transmission, etc. Communications is the main part of the enterprise's communication policy, therefore, the works of many domestic and foreign scientists are devoted to the study of the concepts of "communication" and "marketing communications".

The concept of "marketing communications" is also proposed to be further developed and defined as a process of effective information exchange between the enterprise and its contact audiences in order to promote products, ensure consumer awareness of the enterprise's activities, create its positive image and ensure a high level of competitiveness on this basis. Marketing communications cover any enterprise activity aimed at informing, persuading, reminding consumers and the market as a whole about its products and its activities. The relationship between communications and marketing communications of the enterprise is considered in fig. 1.

Marketing communications are the basis for all spheres of market activity, the purpose of which is to achieve success in the process of meeting the collective needs of society. They are used as an effective marketing tool, which includes the practice of providing consumers with information necessary for the enterprise, and are considered as a process of managing the movement of goods at all stages — at the time of placing the goods on the market, before sale, during the sale, and after the end of the consumption process.

The specific features of marketing communications that make it possible to distinguish them from the system of mass communications are [9]:

Table 1

Definition of communications and their authors

Blauberg I., Pantyn I. [2, p. 183]	Means of informational contacts. That is the process of exchanging information.
Zavadsky J. [3, p. 24]	The process of transmitting a message, which includes, as a rule, six elements: a source, a message, a communication channel, a recipient, as well as encoding and decoding processes.
Kislov D. [8, p. 4]	A natural-artificial set of specific systems that, with its specific means, implements all known functions: movement, movement, transportation of material objects; transmission of information flows; implementation of communication between people and living organisms; communication in local, planetary and cosmic dimensions.
Kanishchenko O. [5, p. 19]	In marketing mean the transmission of information and thoughts with the aim of influencing the understanding, perception, expectations and behavior of market participants and, above all, consumers in accordance with the company's tasks.
Pylypenko A., Pylypenko S., Otenko I. [6, p. 277]	The transmission of not just information, but its meaning, meaning with the help of symbols.
Lukyanets T. [7, p. 19]	A two-way process: on the one hand, it is expected to influence the target and other audiences, and on the other hand, receiving counter-information about the reaction of these audiences to the influence exerted by the enterprise.
Teletov O. [4, p. 18]	The process of effectively conveying information about a product or ideas to a target audience

1. Marketing communications are integrated. As practice shows, in order to obtain an effect adequate to the resources spent, the enterprise must carefully plan and coordinate numerous directions of communications: advertising, direct marketing, personal selling, sales promotion, public relations, exhibitions, fairs, etc. Only a complex combination of various tools creates the possibility of obtaining a comprehensive and effective influence on contact audiences.

2. Marketing communications are targeted. Before the start of marketing communications, it is necessary to position the company and its products on the product sales markets, that is, to clearly define the target audience, its attitude to the products of this company and its competitors, and the motivation of buyers.

3. Repeatability of messages is characteristic of marketing communications. The target audience must go through such stages of learning about the manufacturer and its products as ignorance, familiarization, knowledge, friendly attitude, understanding of the advantage, conviction, purchase, repeat purchase. At these stages, the following tasks of marketing communications are solved: presentation of information about the manufacturer and its products; formation of the image of the manufacturer and its goods, i.e. formation of a favorable attitude towards them, encouragement to action — purchase and repeat purchase.

The final task of marketing communications is to obtain the expected effect from the use of a set of targeted impact measures on contact audiences.

Each economic system deploys its own network of marketing communications according to its capabilities. One of the most important tasks of the marketing department of every enterprise should be the construction of an effective communication policy. Communication policy means a set of measures that should give the target audience of consumers an idea of the company's general marketing strategy, product, prices and arouse interest. The approaches of different authors to the definition of the concept of "communication policy" are given in the Table 2.

As a result of the analysis presented in the table. 1 of the definitions, the following definition of the concept of "enterprise communication policy" is proposed: a set of measures aimed at effective and systematic implementation of marketing communications to ensure the achievement of the enterprise's marketing goals.

The subjects of the communication policy are business partners, mass advertising organizations (a plan for holding promotional ATL events), sales promotion methods (interaction with distribution, dealers, a plan for participation in exhibitions, fairs, mailing samples, etc.), connections with the public and personal sales of goods.

Communication policy is one of the most important elements of the marketing complex, which allows you to determine the target audience, develop a strategy for promoting goods in the markets, provide information to consumers in the form of advertising about a product or service, which ultimately, with the correct use of communication policy, leads to maximum profit.

E. Ivanchenko sees the possibility of achieving a positive effect in the creation of a communication system at the enterprise if the conditions listed below are met:

1. Complex use of communication tools, creation of integrated marketing communication — a type of communication and marketing activity, characterized by a special synergistic effect, which arises as a result of the optimal combination of advertising, direct marketing, sales promotion, public relations, etc. communication means and techniques and integration of all individual messages.

The use of one information channel does not allow the enterprise to form the necessary information field, therefore its real and potential consumers and partners do not have comprehensive information about the advantages of working with the enterprise,

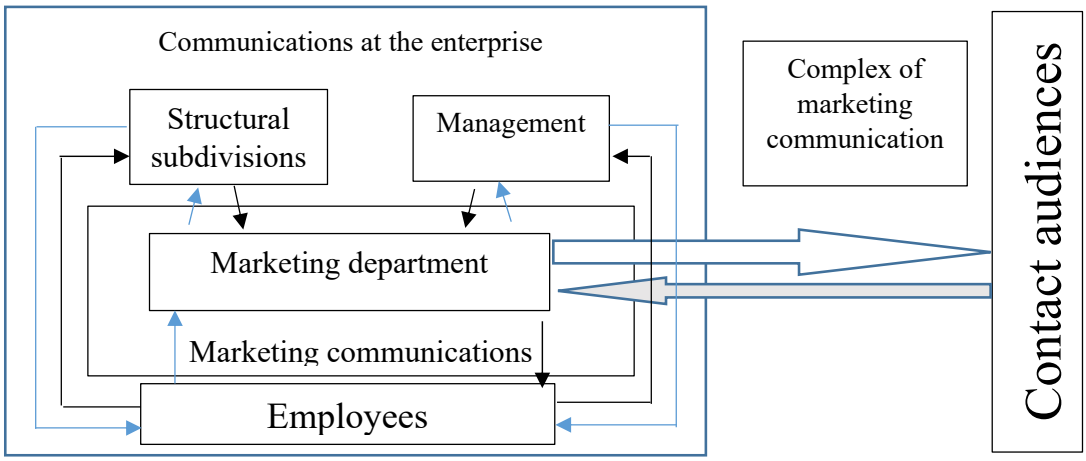

Fig. 1. Interrelation of communications and marketing communications of the enterprise

Table 2

Definition of the concept of "communication policy" by different scientists

Author(s) and source	Definition
Afanasyev M.	A promising course of action of the enterprise and the existence of a well-founded strategy for using a complex of communication means of interaction with all subjects of the marketing system, which ensures stable and effective activities for the formation of demand and the promotion of goods and services to the market
Balabanova L., Cold V., Balabanova I.	A system of promoting goods to the market, one of the components of the marketing complex, which includes: public relations, advertising, sales promotion, personal sales, exhibitions and fairs, trade negotiations
Buryak P. [2, p. 26]	A set of measures used by the enterprise to inform, persuade, remind and form consumer views on the product (service) and image of the enterprise
Ivashchenko V.	Development of a set of incentives for measures to ensure effective interaction of business partners, organization of advertising, methods of sales promotion, public relations and personal selling
Kanishchenko O.	Under the communication policy of the enterprise is understood the process of formation of information flows aimed at the market and from the market (during market research)
Kovalchuk T.	The continuous management activity of the subject of power relations for the distribution of communication resources (information, conditions, factors, a set of methods and means of its distribution) to increase the effectiveness of the organization's functioning
Magaletskyi A.	Enterprises is a purposeful, economically justified process of transmitting information about a product and its value to the consumer through various channels with the aim of forming his desire to purchase a specific product
Oklander M.	A set of measures to ensure effective interaction of business partners, organization of advertising, methods of sales promotion and communication with the public
Pavlenko I.	The company's communication policy is a combination of means of advertising, personal sales, sales promotion and public opinion formation

which leads to the loss of some partners. It should be emphasized that each of the communication channels has its own characteristics both in scope and in the way of conveying information to the participants of the communication process.

2. The detailed processing of each tool includes directions of communication that should be self-sufficient, i.e. able to interest the client, distinguish the company from competitors, provide the client with all the necessary information as quickly as possible and contribute to the formation of long-term relations with the client.

3. Compliance with the principle of unity of communications. This makes it possible to significantly increase their efficiency and serves as a basis for forming the image of the company among partners and ensures the creation of a competitive position on the market. The formation of the unity of communications also concerns the consistency of information flows, namely information about the level of development of the enterprise, the technologies used, the quality of products produced, social activities, etc., which forms a single image of the enterprise, and the consistency of information carriers, which aims to create a single corporate style of business documentation, attributes of the enterprise that would facilitate the identification of the enterprise and increase its recognition, projecting the image of the enterprise on presentation polygraphy, multimedia products, representative souvenir products, etc.

Communication policy is an important and necessary component of the management system to ensure the development of the enterprise, on which the effectiveness of the entire team depends. A key role is played by the quality of information flows that form the basis of communication policy. At the same time, attention should be paid to maintaining the optimal ratio between the results obtained and the costs of implementing communication policy measures.

The company's communication policy defines its mission in relation to the communication space, is a superstructure over the communication strategy, which defines a set of tactical marketing tools (marketing communication tactics) that are used to achieve a certain goal.

The purpose of the communication policy is to implement effective interaction between the object of communication (company, brand) and the subjects of the communication space. The main task of communication policy is a clear description of methods, methods and rules of communication, preventing the use in practice of unreliable, incomplete and situational communications that do not meet the goals and objectives of the policy of communication channels.

The effectiveness of marketing communications depends on the personal characteristics of each of the subjects of the marketing system, as well as on the used means of communication and methods of their stimulation.

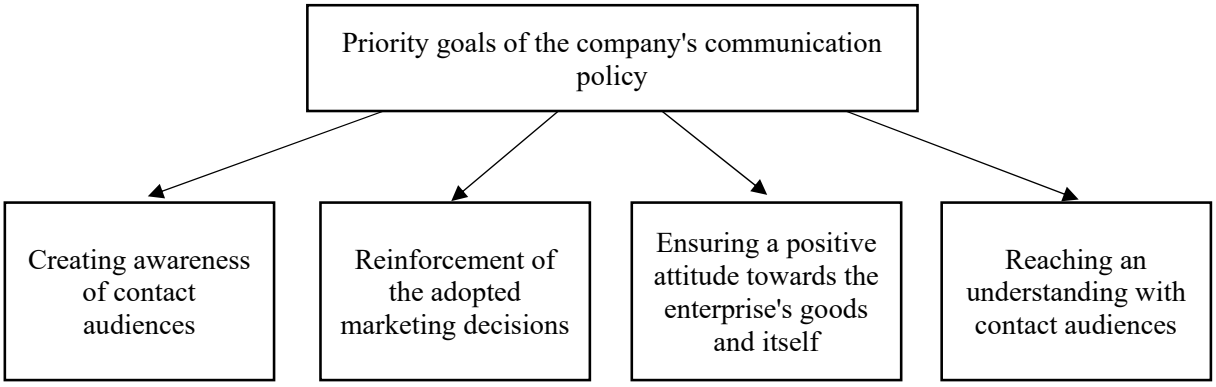

Fig. 2. Goals of the company's communication policy

The goals of the company's communication policy follow directly from the analysis of possible problems and favorable opportunities. Communication objectives can be planned using models of the hierarchy of results, which will serve as a basis for determining the degree of impact of the plan being developed on consumers.

The goals of the company's communication policy usually fall into one of the four categories presented in Fig. 2.

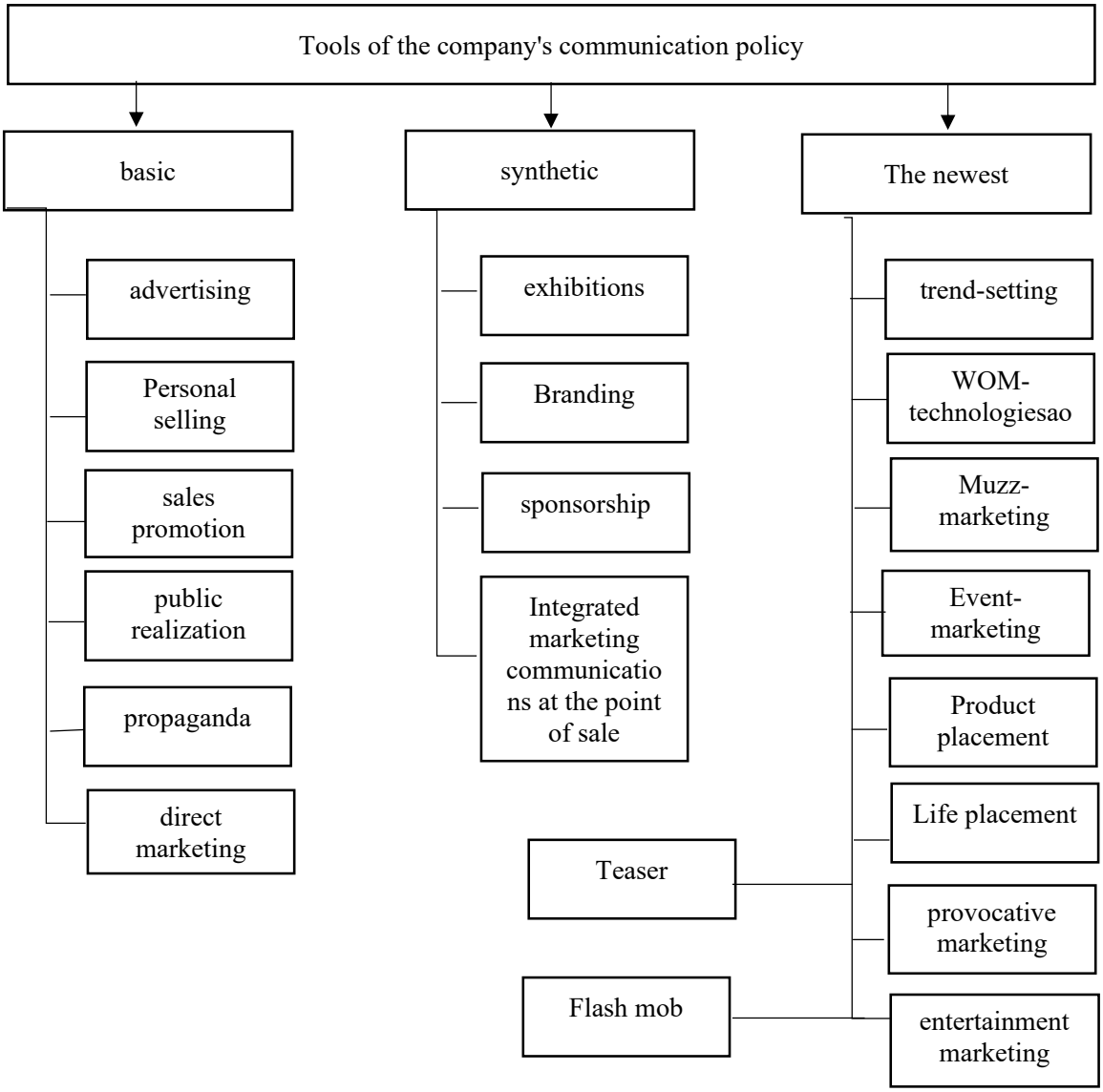

Fig. 3. Elements of the company's communication policy

The ultimate goal of marketing communications is the formation and dynamic support of a certain positive image of a brand, a manufacturing company, its trademarks, and encouraging the target audience to make purchases.

The analysis of scientific works on marketing communications allows us to distinguish two blocks of communication policy tools, which are distinguished by different authors: basic and synthetic. The basic tools of communication policy include: advertising, personal selling, sales promotion, propaganda, public relations and direct marketing. Exhibitions, branding, sponsorship and integrated marketing communications at the point of sale are among the synthetic tools.

However, in the modern world of digital and Internet technologies, traditional communication approaches are no longer effective enough, which calls for the use of new tools by enterprises. The work describes the 10 most common modern tools of marketing communications. A generalized list of tools of the company's communication policy is shown in Fig. 3.

Each of the listed tools of marketing communications has features of application and areas of the most appropriate use, but together they create a single complex. The complex of marketing communications is a system of measures of information activity, aimed at persuading the consumer to look for and buy the company's products and to stimulate his purchasing activity.

The main characteristics of the basic communication policy tools are given in the table 3. The second block of tools of the company's communication policy includes synthetic tools that combine several basic ones. Their main characteristics are presented in Table 4.

In today's world, the traditional tools of the company's communication policy are no longer able to guarantee the complete coverage of all contact audiences and ensure the effectiveness of the company's marketing communications. The development of technology and society encourages marketers to use new communication tools, to apply their creativity and creativity. Therefore, the latest communication tools are gaining more and more relevance.

The selection of the optimal tools of marketing communications and ensuring their rational combination can be carried out according to general criteria, such as: the possibility of targeted dissemination of communications, the range and possibility of combining elements of the communications complex, the volume of possible messages, the duration of the communications, the nature of the situation and the place of communications, the possibility of isolating the influence

Table 3

The main characteristics of the basic tools of communication policy

Tool	Characteristics
Advertising	– expressive character, an opportunity to effectively present a product, a company; – mass audience coverage; – the possibility of repeated use, the ability to persuade and convince; – social character; – the need for large allocations.
Personal selling	– personal character; – direct, live communication with the audience in the form of a dialogue; – coercion to reverse reaction; – the highest cost among all means of communication policy per contact.
Public realization	– high reliability of information, trust in it by consumers, because it presented in the form of news, not advertisements; – coverage of a wide audience; – inability to control the content of information by the company; – rarely exists on its own without advertising.
Propaganda	– intensive nature; – single, non-mass coverage of the audience, the possibility of one-time use; – the greatest effectiveness of compulsion to buy; – a high degree of trust in the information offered.
Sales promotion	– attractiveness of sales promotion measures among consumers; – a short-term effect, which is unacceptable for the formation of a sustainable effect carrying one brand; – encouraging consumers to buy; – consumer appeal.
Direct-Marketing	– personal character; – high reliability of information and audience's trust in it; – impulsive nature; – a long-lasting effect aimed at the formation of sustainable consumer loyalty to one trademark; – direct communication with people.

of competitors — the attitude of the communicator towards the image of the communication medium.

In order to improve the company's communication policy, it is advisable to perform the sequence of stages presented in pic fig. 4.

The proposed sequence of stages involves the analysis of the existing set of marketing communications at the enterprise, the determination of the effectiveness of their application and the selection of two blocks of marketing communications tools. The first block should include tools with high efficiency, which is reflected in the increase in profit achieved due to the use of these communication policy tools. It is suggested to use such tools in the future and to make maximum efforts to improve them. In the second block, it is proposed to include tools with low

Table 4

Characteristics of synthetic tools of communicative policy

Tool	Characteristics
Exhibitions and fairs	The form of organization of relationships between producers and consumers (buyers) in places where their goods are displayed at specially organized for this demonstrations. They are fickle and settle for a certain one time in a certain place
Branding	The field of the marketing communications system, which deals with the development of the brand name, style, its elements, the formation of a unique image of the company and its promotion on the market
Sponsorship	The sponsoring activity of the company is carried out on the principles of reciprocity; interactive form of relations using such basic tools as advertising, sales promotion, public relations, personal selling
Integrated marketing communications at points of sale	A comprehensive method of marketing communications at points of sale of goods, which includes elements and methods of basic communication tools for forming a positive perception of information by consumers
Trend-setting	The process of predicting changes in consumer tastes in the future, which enables enterprises to make forecasts, plan and make the necessary changes to marketing strategies in any area of production and services.
WOM- technology	The technology of "viral" information dissemination due to the "word of mouth" effect. When witnessing some strange events, people tell about them to friends, relatives, acquaintances; photo and video materials spread spontaneously on the Internet.
Entertainment-marketing	It consists in using techniques of the entertainment industry to popularize goods and services. It creates a positive atmosphere that will be associated with a specific enterprise, and makes marketing communications bright and playful.
Event-marketing	It is aimed at organizing special events, providing the consumer with a personal positive experience of communicating with the brand, thus forming an emotional connection with it. Often, it is not the fact of participation that is important, but the information wave about the event and the user's feeling of involvement in the process.
Buzz- marketing	It is characterized as the management of the reaction to a certain (advertising) event using the techniques of psychological influence of "contagion", imitation, fashion. It also includes the generation of rumors, the resonance of public opinion after the event, and involves the creation of excitement and hype around the product.
Product placement	Advertising technique, which consists in the fact that props in films, TV shows, computer games, music videos or books have a real commercial counterpart. Usually, the advertised product itself, its logo, or its good quality are mentioned.
Provocative marketing	Based on the absolute novelty of each project. It does not give ready-made solutions, but works secretly, affects the subconscious, intrigues and involves in an emotional game, calls on the consumer to independently search for the encrypted content of the advertising message. It provokes the creation of conflicting opinions, creates a wave of rumors. Does not have standard mechanics, more economical than advertising.
Life-placement	A combination of theatrical productions and marketing promotion, where life itself is the stage. The actors are specially trained promoters, the props are a product or service, the script is a pre-developed campaign plan, and the audience is the target audience.
Flash mob	A pre-planned mass action, usually organized using the Internet or other modern means of communication, in which a large number of people quickly gather in a public place, perform a pre-agreed action (according to a discussed script) within a few minutes and then quickly disperse.
Teaser	An advertising message constructed as a riddle, which contains part of the information about the product, but the product itself is not shown. Teasers usually appear early in a product's promotion and serve to create intrigue around it.

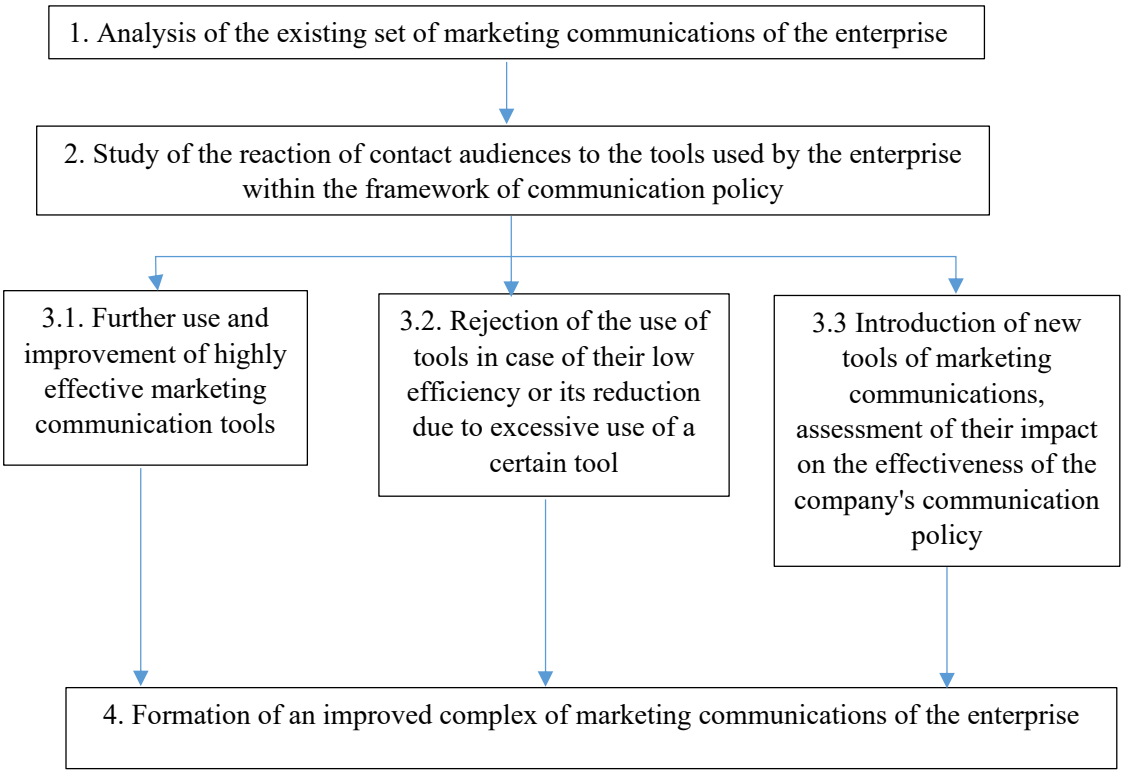

Fig. 4. The sequence of stages for improving the company's communication policy

efficiency, the reasons for which may be the excessive use of a certain tool, its inconsistency with the marketing goals of the enterprise or moral obsolescence, changes in consumer requests, and others. Opting out of these marketing communications tools can be temporary or permanent. In addition, it is proposed to introduce new tools into the complex of marketing communications of the enterprise: modern, progressive, able to arouse significant interest in contact auditors. However, for each such tool, a forecast of the impact of its application on the effectiveness of the company's communication policy must be made.

Conclusions and prospects for further research. Thus, ensuring the competitiveness of the enterprise in modern conditions is impossible without the intensive use of a complex of marketing communications aimed at informing, persuading, reminding contact audiences about the enterprise's products, as well as creating and maintaining its image at a high level. Prospects for further research are the development of a system for evaluating the effectiveness of the enterprise's integrated marketing communications system, which will make it possible to further improve its communication policy.

Literature

1. Пономарьова Н.М., Пономарьов А.М. Новітні підходи до сучасних маркетингових комунікацій. ХНАДУ. 2011. № 3. С. 75–86.

2. Буряк П.Ю. Маркетинг : навч. пос. / П.Ю. Буряк, Б.А. Карпінський, Я.Ю. Карпова. Львів : Професіонал. 2008. 318 с.

3. Завадський Й.С. Менеджмент. К. : Вид-во Європ. ун-ту, 2003. 640 с.

4. Кіслов Д.В. Термінологія комунікацій: теоретичний дискурс та його практичне використання. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2013. № 3. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Duur_2013_3_5.pdf (дата звернення: 28.04.2023)

5. Каніщенко О.Л. Міжнародний маркетинг: Теорія і господарські ситуації : навч. пос. 2-ге вид., переробл. К. : ІВЦ «Політехніка», 2004. 152 с.

6. Пилипенко А.А. Менеджмент : навч. пос. / А.А. Пилипенко, С.М. Пилипенко, В.І. Отенко. Харків : Видавничий Дім «ІНЖЕК», 2005. 456 с.

7. Лук'янець Т.І. Маркетингова політика комунікацій: навч. пос. К. : КНЕУ, 2010. 524 с.

8. Тєлєтов О., Івашова Н. Оцінка якості комунікацій промислових підприємств на прикладі хімічної галузі. Маркетинг в Україні. 2009. № 4. С. 17–21.

9. Пілько А. Д., Лукан О. М. Сучасні тенденції розвитку моделей маркетингових комунікацій. Актуальні проблеми розвитку економіки регіону. 2011. Випуск VII, Т. 2. С. 253–260.

References

1. Ponomarova N. M., & Ponomarov A. M. (2011). Novitni pidkhody do suchasnykh marketynhovykh komunikatsii [The latest approaches to modern marketing communications]. KhNADU, 3, 75–86 [in Ukrainian].

2. Buriak P. Iu. (2008). Marketynh : navch. pos. [Marketing: a study guide]. P. Iu. Buriak, B. A. Karpinskyi, Ya. Iu. Karpova. Lviv : Profesional. 318 [in Ukrainian].

3. Zavadskyi Y. S. (2003). Menedzhment [Management]. K. : Vyd-vo Yevrop. un-tu, 640 [in Ukrainian].

4. Kislov D. V. (2013). Terminolohiia komunikatsii: teoretychnyi dyskurs ta yoho praktychne vykorystannia [Communication terminology: theoretical discourse and its practical use]. Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok, 3. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Duur_2013_3_5.pdf [in Ukrainian].

5. Kanishchenko O. L. (2004). Mizhnarodnyi marketynh: Teoriia i hospodarski sytuatsii: navch. pos. [International marketing: Theory and economic situations: a study guide]. 2-he vyd., pererobl. K. : IVTs "Politekhnika", 152 [in Ukrainian].

6. Pylypenko A. A. Menedzhment : navch. pos. [Management: a study guide]. A. A. Pylypenko, S. M. Pylypenko, V. I. Otenko. Kharkiv : Vydavnychyi Dim "INZhEK", 2005. 456 [in Ukrainian].

7. Lukianets T. I. (2010). Marketynhova polityka komunikatsii: navch. pos. [Marketing policy of communications: a study guide]. K. : KNEU, 524 [in Ukrainian].

8. Tielietov O., Ivashova N. (2009). Otsinka yakosti komunikatsii promyslovykh pidpryiemstv na prykladi khimichnoi haluzi [Evaluation of the quality of communications of industrial enterprises on the example of the chemical industry]. Marketynh v Ukraini, 4, 17–21 [in Ukrainian].

9. Pilko A. D., & Lukan O. M. (2011). Suchasni tendentsii rozvytku modelei marketynhovykh komunikatsii [Modern trends in the development of marketing communication models]. Aktualni problemy rozvytku ekonomiky rehionu, VII, 2, 253–260 [in Ukrainian].

УДК 657

Матюха Микола Миколайович
кандидат економічних наук,
доцент кафедри фінансів та бізнес-консалтингу
Київський національний університет технологій та дизайну
Matiukha Mykola
Candidate of Economics Sciences,
Associate Professor of the Department of Finance and Business Consulting
Kyiv National University of Technologies and Design

Деркаченко Юлія Русланівна
магістрантка кафедри фінансів та бізнес-консалтингу
Київського національного університету технологій та дизайну
Derkachenko Yuliia
Master's Student of the Finance and Business Consulting Department
Kyiv National University of Technologies and Design

DOI: 10.25313/2520-2057-2023-16-9242

ОРГАНІЗАЦІЙНІ ЗАСАДИ ОБЛІКУ ОСНОВНИХ ЗАСОБІВ НА ПІДПРИЄМСТВІ

ORGANIZATIONAL PRINCIPLES OF ACCOUNTING OF FIXED ASSETS AT THE ENTERPRISE

Анотація. *Тема є важливою для ефективного управління активами підприємства. Даний напрямок дослідження вивчає організаційні аспекти ведення обліку основних засобів, які є ключовими компонентами балансу та можуть впливати на фінансову стійкість підприємства. Ця тема охоплює питання обліку вартості основних засобів, їх амортизації, оцінки та оновлення. Вона також розглядає методи аналізу для визначення ефективності використання основних засобів та виявлення можливих ризиків і невідповідностей.*

Ключові слова: *основні засоби, активи, амортизація, підприємство, аналіз, ризики.*

Summary. *The topic is crucial for effective asset management within a company. This research area delves into the organizational aspects of recording, analyzing, and auditing fixed assets, which are key components of the balance sheet and can impact a company's financial stability. This theme encompasses issues related to the valuation, evaluation, and updates of fixed assets. It also explores methods of analysis and auditing to assess the efficiency of fixed asset utilization and identify potential risks and discrepancies.*

Key words: *fixed assets, assets, depreciation, enterprise, analysis, risks.*

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку підприємств в Україні основні засоби стали невід'ємною складовою їх активів і відіграють ключову роль у забезпеченні виробничих процесів та здійсненні інвестиційних проектів. Однак, відсутність чітких організаційних та методичних засад обліку основних засобів може призвести до численних проблем, таких як неправильний розподіл амортизації, недооцінка або переоцінка вартості активів, неправильне визначення податкових зобов'язань та інші.

Мета статті: розгляд та аналіз організаційних та методичних засад обліку основних засобів на підприємстві в Україні з метою виявлення недоліків та пропозиція рекомендацій щодо їх вдосконалення. Дослідження спрямоване на вдосконалення практики обліку основних засобів, що сприятиме підвищенню точності фінансової звітності підприємства, зменшенню ризиків перед власниками та інвесторами, а також покращенню управлінських рішень на основі надійних даних про стан активів.

Виклад основного матеріалу. Основні засоби є важливою складовою активів підприємства і відіграють ключову роль у його функціонуванні та розвитку. Економічна сутність основних засобів

підприємства відображається в їхньому значенні як виробничих і комерційних активів, що мають значний вплив на фінансову стійкість та конкурентоспроможність підприємства. Основні засоби включають в себе будівлі, обладнання, транспортні засоби та інші матеріальні ресурси, які використовуються для виробництва товарів і послуг. Вони є важливими для забезпечення робочих процесів, збереження вартості вироблених продуктів, а також впливають на фінансові показники підприємства через амортизацію, облік і оцінку їхньої вартості [2, с. 106].

Для підприємства основні засоби є не лише засобом виробництва, але і джерелом генерації прибутку. Вони допомагають підприємству виготовляти продукцію, яка продається на ринку, і, отже, є джерелом доходу для компанії. Крім того, вони можуть зберігати та збільшувати свою вартість з часом завдяки процесу амортизації, який знижує їхню балансову вартість, але враховує їхню реальну вартість в процесі експлуатації. Основні засоби також відображають економічну стійкість та сталість підприємства. Вони створюють основу для довгострокової діяльності та розвитку підприємства, що дозволяє йому зберігати стабільність навіть у складних економічних умовах. Таблиця 1 демонструє визначення поняття «основні засоби» від провідних українських науковців.

Деякі дослідники обмежують сферу використання основних засобів у своїх визначеннях. Наприклад, Й. Завадський вважає, що основні засоби використовуються лише виробничими процесами. Однак це визначення може бути дуже обмеженим, оскільки воно не враховує інші сфери застосування основних засобів. На практиці основні засоби використовуються не лише в процесі виробництва, але і під час постачання товарів, надання послуг, оренди іншим особам та для здійснення адміністративних функцій. Тому важливо розширювати розуміння сутності основних засобів, щоб враховувати всі можливі сфери їх використання. Обмежені визначення можуть призвести до недооцінки важливості цих активів у функціонуванні та розвитку підприємства [1, с. 12].

Важливо враховувати, що правильне управління основними засобами є ключовим елементом успішної економічної стратегії підприємства. Оптимізація використання цих активів, планування їхнього обслуговування та модернізації, а також точний облік та аналіз їхньої вартості можуть покращити фінансову ефективність підприємства та підвищити його конкурентоспроможність на ринку.

Щоб визначити ринкову вартість основних засобів, можна використовувати дані про їх біржову вартість або прайс-листи, якщо такі дані доступні. Якщо немає відповідних ринкових даних, можна використовувати переоцінену вартість, яка відображає сучасну собівартість придбання активів з врахуванням зносу на дату оцінки. Переоцінена вартість може бути визначена шляхом експертної оцінки, проведеної незалежними фахівцями. Важливо, щоб оцінка основних засобів була об'єктивною та відповідала принципам обачливості та достовірності [3, с. 153].

Економічна сутність основних засобів підприємства полягає в їхньому ключовому значенні для функціонування та розвитку підприємства в умовах господарської діяльності. Основні засоби є важливими матеріальними активами, які визначають ефективність та продуктивність підприємства. Основні аспекти їхньої економічної сутності включають наступне:

1. Засіб праці та виробничий потенціал: Основні засоби є засобами праці, які використовуються для створення продукції, виконання робіт або надання послуг. Вони є ядром виробничого процесу

Таблиця 1

Визначення поняття «основні засоби»

Автор	Визначення
Гречко А. [4]	Основні засоби — це інструменти та обладнання, які активно використовуються в процесі виробництва на протязі тривалого часу і можуть служити протягом багатьох робочих циклів. Вони мають важливу властивість — зберігати свою первісну форму та можуть поступово втрачати свою вартість через фізичний знос і застаріння, переносячи цю втрату вартості на виробництво товарів або послуг, які підприємство виробляє.
Гуцаленко Л. [5]	Основний засіб — це актив, який не призначений для продажу або обміну на короткострокові потреби. Він спроектований і призначений для використання в господарській діяльності підприємства на тривалий термін. Іншими словами, основні засоби — це ті активи, які підприємство планує використовувати у своїй основній бізнес-діяльності для досягнення своїх стратегічних цілей і завдань.
Костюнік О. [7], Поповиченко І. [9], Бутинець Ф. [2]	Основні засоби — це частина майна, яка відіграє роль інструменту праці під час виробництва товарів, виконання робіт або надання послуг. Ці активи призначені для тривалого використання і управління впродовж періоду, що перевищує 12 місяців, або звичайного операційного циклу, якщо він триває довше 12 місяців. Основні засоби грають ключову роль у виробництві та надають засоби для досягнення стратегічних цілей підприємства.

Джерело: розроблено автором на основі даних [2; 4; 5; 7; 9]

підприємства та дозволяють здійснювати виробничі операції ефективніше та продуктивніше.

2. Збереження та перенос вартості: Основні засоби можуть поступово втрачати свою вартість через знос і старіння. Однак вони також можуть переносити свою вартість на вироблену продукцію чи послуги. Це означає, що вони сприяють покриттю витрат і забезпеченню прибутку підприємства.

3. Постійне використання протягом тривалого періоду: Основні засоби призначені для тривалого використання протягом багатьох років або навіть десятиліть. Це дозволяє підприємству планувати та реалізовувати свої виробничі та бізнес-стратегії на довгостроковій основі.

4. Ресурсозбереження та оптимізація витрат: Ефективне управління основними засобами допомагає підприємствам зберігати ресурси, оптимізувати виробничі процеси та знижувати загальні витрати. Це може включати в себе підтримку і ремонт обладнання, а також вдосконалення технологічних процесів.

5. Забезпечення конкурентної переваги: Основні засоби можуть допомогти підприємству стати конкурентоспроможними на ринку. Модернізація та оновлення обладнання дозволяють підприємству виготовляти якісну продукцію швидше та ефективніше, що сприяє залученню клієнтів та збільшенню частки ринку.

6. Забезпечення фінансової стабільності: Основні засоби є великими інвестиціями для підприємства, і їхня правильна експлуатація допомагає зберігати та збільшувати вартість активів компанії. Це створює фінансову стабільність та можливість залучення додаткових інвестицій [6, с. 19].

Таким чином, основні засоби підприємства відіграють важливу роль у його функціонуванні та розвитку, забезпечуючи не лише виробничі можливості, але і фінансову стабільність, конкурентну перевагу та збереження вартості активів. Вони є основним рушійним механізмом розвитку та зростання підприємства, допомагаючи забезпечити ефективне виробництво, оптимізацію витрат та здатність конкурувати на ринку.

Важливо враховувати, що правильне управління та облік основних засобів є важливою складовою успіху підприємства. Точне визначення їхньої вартості, ефективна експлуатація та планування заміни або модернізації дозволяють підтримувати стійкий розвиток і забезпечувати довгостроковий успіх. Отже, економічна сутність основних засобів підприємства полягає в їхній центральній ролі у виробництві, збереженні та зростанні вартості активів, забезпеченні конкурентної переваги та здатності досягнення фінансової стабільності. Вони є фундаментальними для бізнесу, що сприяє його стійкому функціонуванню та подальшому розвитку.

Вони є необхідними для виробництва, надання послуг та розвитку підприємства. Основні засоби не лише сприяють створенню продукції та формуванню прибутку, але і забезпечують фінансову стабільність, конкурентну перевагу та збереження вартості активів. Правильне управління та облік основних засобів є важливою складовою успіху підприємства. Це дозволяє точно визначити їхню вартість, забезпечити ефективну експлуатацію та планувати розвиток. Основні засоби є фундаментальними активами, які допомагають зберігати стійкість та сприяють подальшому росту підприємства [8, с. 173].

Класифікація основних засобів підприємства є важливим інструментом управління активами та бухгалтерського обліку, який дозволяє систематизувати та категоризувати різноманітні матеріальні активи, необхідні для виробництва, надання послуг та розвитку підприємства. Ця класифікація спрощує процеси управління та ведення обліку, а також допомагає приймати стратегічні рішення щодо використання та розвитку активів. Основні засоби підприємства можуть бути різноманітними за призначенням, специфікою та тривалістю корисного використання. Основна класифікація включає наступні категорії:

1. Машини та обладнання: Ця категорія включає в себе різноманітну техніку, інструменти та устаткування, які використовуються в процесі виробництва та надання послуг. Це можуть бути верстати, комп'ютери, автомобілі, побутова техніка тощо.

2. Будівлі та споруди: Сюди входять будівлі, споруди та інші об'єкти нерухомості, які використовуються для розміщення виробництва, складського простору, офісів та інших потреб підприємства.

3. Транспортні засоби: Це включає в себе автотранспорт, водний та повітряний транспорт, який використовується для перевезення товарів та персоналу.

4. Інші основні засоби: Сюди входять активи, які не відносяться до вищезазначених категорій, але все одно мають значення для діяльності підприємства. Це може бути виробничий інвентар, приладдя, меблі, інтелектуальна власність тощо [4, с. 135].

Для ефективного управління кожною категорією основних засобів важливо враховувати їхню специфіку. Наприклад, технічний стан машин та обладнання потребує постійного моніторингу та технічного обслуговування, водночас, нерухомість може вимагати регулярного обслуговування та капітальних вкладень у ремонт та модернізацію. Також важливо враховувати строк корисного використання кожного активу, оскільки це впливає на ведення бухгалтерського обліку та планування фінансових ресурсів.

Класифікація основних засобів підприємства допомагає створити системний підхід до управління активами, забезпечити їхню ефективну експлуатацію та сприяє стратегічному розвитку підприємства. Враховуючи різноманітність активів

та їхню роль у виробництві, підприємство може досягти більшої конкурентоспроможності та стабільності на ринку [9, с. 149].

Невиробничі основні засоби підприємства є важливою складовою його активів та можуть включати різноманітні об'єкти, які не призначені для безпосереднього виробництва товарів або надання послуг, але мають своєрідну економічну цінність та важливість для функціонування підприємства. У цей перелік входять:

1. Будівлі і споруди житлово-комунального та культурно-побутового призначення: Це включає в себе будівлі та споруди, які необхідні для забезпечення житлових та культурних потреб працівників та підтримання побутового середовища на підприємстві. Наприклад, це можуть бути службові приміщення, гуртожитки, спортивні майданчики тощо.

2. Транспортні засоби: У цю категорію входять транспортні засоби, які призначені для перевезення працівників або для інших потреб підприємства, але не є основними засобами виробництва. Це можуть бути службові автомобілі, автобуси, мікроавтобуси та інші транспортні засоби.

3. Обладнання та інструменти: Сюди входить обладнання та інструменти, які використовуються для технічного обслуговування та ремонту основних засобів, а також для проведення різних робіт на підприємстві.

4. Інші основні засоби невиробничого призначення: Ця категорія включає в себе різноманітні матеріальні активи, що не є основними засобами виробництва, але необхідні для обслуговування житлових, комунальних та культурно-побутових потреб населення. Сюди можуть входити меблі, побутова техніка, освітні та медичні заклади, а також інші об'єкти, які забезпечують комфорт та благополуччя співробітників та їх сімей.

За використанням основні засоби поділяються на діючі, недіючі та запасні. Діючі основні засоби використовуються у господарській діяльності підприємства, недіючі — ті, що тимчасово призупинені у зв'язку з консервацією окремих підприємств або цехів, а запасні представляють резерв устаткування, призначеного для заміни об'єктів основних засобів. Для кращого предсталвення класифікації основних засобів відобразимо їх на рис. 1.

Важливо відзначити, що ця класифікація основних засобів та інших необоротних активів майже ідентична з класифікацією основних засобів, яка включена до НП(С)БО 7 «Основні засоби». Така подібність ґрунтується на важливому аспекті — однорідному обліку цих активів у фінансовій звітності. До цього ж, назви субрахунків, які визначені для обліку основних засобів у синтетичному рахунку 10 «Основні засоби», також співпадають з класифікацією, поданою у вашому запиті. Ця узгодженість обліку основних засобів та інших необоротних активів у фінансовій звітності допомагає забезпечити послідовність і стандартизацію бухгалтерського обліку, зробити його більш зрозумілим і порівнюваним як для внутрішніх, так і для зовнішніх користувачів фінансової інформації підприємства [10, с. 47].

У результаті класифікації основних засобів підприємства можна виділити різні категорії цих активів, що допомагає здійснювати кращий

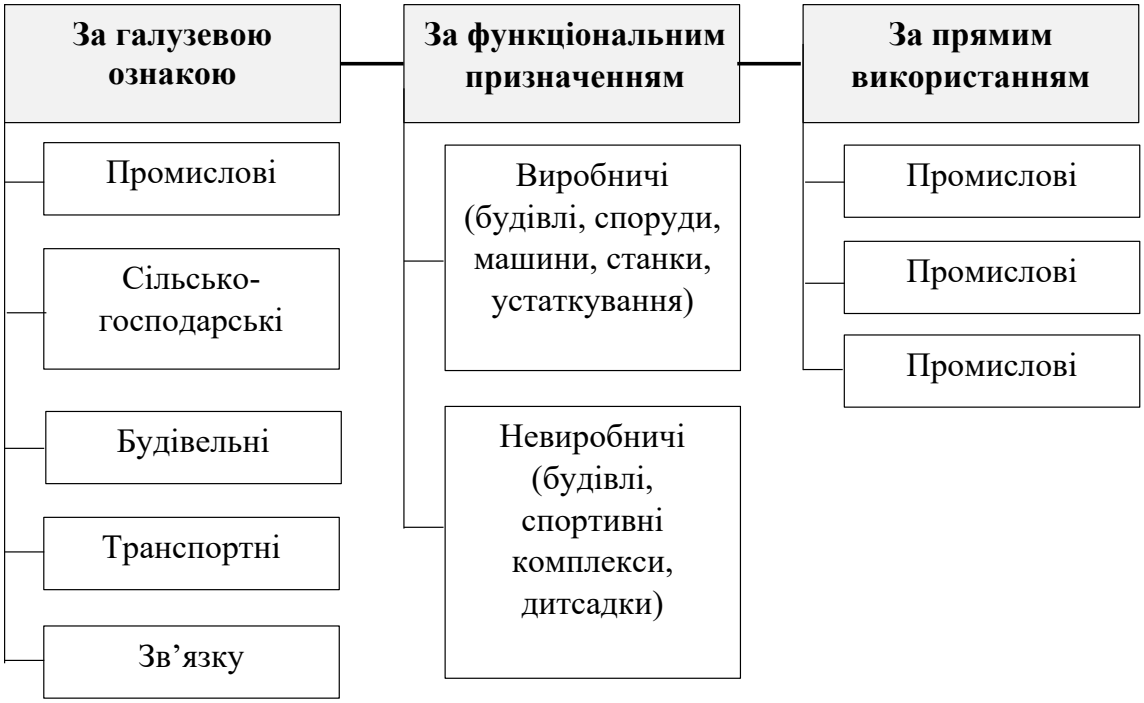

Рис. 1. Класифікація основних засобів за різними ознаками

Джерело: розроблено автором на основі даних [5]

контроль над ними та оптимізувати їхнє використання. У податковому обліку, основні засоби підприємства підрозділяються на групи для зручності подальшого обліку та оподаткування. Ця класифікація допомагає краще оцінювати та категоризувати різні види майна, які використовуються в господарській діяльності.

I. До першої групи належать будівлі, споруди, їхні структурні компоненти та передавальні пристрої, включаючи жилі будинки та їх складові частини, такі як квартири та загальні приміщення, а також вартість капітального поліпшення земельних ділянок.

II. Друга група включає автомобільний транспорт, його складові частини, меблі, побутові електронні, оптичні, та електромеханічні пристрої, конторське (офісне) обладнання, устаткування та інструменти, а також приладдя для них.

III. Третя група охоплює будь-які інші основні засоби, які не підпадають під групи I, II і IV, включаючи технологічне устаткування.

IV. Четверта група включає в себе електронно-обчислювальні машини, інші машини для автоматичного оброблення інформації, програмне забезпечення для них, засоби зчитування та друку інформації, інші інформаційні системи, телефони, мікрофони та рації, вартість яких перевищує вартість малоцінних предметів [6, с. 20].

Балансовий облік основних засобів в групах I проводиться окремо для кожного об'єкта та загально за групою. У групах II, III і IV облік здійснюється на загальну балансову вартість відповідної групи. Така деталізація та систематизація сприяють кращому визначенню оподатковуваного майна та облікові його вартості. Облік груп I, II, та III проводиться окремо для кожного об'єкта та загально за групою, в той час як група IV обліковується як єдина сукупність. Така систематизація допомагає визначити оподатковуване майно та веде до кращого обліку його балансової вартості.

Важливо відзначити, що правильна класифікація основних засобів у податковому обліку допомагає підприємству зберегти відповідність до податкового законодавства та уникнути можливих податкових ризиків. Крім того, ця система класифікації спрощує процес обліку та аналізу основних засобів, що є важливим аспектом фінансового управління підприємством. Таким чином, правильна і систематизована класифікація сприяє ефективному управлінню основними засобами та забезпечує збалансований підхід до їх оподаткування та обліку.

Основні засоби підприємства можуть бути розділені на виробничі та невиробничі, що враховує різні функціональні призначення цих активів. Також можна виділити діючі, недіючі та запасні основні засоби, що дозволяє краще оцінювати їхнє становище та потенціал використання. Класифікація основних засобів є важливим інструментом управління активами підприємства, який сприяє покращенню фінансової звітності, аналізу ефективності використання ресурсів та прийняттю обґрунтованих стратегічних рішень. Таким чином, правильна класифікація основних засобів допомагає підприємствам досягати своїх цілей та забезпечувати стабільний розвиток в умовах сучасного бізнес-середовища [5, с. 742].

Бухгалтерський облік основних засобів ведеться окремо за кожним об'єктом індивідуально, що дозволяє дотримуватися високої точності та конкретності в обліку цих активів. Проте, у деяких випадках ця індивідуальність може виявитися недостатньою для повного і однозначного класифікування основних засобів за певними критеріями.

На практиці, оскільки не завжди можна вичерпно визначити приналежність основного засобу до певної групи, бухгалтери і фахівці з фінансового обліку можуть використовувати більш докладні інструкції та внутрішні процедури підприємства для вирішення цього питання. Такі процедури можуть включати, наприклад, консультації з керівництвом або фахівцями з технічного обслуговування для визначення призначення та технічних характеристик основного засобу. Законодавство може не надавати конкретних і докладних вказівок щодо класифікації основних засобів, оскільки це завдання може бути дуже специфічним і варіюватися в залежності від конкретного виду діяльності підприємства. Тому внутрішні процедури та інструкції можуть бути корисним інструментом для забезпечення правильного обліку та класифікації основних засобів у фінансовій звітності підприємства [1, с. 15].

Нормативно-правове регулювання операцій з основними засобами на підприємстві є важливою складовою сфери бухгалтерського та фінансового управління. Основні засоби, такі як будівлі, обладнання, транспортні засоби та інші матеріальні активи, є значущими активами, які впливають на фінансовий стан та результати діяльності підприємства. Тому їх облік, оподаткування, амортизація та відображення в фінансовій звітності підприємства підпорядковані визначеним нормам та вимогам законодавства.

Це регулювання має на меті забезпечити якнайбільшу точність та надійність обліку та відображення основних засобів в бухгалтерській та фінансовій звітності, а також забезпечити дотримання податкових та фінансових зобов'язань перед державою. Відповідно до законодавства, підприємства зобов'язані дотримуватися певних правил щодо реєстрації, оцінки, амортизації та відображення основних засобів у своїй бухгалтерській документації. У цьому контексті, детальний аналіз та розгляд нормативно-правових актів, що регулюють операції з основними засобами, є ключовим

елементом ефективного фінансового управління та ведення бізнесу в сучасних умовах [2, с. 110].

Нормативно-правове регулювання операцій з основними засобами на підприємстві включає в себе комплекс законів, постанов, інструкцій та норм, які встановлюють правила та порядок обліку, управління, амортизації, оподаткування, технічного обслуговування і реалізації основних засобів. Це важливий аспект в економічній діяльності підприємства, оскільки він впливає на фінансовий стан, облікову звітність і податковий облік.

Нормативно-правове регулювання включає в себе такі аспекти:

1. Бухгалтерський облік: Законодавство визначає правила та принципи обліку основних засобів, включаючи їхню первісну вартість, амортизацію, переоцінку, виведення з обліку і т.д. Це допомагає забезпечити правильне відображення активів у фінансовій звітності.

2. Податкове законодавство: Податкове законодавство встановлює правила оподаткування при придбанні, експлуатації та реалізації основних засобів. Воно також може визначати пільги та знижки, пов'язані з інвестиціями у нові основні засоби.

3. Технічні норми та стандарти: Для певних видів основних засобів і об'єктів існують технічні стандарти і норми щодо їхньої експлуатації, безпеки і технічного обслуговування.

4. Управління активами: Правила та процедури для управління основними засобами, включаючи їх придбання, ремонт, модернізацію, амортизацію і списання.

5. Земельне законодавство: Якщо основні засоби включають земельні ділянки, то діючі норми і закони щодо земель можуть впливати на їхнє володіння та використання.

Враховуючи ці норми та закони, підприємство може забезпечити правильний облік та управління своїми основними засобами, мінімізувати податкове навантаження і зберегти їхню вартість у часі. Також, відповідне дотримання цих норм сприяє підвищенню фінансової стабільності і довіри з боку інвесторів та партнерів [4, с. 142].

Нормативно-правове регулювання операцій з основними засобами є важливим елементом фінансової та економічної стратегії підприємства. Це також впливає на взаємодію з регулюючими органами, такими як податкові служби, органи митного контролю та інші, які можуть перевіряти фінансову діяльність підприємства.

Дотримання норм і стандартів, визначених відповідним законодавством, дозволяє уникнути правопорушень і супроводжується рядом переваг для підприємства. Це включає в себе зменшення ризику адміністративних штрафів та правових позовів, полегшення взаємодії з банками та іншими фінансовими установами при отриманні кредитів та інвестицій, а також забезпечення достовірності фінансової звітності, що покращує репутацію підприємства на ринку.

Підприємствам слід віддавати належну увагу нормативно-правовому регулюванню операцій з основними засобами та регулярно оновлювати свої знання щодо поточних правил і вимог. Важливо також мати внутрішні процедури та контрольні механізми для забезпечення дотримання цих норм у всіх аспектах діяльності підприємства. Такий підхід допомагає підприємствам забезпечити стабільну та ефективну роботу з основними засобами і досягти своїх стратегічних цілей.

Нормативно-правове регулювання також може включати в себе фіскальні стимули та пільги для підприємств, які інвестують у покращення та розвиток своїх основних засобів, що сприяє стимулюванню інвестицій та інновацій. Такі заходи можуть сприяти модернізації обладнання, підвищенню ефективності виробництва та конкурентоспроможності підприємства на ринку. В цілому, належне відстеження та виконання всіх вимог нормативно-правового регулювання операцій з основними засобами допомагає підприємствам зберігати стабільність та прозорість у фінансовій діяльності, зменшувати ризики та витрати, і, в кінцевому підсумку, досягати більшої успішності в своїй галузі [7, с. 177].

В загальному висновку слід підкреслити, що нормативно-правове регулювання операцій з основними засобами є важливою складовою функціонування підприємств та впливає на їхню діяльність у багатьох аспектах. Воно спрямоване на забезпечення стабільності та порядку в обліку, управлінні та експлуатації основних засобів. Законодавство визначає критерії класифікації основних засобів, вимоги до їх обліку, оцінки та амортизації, а також встановлює відповідальність за порушення норм та правил. Це допомагає уникнути недорозумінь та конфліктів з податковими та контролюючими органами [10, с. 51].

Крім того, нормативно-правове регулювання може надавати пільги та стимули для підприємств, що інвестують у розвиток та модернізацію основних засобів, що сприяє розвитку виробництва та підвищенню ефективності господарювання. У висновку важливо відзначити, що дотримання нормативно-правового регулювання допомагає забезпечити фінансову стабільність та законність операцій підприємств, що є важливим елементом їхнього успішного функціонування на ринку.

Висновки і пропозиції. У висновках до даної наукової статті можна зазначити, що організаційні та методичні засади обліку основних засобів на підприємстві є важливим аспектом ефективного фінансового управління та забезпечення надійності фінансової звітності. Дослідження показало, що існують певні проблеми та недоліки в цій сфері, такі як недостатнє врахування фактичного зносу

основних засобів, різноманітні тлумачення нормативних вимог тощо. З цього приводу пропонується ряд заходів для вдосконалення практики обліку основних засобів на підприємствах, серед яких є розробка та впровадження єдиної методичної бази для обліку основних засобів, яка відповідала б усім вимогам законодавства та міжнародних стандартів обліку. Посилення контролю за процесом обліку та амортизації основних засобів з боку внутрішніх аудиторів та фінансових відділів. Забезпечення навчання та підвищення кваліфікації персоналу, що займається обліком основних засобів. Впровадження таких заходів допоможе підприємствам покращити якість фінансового обліку, збільшити надійність фінансової звітності та підвищити довіру стейкхолдерів, що, в свою чергу, сприятиме стабільному розвитку підприємств і підвищенню їх конкурентоспроможності.

Література

1. Агрес О. Економічна ефективність використання основних засобів сільськогосподарських підприємств: автореф. дис. ... канд. екон. Наук: спец. 08.00.04 «Економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності)»; Львівський нац. аграр. ун-т. Львів, 2013. 20 с.

2. Бутинець Ф.Ф., Чижевська Л.В., Герасимчук Н.В. Бухгалтерський управлінський облік: навч. посібн. для студентів спец. 7050106 «Облік і аудит». Житомир : ЖІТІ, 2005. 448 с.

3. Горбачова Л.В., Іонін Є.Є. Облік основних засобів: вітчизняний та зарубіжний досвід. Вісник студентського наукового товариства ДонНУ імені Василя Стуса. 2018. Том 1, № 10. С. 153–157

4. Гречко А.В. Гармонізація вітчизняної системи бухгалтерського обліку основних засобів з міжнародними стандартами в умовах посилення Євроінтеграційних процесів. Сучасні проблеми економіки і підприємництво. 2018. С. 135–141.

5. Гуцаленко Л.В., Гловюк А.С., Ковальчук І.В. Організація обліку та аудиту основних засобів. Економіка і суспільство. Мукачево, 2017. Вип. 8. С. 741–747.

6. Бакум А.О., Кононова І.В. Особливості обліку та аудиту основних засобів згідно з міжнародними стандартами. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2016. Вип. 6, ч. 2. С. 19–23.

7. Костюнік О.В., Наконечна А.А. Економічний зміст та класифікація основних засобів. Науковий вісник Херсонського державного університету. Економічні науки. Харків, 2016. Вип. 21. С. 177–180.

8. Мулик Т.О., Цуркан А.О. Інформаційно-організаційні засади аналізу основних засобів в управлінні реальними інвестиціями. Науковий вісник Херсонського державного університету. 2018. Вип. 29, ч. 2. С. 173–177.

9. Поповиченко І.В., Спірідонова К.О., Загустіна А.Є. Основні напрями підвищення ефективності використання основних фондів в сучасних умовах господарювання. Економічний простір. 2019. № 145. С. 149–159.

10. Стригуль Л.С. Шляхи удосконалення організації обліку і аудиту основних засобів на підприємстві. Вісник Нац. техн. ун-ту «ХПІ». Харків : НТУ «ХПІ», 2014. № 32 (1075). С. 47–50.

УДК 339.138

Халіна Вероніка Юріївна
кандидат економічних наук, доцент,
заступник директора ННІ підготовки кадрів вищої кваліфікації
Харківський національний університет міського господарства імені О.М. Бекетова
Khalina Veronika
Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Deputy head at the Education and Research Institute for training of high qualification specialists
O.M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv

Абєлєнцев Євген Васильович
аспірант
Харківського національного університету міського господарства імені О.М. Бекетова
Abielientsev Yevhen
Graduate Student of the
O.M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv

DOI: 10.25313/2520-2057-2023-16-9256

ТРАНСПАРЕНТНІСТЬ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА ЯК ЕЛЕМЕНТ НОВОЇ БІЗНЕС–МОДЕЛІ

TRANSPARENCY OF ENTERPRISE ACTIVITIES AS AN ELEMENT OF A NEW BUSINESS-MODEL

Анотація. *В статті представлено дослідження поняття «транспарентність» крізь призму формування бізнес-моделей функціонування сучасних підприємств, а також розглянуто тісно пов'язані з транспарентністю поняття прозорості та інформації, як засадничі аспекти відносин із стейкхолдерами. Для більшої зрозумілості сутності транспарентності сформовано її таксономію, яка доповнена авторським підходом. Представлено також власне визначення транспарентності як елементу нової бізнес-моделі.*

Ключові слова: *транспарентність, інформація, бізнес-модель, стейкхолдери, підприємство.*

Summary. *The article presents a study of the concept of «transparency» through the prism of the formation of business models of the functioning of modern enterprises, and also considers the concepts of transparency and information, which are closely related to transparency, as fundamental aspects of relations with stakeholders. For better understanding of the essence of transparency, its taxonomy was formed, which was supplemented by the author's approach. The own definition of transparency as an element of the new business model is also presented.*

Key words: *transparency, information, business model, stakeholders, enterprise.*

Постановка проблеми. Бізнес-середовище в Україні зазнало важких змін. Умови, які склалися для функціонування підприємств, потребують нових підходів до побудови бізнес-моделей.

Бізнес-модель, як лаконічне описове і графічне відображення способів провадження економічної діяльності компанією, конкретизує та роз'яснює логіку, закладену нею в її місію, демонструє прогрес у досягненні стратегічних цілей і виконанні планів діяльності; висвітлює напрями та види діяльності компанії, її ринки збуту, ключових партнерів, структуру доходів і витрат, чинники унікальності ціннісної пропозиції тощо; визначає перспективи розвитку компанії та принципи організації її бізнесу з погляду залучення ключових ресурсів і капіталу [1]. Все перелічене має поєднуватися і взаємодіяти прозоро та відкрито. Саме тому підприємству необхідно будувати майбутню бізнес-модель на засадах транспарентності, яка допоможе формуванню довіри з боку споживачів, партнерів та інших стейкхолдерів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій показав, що сутність транспарентності вивчалася доволі ретельно, але в досить вузькому трактуванні,

а саме транспарентність банків [2], корпоративної звітності [3], державного управління [4, 5], бюджетної сфери [6] або інноваційної діяльності [7]. Відповідна категорія неодноразово ставала предметом досліджень та наукових робіт вітчизняних та зарубіжних науковців, серед яких слід назвати таких, як, зокрема, Д. Гунін, О. Кошова, О. Кудіна, П. Манченко, Л. Наливайко, М. Пашковська, Г. Пизіна, С. Романюк, Д. Співак, О. Чепік-Трегубенко, В. Ярошенко. Попередні тематичні розвідки авторів даного дослідження з цього напряму [9–20] розкривали багатогранність транспарентності як економічної категорії. Але, слід зазначити, що, не дивлячись на велику кількість високоякісних досліджень, відсутній єдиний підхід до трактування її сутності.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Дане дослідження покликане популяризувати підхід до побудови бізнес-моделей функціонування будь-яких підприємств на засадах транспарентності, а саме цей напрям майже не вивчався у сучасних наукових розвідках.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Аналіз підходів до розуміння категорії «транспарентність», репрезентація власної дефініції даного поняття, а також формування її таксономії.

Виклад основного матеріалу. Звернемося до доктринальних визначень категорії «транспарентність». Керуючись «золотим правилом тлумачення», проаналізуємо латинську та англійську етимологію цього терміну: транспарентність, від латинського trans — прозорий, наскрізь, pareo — бути очевидним; англійського transparent — зрозумілість, чесність, — це такий стан інформованості (наявність повного, достатнього і достовірного знання) про ту чи іншу діяльність (її об'єкти або результати), яке дозволяє будь-якому зацікавленому суб'єкту мати повне уявлення про них [21]. Поняття «транспарентність» включає в себе, на думку різних дослідників [3–8], такі соціальн0-економічні категорії як «прозорість», «відкритість», «гласність» та «публічність». В табл. 1 представлені основні визначення категорії «транспарентність», які вплинули на формування власного бачення її сутності.

В роботі [15] транспарентність розглядається як соціальне явище, яке, з одного боку, є функціональним феноменом, що сприяє оптимізації регуляторних процесів у суспільстві, а, з іншого, інструментом формування репутаційних складників суб'єкта господарювання, детермінантом встановлення довірчих відносин з його стейкхолдерами та покращення власного іміджу і, як наслідок, посилення конкурентних переваг.

Найближчим до транспарентності все ж варто вважати поняття «прозорість». Прозорість у бізнесі — це створення та розвиток відкритого середовища діяльності організації для всіх зацікавлених сторін: працівників, інвесторів, споживачів, постачальників, кредиторів, органів державної влади, місцевої громади тощо [22]. Прозорість

Таблиця 1

Визначення поняття «транспарентність»

Джерело	Визначення
Кузіна Р.	ступінь, з якою інвестори мають вільний доступ до будь-якої необхідної інформації про компанії, так і рівні цін, глибини ринку; якісна фінансова звітність, зрозуміла зовнішньому користувачеві, що дозволяє порівнювати дані компаній між собою і підготовлена на загальноприйнятній системі облікових стандартів
Крет О.	відкритість, прозорість, гласність, публічність і підзвітність процесу формування, розвитку та функціонування органів державної влади різного рівня і процесу прийняття ними рішень
Пашковська М.	засадниче поняття, яке у собі в тісному взаємозв'язку поєднує декілька категорій, таких як: прозорість, відкритість, гласність, громадську участь тощо, які визначають форми та способи функціонування органів державної влади та місцевого самоврядування у демократичній державі
Пашковська М.	сукупність компонентів, які формують належний рівень розуміння та обізнаності громадян щодо різних аспектів діяльності органів влади, а також забезпечують права та можливості доступу до інформації, участі у роботі органів влади, впливу на прийняття рішень та контролю за діяльністю посадових осіб
Наливайко Л., Романов М.	складна теоретико-правова категорія, що змістовно поєднує в собі такі поняття як прозорість, відкритість, гласність, підзвітність, доступ до публічної інформації та участь в управління державними справами
Тихомирова Є.	достовірність, ясність і можливість легкої перевірки відомостей про що-небудь; відсутність секретності
Дерій Ж., Завгородня Н.	інформаційна прозорість або гласність, публічність середовища, в якому знаходиться суб'єкт та надає всім зацікавленим сторонам необхідну їм для прийняття раціональних рішень інформацію у відкритій, повній, своєчасній і зрозумілій формі

Джерело: складено авторами на основі [3–8]

організації, це, в першу чергу, відкритість її діяльності та управлінських рішень, розкриття інформації у повній, своєчасній, достовірній і зрозумілій формі для головних груп стейкхолдерів [23].

Отже, поняття транспарентності пов'язано, в першу чергу, з інформацією. Тут варто наголосити на кількох важливих аспектах. По-перше, транспарентність інформації має граничну межу (як було доведено в попередніх дослідженнях [15, 20]), за якою знаходиться інформація, непризначена для оприлюднення, тобто обмежена безпекою. По-друге, повна транспарентність, тобто відкритість, інформації в багатьох випадках не призводить до її прозорості, оскільки мало отримати відкриті дані, необхідно мати дозвіл на їх використання та розповсюдження. По-третє, повна відкритість і видимість в сучасному світі може спричинити зворотній ефект, тобто, зробити інформацію непрозорою через її надлишок, спотворення, навмисне надання неправдивих даних та інші зловживання та недоброчесні дії щодо оприлюдненої інформації. Тому важливо витримувати межі транспарентності і вбудовувати такі принципи у нові бізнес-моделі. В той же час, бажання заволодіти схованою інформацією деякими зацікавленими суб'єктами, формує, так звану, «сіру зону», в якій наявні певні ризики розкриття інформації і, як наслідок, нанесення шкоди репутації підприємства. Також необхідно відмітити, що транспарентність є одним з факторів формування напрямів сталого розвитку підприємства, що, на сьогодні, є важливою складовою стратегій розвитку екосистем усіх рівнів [15].

Для більш глибокого розуміння сутності транспарентності, необхідно провести аналіз її видів. Таксономія транспарентності, представлена нижче, побудова на основі попередніх дослідження та їх систематизації [15, 24, 25]. Крім того, авторами даного дослідження було запропоновано доповнити існуючу таксономію ще одним видом транспарентності, а саме, партнерською транспарентністю:

1. Фінансова транспарентність — актуальність, достовірність, повнота, ясність та доступність фінансової звітності.

2. Правова транспарентність — відкритість інформації щодо заснування підприємства, її власників, стану корпоративного управління, взаємовідносин з клієнтами, співробітниками, державними органами, судові дані.

3. Адміністративна транспарентність — відкритість документів щодо органів управління на підприємстві, відкритість процесу прийняття рішень.

4. Технологічна транспарентність — повідомлення щодо використання певних технологій під час виробництва продукції (надання послуг), інформація щодо джерел надходження сировини, основних партнерах.

5. Соціальна транспарентність — повідомлення щодо програм розвитку для працівників підприємства, реалізації соціальних проектів, наявні зрозумілі принципи діяльності на засадах соціальної відповідальності.

6. Кадрова транспарентність — чітка регламентація роботи шляхом культивування єдиної структури формалізованих вимог та норм, побудова системи заходів дисциплінарного характеру, що визначають рівень відповідальності, залученість працівників до прийняття рішень.

7. Екологічна транспарентність — транслювання суспільству намірів та їх реалізації, щодо дотримання екологічних норм та стандартів.

8. Корпоративна транспарентність — відкритість та зрозумілість етичного кодексу, культурних норм та правил поведінки всередині компанії, пропаганда цінностей компанії та їх дотримання.

9. Партнерська транспарентність — відкриті та довірчі відносин зі стейкхолдерами.

Представлена таксономія містить основні напрями діяльності підприємства, які необхідно імплементувати в сучасні бізнес-моделі для врахування всіх можливих чинників функціонування підприємства.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, провівши аналіз теоретичного базису транспарентності (ґрунтовні дослідження науковців щодо визначення даної економічної категорії, її взаємозв'язку з іншими поняттями, а також таксономію транспарентності), авторами пропонується власне бачення цієї категорії, а саме: транспарентність — це репутаційний елемент бізнес-моделі підприємства, який охоплює всі аспекти його діяльності, спрямовується на досягнення довірчих відносин із стейкхолдерами, формування виграшної конкурентної позиції і обмежується безпекою інформаційних ресурсів.

В подальшому авторами планується сформувати підхід до побудови бізнес-моделей заснованих на транспарентності.

Література

1. Куцик П.О. Бізнес-моделювання в покращенні інформативності інтегрованої звітності. Фінансовий ринок: інституції та інструменти, 3–6 червня 2018 року, Львів. Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2018. С. 59–61. URL: http://surl.li/mazyz (дата звернення: 11.10.2023).

2. Д'яконова І.І., Сіняговський Ю.В. Роль транспарентності учасників банківського ринка в антикризовому регулюванні. Ефективна економіка. 2020. № 11. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8330 (дата звернення: 11.10.2023).

3. Кузіна Р.В. Транспарентність корпоративної звітності як основа її формування. Науковий вісник Херсонського державного університету. 2015. Вип. 12. С. 193–197.

4. Пашковська М. Поняття транспарентності в сучасній науці «Державне управління». Ефективність державного управління. Збірник наукових праць. 2013. Вип. 34. С. 135–143.

5. Крет О.В. Інституалізація транспарентності державної влади: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. політ. наук: спец. 23.00.02. Чернівці, 2010. 20 с.

6. Тихомирова Є.Б. Транспарентність бюджету України: методики оцінки держдепартаменту США та міжнародного бюджетного партнерства. International relations, part «Political sciences». 2015. № 5. URL: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/2502 (дата звернення: 07.10.2023).

7. Дерій Ж.В. Транспарентність інноваційної діяльності як необхідна умова існування та розвитку харчової промисловості України. Науковий вісник Ужгородського університету. 2016. № 1(2). С. 264–267.

8. Наливайко Л. Поняття та ознака транспарентності в контексті євроінтеграції. Jurnalul juridic national: teorie şi practică. 2016. № 5 (21). С. 27–29. URL: http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2016/5/6.pdf (дата звернення: 07.10.2023).

9. Smachylo V., Khalina V., Kolmakova O., Ustilovska A. Adaptation of Enterprises to Continuous Socio-Economic Changes in a Region. SHS Web of Conferences 67, 06047 (2019) NTI-UkrSURT 2019. URL: https://cutt.ly/XkcYEVD (дата звернення: 02.10.2023).

10. Смачило В.В., Халіна В.Ю. Соціальне підприємництво як інтегративний інструмент сталого розвитку України: європейський досвід. Інфраструктура ринку. 2017. № 6. С. 76–82.

11. Халіна В.Ю., Васильєва Т.С. Клієнтоорієнтованість як нова парадигма ведення бізнесу. Економіка та держава. 2018. № 9. С. 75–78.

12. Халіна В.Ю., Буцький В.О., Крицька К.С. Публічні екозакупівлі: організаційно-економічні засади впровадження та здійснення. Економічний простір: Збірник наукових праць. 2020. № 154. С. 56–60.

13. Khalina V., Butskyi V., Ustilovska A. Ecoprocurement in road construction as a tool for sustainable development. Сучасні проблеми розвитку права та економіки в інноваційному суспільстві. 20 березня 2020 р., Болгарія. Вид-во: ACCESS PRESS, 2020. С. 82–89.

14. Халіна В.Ю., Васильєва Т.С. Теоретичні аспекти формування клієнтоорієнтованої стратегії розвитку підприємства. Ефективна економіка. 2019. № 9. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/9_2019/49.pdf (дата звернення: 02.10.2023).

15. Халіна В.Ю., Сироватський О.А. Транспарентність діяльноісті будівельного підприємства як детермінант довіри стейкхолдерів. Економічний простір: Збірник наукових праць. 2020. № 155. С. 74–80.

16. Халіна В.Ю. Виклики BANI світу та нові можливості розвитку Soft Skills. Роль соціального та емоційного інтелекту як найважливіших soft-skills XXI століття в освітньому процесі. 6 березня–16 квітня 2023. С. 424–427. URL: http://surl.li/lsoxt (дата звернення: 09.10.2023).

17. Халіна В.Ю. Концептуальний базис адаптивного розвитку екосистем. Збірник наукових праць Державного університету інфраструктури та технологій. 2019. Вип. 46. С. 118–124.

18. Халіна В.Ю., Васильєва Т.С. Соціальна відповідальність як головна компонента клієнтоорієнтованості підприємства. Інвестиції: практика та досвід. 2019. № 18. С. 53–61.

19. Халіна В., Васильєва Т. Структурно-функціональний підхід до формування клієнтоорієнтованої стратегії розвитку підприємства. Економіка та суспільство. 2020. 22. URL: http://surl.li/mazzy (дата звернення: 02.10.2023).

20. Халіна В., Сироватський О., Круглов І. Концепція транспарентного управління діяльністю будівельних підприємств. Економіка та суспільство. 2020. 22. URL: http://surl.li/mbaad (дата звернення: 08.10.2023).

21. Черторижський В.М. Політика транспарентності як інструмент активізації транскордонного співробітництва. Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. 2015. Вип. 3(113). С. 86–88. URL: http://ird.gov.ua/sep/sep20153(113)/sep20153(113)_086_ChertoryzhskyyVM.pdf (дата звернення: 09.10.2023).

22. Олійник О.О. Напрями підвищення прозорості діяльності організацій. Соціально-трудові відносини: теорія та практика. К., 2017. № 1 (13). С. 224–230.

23. Гончаренко Ю.В. Дослідження інформаційної прозорості як економічної категорії з метою оптимізації її рівня. Актуальні проблеми економіки. 2019. № 11 (221). С. 34–42.

24. Суровцева І.Ю. Транспарентність управлінських структур: шляхи інформаційної прозорості. Менеджер. 2016. Вип. 1. С. 55–61.

25. Григор'єв Г.С., Нєнно І.М. Транспарентність у національному макроекономічному середовищі. Вісник ОНУ Імені І.І. Мечникова. 2017. Вип. 6 (50), Т. 22. С. 40–43. URL: http://surl.li/mbalw (дата звернення: 09.10.2023).

УДК 340:616-002.6

Білецька Ганна Андріївна
кандидат медичних наук, доцент,
доцент кафедри криміналістики
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
Biletska Ganna
Candidate of Medical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of the Forensics of
Yaroslav Mudryi National Law University

DOI: 10.25313/2520-2057-2023-16-9243

МОЖЛИВОСТІ СУДОВО-БІОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ДНК СЛІДІВ КРОВІ ДЛЯ ІДЕНТИФІКАЦІЇ ЖИВИХ ОСІБ

POSSIBILITIES OF FORENSIC AND BIOLOGICAL RESEARCH OF DNA TRACES OF BLOOD FOR THE IDENTIFICATION OF LIVING PERSONS

Анотація. *Робота присвячена аналізу сучасних даних про поширення високотехнологічних досліджень (геномна дактилоскопія) слідів крові та потреби ідентифікації в військовий час живих осіб. Авторка приділила увагу історичним передумовам широкого використання геномної дактилоскопії в криміналістичній та судово-медичній практиці, сьогоднішнім науковим даним про такий вид ідентифікації та проблемі створення місцевої, регіональної та національної бази даних ДНК. Автором зазначено, що проведення судово-медичної експертизи з приводу ідентифікації живої людини відбувається із залученням криміналістів, судових медиків та і лікарів різних спеціалізацій, тобто експертиза завжди комплексна. Визначені проблеми створення бази ДНК в країні та обмежені знання населення що до створення індивідуальних генетичних паспортів у військовий час.*

Ключові слова: *сліди крові, людина, ДНК, геномна дактилоскопія, ідентіфікація.*

Summary. *The work is devoted to the analysis of modern data on the spread of high-tech research (genomic fingerprinting) of blood traces and the need for identification of living persons in wartime. The author paid attention to the historical background of the widespread use of genomic fingerprinting in forensic and forensic practice, current scientific data on this type of identification and the problem of creating a local, regional and national DNA database. The author notes that a forensic medical examination for the identification of a living person involves criminalists, forensic physicians and doctors of various specializations, i.e., the examination is always comprehensive. The author identifies the problems of creating a DNA database in the country and the limited knowledge of the population regarding the creation of individual genetic passports in wartime.*

Key words: *traces of blood, living person, DNA, genomic fingerprinting, identification.*

Використання нових методик та вдосконалення старих, поширення сучасних високотехнологічних досліджень (геномна дактилоскопія) слідів крові на сучасному етапі та потреби ідентифікації в військовий час живих осіб диктують необхідність постійно підвищувати рівень знань у слідчих, судей, судово-медичних експертів по виявленню та дослідженню слідів крові на етапах досудового розслідування задля надання більш об'єктивного висновку експерта в випадках проведення судово-медичної експертизи (СМЕ) по ідентифікації особи, що саме обумовило вибір теми для цього дослідження.

Сьогодні достатньо широко використовується різні модифікації методу дослідження дезоксирибонуклеїнової кислоти (ДНК).

Вивченням слідів крові займалися такі вчені як Ф.Я. Чистович, П.Уленгут, М.М. Бокаріус, М.В. Попов, М.П. Мапченко, М.Р. Вейдін, М.В. Кісін, О.К. Туманов, Л.В. Станіславский, В.І. Воскобойників, В.Т. Бачинський та ін. Вони досліджували різні питання, які можна визначити

за результатами дослідження слідів крові: наявність крові в біологічних зразках, її видову приналежність, класифікацію й утворення таких слідів та ін.

В даному дослідженні були виявлені та проаналізовані особливості дослідження в слідах крові ДНК при виробництві СМЕ по ідентифікації живої особи з подальшим встановленням значення їх на етапах досудового слідства та за для умов військового стану.

Розслідування злочину розглядається як специфічний різновид інформаційно-пізнавальної діяльності, під час якої слідчий вивчає сліди злочину, вилучає з них інформацію про подію, яка відбулася, і причетних до неї осіб. Для участі в огляді місця події (МП) може бути запрошений потерпілий, підозрюваний, захисник, законний представник та інші учасники кримінального провадження, і метою отримання допомоги з питань, що потребують спеціальних знань, слідчий, прокурор для участі в огляді може запросити спеціалістів. Ним найчастіше, якщо справа стосується життя та здоров'я людини, є судово-медичний експерт. До його обов'язків при огляді МП в тому числі входить допомога в виявленні слідів біологічного походження. Своєчасність та якісне проведення огляду місця події юристами та лікарем дають можливість виявити сліди й речі, що вказують на особу злочинця, а іноді й на мотиви його дій, дають змогу з'ясувати обстановку підготовки, вчинення, приховування слідів злочину, характер та механізм вчиненого [1]. При порушення цілісності кровоносних судин виникає кровотеча та утворюються сліди крові, згідно з певними фізичними законами. Знання дії гравітації Землі допомагає судово-медичному експерту розібратися в справжній картині події: визначити джерело кровотечі, положення в просторі тіла або предмета, на який потрапила кров, зміну його положення, напрямок руху крапель крові і відстань, з якої вона потрапила на тіло або предмет, черговість нанесення ушкоджень, що супроводжувалися зовнішньою кровотечею, переміщення і позу потерпілої особи в момент стікання з неї крові, заходи, які вживалися для знищення слідів крові. Якщо біологічні властивості крові (наявність, група, вид, статева приналежність) вивчені порівняно недавно, то форма її слідів була відома людству з середньовічних часів. На картинах старих майстрів із зображенням сюжетів, пов'язаних з пораненням або насильницькою смертю, доволі точно і достовірно передана форма слідів крові. Так, живописець епохи Відродження венеціанець Антонелло да Мессіна в своєму творінні «Св. Себастьян « (1476 р.), що вважається одним із світових шедеврів, зображує загибель юнака, тіло якого пронизано стрілами. У картині вірно передана форма спрямованих вниз вертикальних патьоків крові (юнак стоїть), а від рани у верхній частині праворуч кров стікає окремими краплями, що пояснюється опуклим рельєфом атлетичної грудної клітини Себастьяна. На стопах помітні великі плями крові (виливи її з кровоточивих ран грудей і живота), а наперед від ніг, на кам'яній підлозі — зображена велика калюжа крові.

На МП кров може вільно виливатися з судини, капати на підлогу або іншу поверхню, розбризкується при ударах, зривається з площини закривавленого предмета і т.п.

Судові медичні експерти розрізняють наступні сліди, які залишає кров: патьоки, плями, бризки, помарки і відбитки, комбіновані сліди. Іноді первісна форма слідів крові може змінюватися під впливом зовнішніх факторів (сніг, дощ, бруд), а іноді вони навмисне знищуються злочинцем (замиті сліди) [2].

Нерідко підозрювані після скоєння злочину ховаються, змінюють зовнішність, спростовують факт ними скоєного, а під час бойових дій внаслідок вибухової травми — люди частково втрачають пам'ять. Все це може потребувати проведення СМЕ по ідентифікації особи, головним дослідженням якої буде сучасна геномна дактилоскопія.

Революційні дослідження в вивченні крові за останні два сторіччя відкрили можливості до ряду відкриттів у двох гілках вчення про кров — гематології та серології. Так, у 1899 р. метод осадження чужого для організму білка (білкової преципітації) Ф.Я. Чистовича дозволив відрізняти білки тварин різного виду. Цей метод був вперше застосований німецьким вченим П.Уленгутом в 1901 р. з метою діагностики, а саме для визначення крові людини та її відмінності від тварин при розслідуванні злочину. На початку XX ст. дослідження вчених К.Ландштейнера і Я.Янського надало можливість поділити кров людей на 4 групи: 0 (I), A (II), B (III), AB (IV). Це була система АВО — перша генетично поліморфна система, що стала класичною, а дослідникыв було відзначено Нобелевською премією. Саме ці наукові дані дозволили визначати групову належність крові в слідах різних осіб, хоча це тільки грубий скринінг, бо людей з групою крові А (II) на Землі аж 50% [3]. В подальшому стало можливим диференціювати кров за статтю. Крім групової належності за системою АВО, з'явилася можливість встановлювати й інші групи еритроцитарних, сироваткових, ферментних, білкових систем (їх існує багато десятків).

Проблема ідентифікації особи за слідами біологічного походження практично була вирішена з введенням такої унікальної методики молекулярної генетики як полімеразна ланцюгова реакція (ПЛР), що дозволило досліджувати не тільки початковий біологічний матеріал, який був направлений на дослідження, а і збільшити його кількість багаторазово, що дає можливість аналізувати матеріал однієї клітини [4].

Інша можливість визначати належність крові в слідах конкретній особі з'явилася в 90-х роках минулого сторіччя, із застосуванням в біологічній експертизі методів ДНК-аналізу (дослідження ряду фрагментів молекули ДНК) [5]

На молекулі ДНК записана вся спадкова інформація про людину. Були вивчені і розшифровані генетичні коди цілого ряду ділянок ДНК, які відтворюють генетичну різноманітність людей. До того ж з'ясувалося, що дослідження ДНК можливе і у біологічному матеріалі, який зазнав змін: висушений матеріал у вигляді плям на різних предметах (кров, сперма, слина та ін.) [6].

З цього часу цей напрямок в судовій медицині почав швидко розвиватися і отримав не одну назву в залежності від методики дослідження: «ДНК-аналіз», «генотипоскопія», «судово-медичний ДНК-аналіз». «ДНК-дактилоскопія», «ДНК-профілювання» або «геномний фінгенпринтинг». «геномна дактилоскопія». У судовій медицині такий термін та дослідження з'явилися завдяки британському генетику Алеку Джеффрізу, який у 1984 році виявив унікальність і неповторність ДНК кожної людини: він розглядав рентгенівські знімки ДНК і зауважив, що ланцюжки ДНК не схожі один на одного. А.Джеффріз назвав своє відкриття «генетичними відбитками». Робота А. Джеффріза ознаменувала новий етап розвитку судової медицини і криміналістики. Сьогодні за допомогою «генетичних відбитків» можна встановити спорідненість, визначити причетність людини до злочину і допомогти невинному [7].

Практичні результати СМЕ ДНК слідів крові вперше були представлені у суді в 1980 році. Результат аналізу ДНК був вперше використаний у кримінальному розслідуванні в 1986 році, і з того часу він допомагає слідчим завершити багато проваджень. Уже в 1989 році завдяки аналізу ДНК була виправдана перша людина і ще 336 несправедливо засуджених.

У судово-медичній ідентифікації є дві основні засади: кожна людина унікальна та й неповторна. Теорію неповторності запропонував Альфонс Бертільйон, який на той час працював секретарем відділку поліції в Парижі та намагався впровадити в практичну діяльність поліції свій особистий метод ідентифікації за результатами вимірювання 14 головних параметрів людини. До нього ще один із засновників наукової статистики, бельгійський вчений-соціолог Адольф Кетле дійшов до висновку, що природа ніколи не повторюється. Це припущення спільнотою було визнано правдивим, але науково воно ніколи не було підтверджено. Багато науковців стверджують, що неможливо індивідуалізувати людину лише за одним фактором (відбитки пальців, форма губ, прикус, голос та ін.). Відомі судові справи тих часів, коли суд-медексперти приймали упереджені рішення та нехтували точними результатами інших аналізів. Помітним недоліком ідентифікації людини на той час було те, що фактичні дослідження речових доказів часто не давали однозначних результатів, а тому і не вважалися достатньо переконливими для суду. Та й бертильйонаж суттєво був дорожчим і складнішим, ніж дактилоскопія. Він вимагає дуже високої ретельності під час проведення вимірів. Якщо залучений до бертильонажу, за віком, продовжував зростати, то його дані змінювалися і це призводило до хибної ідентифікації.

Сьогодні судово-медичний аналіз ДНК може бути дуже корисним помічником у судово-медичній ідентифікації на етапах досудового слідства, бо ланцюжки ДНК знаходяться у кожній клітині людського тіла за виключенням червоних кров'яних тілець. ДНК знаходиться у двох клітинних органелах: у ядрі (ядерна ДНК успадковується організмом від двох батьківських ДНК) та у мітохондрії (мітохондріальна ДНК успадковується лише від материнського ДНК). Генетично кожна людина індивідуальна, так само як і неповторними є відбитки її пальців. Судово-медична експертиза з дослідженням ДНК використовується в розслідуваннях кримінальних злочинів, убивств, визначення батьківства, для ідентифікування людських останків після природних катастроф чи терактів, також для ідентифікування зниклих безвісти. До того ж, аналіз ДНК проводять щоб підтвердити зв'язок підозрюваного із з жертвою чи з місцем злочину. Якщо на місці злочину знаходять біологічний матеріал, придатний для виділення ДНК, його збирають, обробляють та з обов'язковим конвоєм відправляють в лабораторію для аналізу. Такі міри є необхідними, бо вони забезпечують правдивість отриманих результатів та гарантують їхнє визнання судом. Правильний забір та зберігання біоматеріалу істотно важливі. Докази не повинні бути будь як скомпрометовані або зіпсовані. Перед пакуванням біологічних доказів їх необхідно просушити, і тільки після цього складати в спеціальні паперові пакети. Використання пластикових пакувань для біологічного матеріалу суворо заборонено — пластик може пошкодити ДНК або ж спровокувати пришвидшений розвиток бактерій.

ДНК можна зібрати з такого органічного матеріалу як сперма, кров, слина, кал, сеча, зуби, кістки та волосся. В залежності від типу біоматеріалу, зібраного на місці злочину, проводяться різні тести на припущення та підтвердження. Тести на припущення є швидкі та високоточні. Вони проводяться для визначення можливого типу біологічної рідини, яка досліджується. Тести на підтвердження дають вже точну відповідь щодо виду досліджуваного біологічного матеріалу. Окрім як з органічного матеріалу, ДНК-матеріал можна також зібрати з речових доказів. ДНК людини частіше всього можна знайти на одязі, постільній

білизні, зброї, масках або рукавицях. Особа, яку ідентифікують, залишає свою ДНК на цих предметах коли торкається їх або тримає їх у руках. Такі речові докази називаються «такими, що не мають видимих забруднень, однак можуть містити на собі ДНК шкірного епітелію, який залишився на речі після доторку». Криміналісти сьогодні можуть успішно вилучити ДНК із біологічного матеріалу, який складається що найменше з шести клітин.

За для дослідження слідів крові це більш проста процедура тому, що окрім еритроцитів є велика кількість інших (білих) клітин. Першим кроком у процесі ідентифікації за ДНК є екстракція. Екстракція застосовується для витягування молекул ДНК з клітини. Наступним кроком є квантифікація, яка визначає, скільки ланцюгів ДНК вдалося витягнути з біологічного матеріалу. Потім криміналісти застосовують ампліфікацію для створення копій молекул ДНК. Виділення зразку ДНК для власне ідентифікації називається сепарація. Тільки зробивши усі ці кроки спеціаліст може завершити аналіз та інтерпретацію молекули ДНК та зрівняти її з уже відомими генетичними профілями.

Зразок ДНК, знайдений на місці злочину, порівнюють з уже відомим зразком ДНК, який беруть у підозрюваного або з баз даних. За результатами порівняння правоохоронні органи розробляють подальший план слідчих дій. Якщо результати будуть позитивні, і зразки порівнюваних ДНК будуть збігатися, ідентифікація буде вважатися завершеною. Невідомий генетичний профіль порівнюється з відомими з бази даних населення, і буде визначена ймовірність випадкового збігу. Ймовірність випадкового збігу — це теоретична ймовірність збігу ДНК будь-якої людини зі зразками ДНК, які тестують. Випадок, коли маркери не збігаються, називається виключенням.

Під час типізації ДНК досліджують кілька маркерів, що називаються локусами. Чим більше маркерів досліджено, тим більша буде ймовірність того, що дві неспоріднені особи матимуть різні генотипи. І власне більш обґрунтованою буде належність ДНК конкретному індивіду. Однієї відмінності між локусами відомого та невідомого зразків достатньо, щоб спростувати причетність підозрюваного до скоєння злочину [8]. Результат аналізу ДНК був вперше використаний у кримінальному розслідуванні в 1986 році, і з того часу він допоміг слідчим завершити багато справ. Генетичне профілювання є одним з найважливіших інструментів криміналістики, і подальші дослідження підвищать його точність і забезпечать появу більшої кількості технік роботи з біологічним матеріалом [9].

ДНК, що міститься в ядрі клітини, називається ядерною. Вона складається з 23 пар хромосом, у яких одну з хромосом особа успадковує від матері, а іншу — від батька. Здебільшого саме ядерна ДНК піддається судово-медичному або криміналістичному дослідженню. В еукаріотичних організмах, у тому числі в клітинах людини, окрім ядра, власна ДНК є також і в мітохондріях. За хімічним складом молекула ДНК складається з двох ланцюгів, кожен із яких являє собою послідовність нуклеотидів. Ланцюги в молекулі ДНК з'єднані між собою за допомогою водневих зв'язків між комплементарними нуклеотидами в різних ланцюгах (аденін (А) — тимін (Т), гуанін (Г) — цитозин (Ц). Установлення послідовностей розташування нуклеотидів у ланцюгах молекули ДНК надає можливість визначати генетичний код. Для дослідження структури ДНК науковцями було розроблено методи її виділення з клітини, очищення, рестрикційного аналізу, ампліфікації та молекулярного клонування, секвенування. Застосування цих методів у подальшому дало змогу створити експертні методики встановлення генетичних ознак людини та її ідентифікації за цими ознаками. На 99,9% молекули ДНК в усіх людей є однаковими. Проте в ДНК кожної людини, за винятком однояйцевих близнюків, є ділянки (локуси), які відрізняються високим поліморфізмом (відмінністю) у різних осіб. Виявлення та дослідження сукупності певних локусів дає змогу порівняти генетичні ознаки особи, яку перевіряють, із генетичними ознаками виявленого сліду, та розрахувати математично ймовірність такого збігу.

Загалом між індивідуумами існує приблизно три мільйони поліморфних локусів, які можуть бути виявлені. Хоча сучасні методи дослідження ДНК не дозволяють досліджувати їх усі, аналіз декількох локусів дає змогу встановити ДНК-профіль, за яким можна розрізнити між собою двох осіб (окрім однояйцевих близнюків). Таким чином, ДНК є молекулою, аналіз якої дає змогу ідентифікувати людину за біологічними слідами шляхом виявлення та порівняння сукупності генетичних ознак певних ділянок (локусів) її ДНК. У США ФБР визначило 13 основних локусів КТП, аналіз та порівняння яких є найефективнішим для ідентифікації людини. ймовірність випадкового збігу становить один випадок на трильйон [8].

Це має суттєве криміналістичне значення, оскільки уможливлює вирішення важливих завдань у межах кримінального провадження, а саме — встановлення особи невпізнаних трупів та живих осіб, біологічного батьківства тощо [10].

Спадкова інформація молекул ДНК властива не тільки крові, а й іншим органам і тканинам тіла конкретної людини, причому ці ділянки зберігаються упродовж всього життя, збігаючись тільки в при наявності однояйцевого близнюка.

СМЕ і дослідження біологічних об'єктів з використанням ДНК-аналізу проводяться відповідно до «Правил проведення судово-медичних експертиз (досліджень) у відділеннях судово-медичної імунології бюро судово-медичної експертизи»,

затверджених наказом Міністерства охорони здоров'я України від 17.01.1995 р. № 6 і виконуються судово-медичними експертами-імунологами.

Дослідження біологічного матеріалу з метою ідентифікації особи проводяться задля встановлення: належності такого речового доказу біологічного походження (крові, слини, сперми, волосся, органів, тканин та окремих частин тіла) конкретній особі або виключення такої належності; встановлення статевої належності біологічних слідів і об'єктів; діагностичного типування з метою наступної ідентифікації з об'єктами злочинів або нещасних випадків; настання вагітності після зґвалтування з метою встановлення, що вагітність настала від підозрюваного і що він є генетичним батьком дитини або виключити це; неонатоциду, викраденні дітей, підміни їх у пологовому будинку для встановлення, чи являються особи, що проходять у справі батьками дитини; виявлення зв'язку між різними злочинами — встановити, що сліди біоматеріалу, які виявлені при різних злочинах, залишені однією і тією ж особою; порівняння генетичного профілю біологічного об'єкту з генетичними даними, які зберігаються в комп'ютерній базі даних і, при співпадінні, зорієнтувати слідство на пошук певної особи; відсутності підекспертного — зберегти біологічний об'єкт для наступної ідентифікації, коли він з'явиться; встановлення дійсних батьків дитини у справах про спірне походження дітей (оспорювання батьківства, материнства або підміни дітей); встановлення родинності. Традиційно такі експертизи базувались на аналізі групових антигенів еритроцитарних, сироваткових, ферментативних систем крові, що дозволяло достовірно встановити лише групові властивості об'єктів, які досліджувались. Зокрема, виключити неправдиво вказане батьківство вищевказаними методами вдавалось не завжди. Експерти могли дійти висновку лише про те, що походження дитини від даного чоловіка не виключається (як і від інших чоловіків з такими самими груповими характеристиками) [11].

Під час бойових дій люди отримують різного ступеня за тяжкістю та походженням поранення, втрачають пам'ять, зникають безвісті, попадають у полон. Дуже важко по фотографії або відео виснаженої людини, яка недоїдає, знаходиться під психологічним та фізичним тиском в фарс-мажорних умовах, впізнати знайомого, близького, родича. Теж саме стосується в більшій мірі і мертвих тіл, вигляд яких змінюється не тільки від механічних пошкоджень при отриманні травми, але і від терміну перебування на відкритому повітрі при різних температурах та інших відомих обставин. Тому дуже часто призначається комплексна СМЕ по ідентифікації особи. Працюють при її виробництві з різними об'єктами різні фахівці — лікарі та криміналісти.

У названих випадках дослідженню підлягають: кров, слина, сперма, волосся, кістки, зуби, нігті, піднігтьовий вміст, інші тканини, органи, або окремі частини тіла. Це можуть бути зразки біоматеріалу як від живих осіб або трупів, так і сліди на речових доказах; матеріали кримінальних та цивільних справ, вивчення яких вимагає спеціальних знань у галузі молекулярної біології і генетики [12].

Дослідженнями доказано, що ефективність дослідження клітин, що містять ядро в цитологічних препаратах, приготовлених з мікрослідів крові, методом ДНК-аналізу складала 72%, що в умовах відсутності будь-якого іншого біологічного матеріалу надасть можливість з достатньо високою ймовірністю провести ідентифікаційне дослідження представленого матеріалу при проведені СМЕ з приводу ідентифікації особи [13].

Сьогодні людина самостійно може зробити свій індивідуальний генетичний профіль — так званий генетичний паспорт. Це важливо для людей, які беруть участь у бойових діях, або робота яких пов'язана з небезпекою для життя. отримують в результаті ідентифікації ДНК (типування ДНК), при якому відбувається виділення ДНК з біологічного матеріалу та аналіз послідовності її елементів. ДНК-профілі використовують в медичних цілях (наприклад, при трансплантації кісткового мозку), в криміналістиці (для ідентифікації особи), в суді (для встановлення батьківства або ступеня споріднення), для пошуку зниклих людей.

Тести ДНК володіють високою точністю. Іноді вони є єдиним доказом того, що підозрюваний був залучений в злочин або, навпаки, був засуджений помилково. Для зниження ймовірності помилки вчені перевіряють більше маркера, що містяться в хромосомах. Число аналізованих локусів може досягати 25–33, що гарантують точність в 99,99%. Шанси на те, що два незв'язаних людини мають однакові алелі, складають менше одного мільярда.

ДНК-профіль має кілька різновидів. Вони класифікуються по набору генів для аналізу:

1) профіль по аутосомної хромосомі. Найпоширеніший тип, що дозволяє встановити близьку спорідненість. Для цього порівнюються локуси різних зразків. Якщо є готовий ДНК-профіль, необхідно узгодити список маркерів, за якими буде йти перевірка;
2) профіль по Y-хромосомі. Y-хромосома є тільки у чоловіків, тому дозволяє встановити спорідненість тільки по прямій чоловічій лінії — наприклад, між передбачуваним сином і батьком, дідом, братами, дядьками;
3) профіль по X-хромосомі. Жінки успадковують дві X-хромосоми — від матері і батька. Тому такий тест дозволяє встановити спорідненість між сестрами, між бабусею та онукою по батькові. Якщо передбачуваний батько помер або відмовляється брати участь в тестуванні, сестри

з різними матерями можуть визначити, що у них спільний батько. Для проведення тесту також необхідний зразок ДНК матері;

4) профіль по мітохондріальної ДНК. У людини така ДНК передається виключно жінками дітям обох статей, тому цей тест можна використовувати всім людям, які мають потребу у встановленні спорідненості по материнській лінії.

В результаті замовник отримує власний ДНК-профіль. При необхідності його можна порівнювати з іншими контрольними зразками, що дозволяє встановити генетичну схожість між людьми. Це допомагає, наприклад, встановити батьківство або знайти родинні зв'язки між іншими передбачуваними родичами. Таким же чином порівнюють ДНК підозрюваних з ДНК біологічних слідів, знайдених на місці злочину [14].

Таким чином, впровадження в практику СМЕ методів геномної дактилоскопії означає розвиток нового періоду у виробництві експертиз з ідентифікації живої людини на етапах досудового розслідування на якісно більш високому рівні, ніж звичайні рутинні методи дослідження та потребує створення всеосяжної бази ДНК населення країни. Сьогодні кожен громадянин України може зробити свій індивідуальний генетичний профіль — так званий генетичний паспорт, що є дуже актуальним кроком під час воєнного стану в країні.

Література

1. Порядок проведення огляду у кримінальному процесі. Матеріал з Вікіпедії — вільної енциклопедії. URL: https://wiki.legalaid.gov.ua/index.php/Порядок_проведення_огляду_у_кримінальному_процесі (дата звернення: 02.10.2023).

2. Бачинський В.Т., Кулик О.Ф., Савка І.Г., Ванчуляк О.Я. Первинний огляд трупа на місці виявлення: Навч.-метод. посібник. Чернівці, БДМУ. 2010. 212 с.

3. Групи крові та резус-фактор. ДонорUA: вебсайт. URL: https://www.donor.ua/pages/2071 (дата звернення: 02.10.2023).

4. ДНК дослідження. Запорізький НДЕКЦ МВС: вебсайт. URL: http://ndekc.zp.ua/p/41-dnk/ (дата звернення: 02.10.2023)

5. Кривко Ю.Я., Корнійчук О.П., Федорович У.М. Мікробіологія з основами імунології та технікою мікробіологічних досліджень: Електронний посібник. Львів, 2021. 540 с. URL: https://lma.edu.ua/wp-content/uploads/2021/06/mikrobiologiya-z-osnovamy-imunologiyi-ta-tehnikoyu-mikrobiologichnyh-doslidzhen.pdf (дата звернення: 02.10.2023).

6. Мудрецька Г.В., Цикова О.В. Проблеми використання даних ДНК аналізу. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО. 2014. Вип. 26. С. 246–249. URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/10377/1/проблеми%20використання%20даних%20днк%20аналізу.pdf (дата звернення: 02.10.2023).

7. Фрусевич Є. «Генетичні відбитки»: як відбулося відкриття, яке змінило світ. Знай.ua. 2018. URL: https://history.znaj.ua/172257-genetichni-vidbitki-yak-vidbulosya-vidkrittya-yake-zminilo-svit (дата звернення: 02.10.2023).

8. Butler J.M. Forensic DNA typing: biology & technology behind STR markers. San Diego: Academic Press, 2001.

9. Судово-медична ідентифікація. Матеріал з Вікіпедії — вільної енциклопедії. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Судово-медична_ідентифікація (дата звернення: 02.10.2023).

10. Криміналістичне дослідження ДНК: технології та можливості: навч. посіб. / [Р.Л. Степанюк, С.І. Перлін, В.В. Кікінчук та ін.], МВС України; Харків. нац. ун-т внутр. справ; Харків. НДЕКЦ МВС України. 2-ге вид., перероб. та допов. Харків, 2022. 120 с.

11. Генотипоскопічна експертиза. URL: https://pidru4niki.com/74908/pravo/genotiposkopichna_ekspertiza (дата звернення: 02.10.2023).

12. Методичні рекомендації «Використання ДНК-аналізу у судово-медичних експертизах речових доказів та експертизах спірного батьківства (материнства, підміни дітей)». Київ, 2012. 32 с. URL: https://nmapo.edu.ua/images/FakPidVik/kafSudMed/06_09_20-6.pdf (дата звернення: 02.10.2023).

13. Уманський Д.О. Судово-медична ідентифікація особи за допомогою дослідження геномної ДНК у цитологічних препаратах, приготовлених з мікрослідів крові. Український медичний альманах. 2012. Т. 15, № 4. С. 101–104.

14. ДНК ідентифікація. Медікал Геномікс Україна: вебсайт. URL: https://dnk-test.com.ua/ua/identifikaciya.html (дата звернення: 02.10.2023).

УДК 342.4

Іванов Олександр Юрійович
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
Національна академія Служби безпеки України
Ivanov Oleksandr
Candidate of Legal Sciences,
Associate Professor of the Department of State and Law
National Academy of the Security Service of Ukraine
ORCID: 0000-0002-5890-5369

DOI: 10.25313/2520-2057-2023-16-9253

СУТНІСТЬ ДЕРЖАВНОЇ БЕЗПЕКИ: ЕВОЛЮЦІЙНИЙ ВИМІР

SENSE OF THE STATE SECURITY: EVOLUTIONAL DIMENTION

Анотація. *У статті висвітлено становлення підходів до розуміння сутності державної безпеки в історії людства загалом і в Україні зокрема. Акцентовано, що за умов новітньої доби, з посиленням тенденцій до глобалізації та становленням нової системи міжнародних відносин становлення і розвиток будь-якого державного утворення неодмінно супроводжуються появою все більшої кількості нових загроз як внутрішнього, так і зовнішнього характеру. Автор ставить під сумнів те, що дослідники традиційно часом появи категорії державної безпеки на теренах України називають 1881 р., коли в Російській імперії було ухвалено відоме «Положення про заходи з охорони державного порядку і громадського спокою». Змістове наповнення вказаного поняття повністю обумовлювалось особливостями чинного політичного режиму. Натомість у ході дослідження встановлено, що, визначаючи період зародження державної безпеки як складника українського державотворення, видається можливим пов'язати цей час із добою правління відомого давньоруського князя Володимира Великого, який близько 988 р. провів адміністративну реформу, поділивши державу на удільні князівства із представниками свого роду на чолі, тим самим запровадивши запобіжники загрозам територіальній цілісності та стабільному існуванню держави. Разом з тим, узагальнений аналіз еволюції підходів до забезпечення безпеки держави в Україні та світі свідчить, що як на всіх етапах розвитку людства, так і в усіх суспільствах воно розкривається через такі категорії, як стабільність, злагодженість, прогнозованість, універсальність і традиційність. Історія свідчить, що основними напрямами, за якими має реформуватися система забезпечення державної безпеки, слід вважати узгодження діяльності апарату держави із потребами суспільства, рівнозначне врахування уповноваженими суб'єктами сукупності внутрішніх та зовнішніх загроз безпечному існуванню держави та наявність дієвих механізмів прогнозування таких загроз, їх запобігання й усунення.*

Ключові слова: *державна безпека, еволюція, забезпечення державної безпеки, світовий досвід, традиції.*

Summary. *The article highlights the formation of approaches to understanding the essence of state security in the history of mankind in general and in Ukraine in particular. It is emphasized that under the conditions of the modern era, with the strengthening of globalization trends and the formation of a new system of international relations, the formation and development of any state entity is necessarily accompanied by the appearance of an increasing number of new threats, both internal and external. The author calls into question the fact that researchers traditionally call 1881 as the time of appearance of the category of state security on the territory of Ukraine, when the well-known «Regulation on measures to protect public order and public peace» was adopted in the Russian Empire. The content of this concept was completely conditioned by the peculiarities of the current political regime. On the other hand, in the course of the study, it was established that, determining the period of the emergence of state security as a component of Ukrainian state formation, it seems possible to connect this time with the reign of the famous Governor of Ancient Rus' Volodymyr the Great, who around 988 carried out an administrative reform, dividing the state into separate principalities with representatives of a kind at the head, thereby introducing safeguards against threats to the territorial integrity and stable existence of the state. At the same time, a generalized analysis of the evolution of approaches to ensuring state security in Ukraine and the world shows that both at all stages of human development and in all societies, it is revealed through such categories as stability, coherence, predictability, universality and traditionalism. History shows that the*

main directions in which the system of ensuring state security should be reformed should be considered to be the coordination of the activities of the state apparatus with the needs of society, equal consideration by authorized subjects of the totality of internal and external threats to the safe existence of the state, and the existence of effective mechanisms for forecasting such threats, their prevention and elimination.

Key words: *state security, evolution, provision of state security, world experience, traditions.*

Постановка проблеми. Становлення України як незалежної держави на тлі розпаду СРСР у 1991 р. зумовило потребу в формуванні своїх владних структур, які були би здатними ефективно забезпечувати всі необхідні сфери її життєдіяльності. За умов новітньої доби, з посиленням тенденцій до глобалізації та становленням нової системи міжнародних відносин становлення і розвиток будь-якого державного утворення неодмінно супроводжуються появою все більшої кількості нових загроз як внутрішнього, так і зовнішнього характеру. Саме тому вкрай важливого значення наразі набуває безпекова компонента діяльності державно-владного апарату. В українських реаліях провідну роль у її втіленні відіграє Служба безпеки України як орган, на який за чинним законодавством покладається забезпечення державної безпеки. Поряд із цим, ключовий термін «державна безпека» протягом тривалого часу не розкривався законодавцем. Лише у 2018 р. відповідне визначення з'явилося в Законі України «Про національну безпеку України», однак його очевидна недосконалість актуалізує подальші наукові розвідки в цьому напрямі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Незважаючи на те, що законодавство має ґрунтуватися на потребах суспільства і досягненнях науки, а не навпаки, у сучасній доктрині відсутній єдиний підхід до визначення поняття державної безпеки як такої і державної безпеки України. Практично в кожному новому номері фахових видань, які присвячені питанням безпекознавства, політології, юриспруденції, соціології, історії, філософії та інших суспільних наук, можна знайти праці, у яких так чи інакше порушується проблематика визначення змісту цього важливого для науки і практики поняття. Не менший масив і монографічної літератури такої спрямованості, який з кожним роком тільки збільшується. Серед найбільш відомих вітчизняних науковців, які присвятили свій науковий пошук цим питанням, слід, насамперед, назвати В. Антонова, Л. Деркача, Г. Новицького, В. Остроухова, М. Романова, І. Слюсарчука, М. Стрельбицького, М. Шиліна, Л. Шипілову, О. Шмоткіна та багато інших дослідників, чиї праці вже здобули визнання як доктринальна основа вітчизняного безпекознавства. При цьому, навіть за наявності такого величезного масиву досліджень залишаються не до кінця з'ясованими сутнісні характеристики поняття державної безпеки як загалом, так і України. У нашому дослідженні буде подано аналіз сутності зазначеної категорії із застосуванням еволюційного підходу та відповідних методів історичного аналізу.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Виходячи із викладеного вище, вважаємо за доцільне визначити метою пропонованої статті надання еволюційної характеристики державної безпеки як явища суспільно-політичної і правової дійсності.

Виклад основного матеріалу. Зазвичай при висвітленні історії питання, що становить предмет дослідження, науковці, які не є фаховими істориками, не розмежовують моментів виникнення явища як такого і відповідної термінології для його позначення. Тому, скажімо, часто зародження того чи іншого поняття вони пов'язують із моментом його законодавчого закріплення. Така ситуація, зокрема, склалася і з категорією «державна безпека». Так, традиційно часом її появи на теренах України називають 1881 р., коли в Російській імперії було ухвалено відоме «Положення про заходи з охорони державного порядку і громадського спокою». У цьому документі, зокрема, було вказано, що за умов запровадження у відповідному регіоні «стану посиленої охорони» місцевий генерал-губернатор здобував право видавати загальнообов'язкові постанови щодо «запобігання порушенням громадського спокою і державної безпеки». Визначення ж останнього поняття ні в цьому, ні в інших нормативних актах закріплено не було. Більше того, в окремих статтях воно по суті ототожнювалось із громадською безпекою, зміст якої також спеціально не розкривався. Забезпечення громадського порядку було поставлено на один рівень із державною безпекою.

Дискусійним із методологічної точки зору видається питання про те, чи можна визнавати факт закріплення відповідної категорії в законодавстві Російської імперії як запровадження цього інституту в Україні. Це питання є предметом історико-правової науки, серед представників якої класично було вироблено етнічний та географічний підходи щодо періодизації генезису державно-правових інститутів конкретної країни. Якщо в першому випадку за основу при виборі критеріїв періодизації взято розвиток цих явищ у зв'язку з історією культури титульної нації як основи формування держави, то другий підхід охоплює історико-правову реальність усіх державних утворень, котрі в різні часи існували в географічних межах її сучасної території. На нашу думку, з метою

досягнення наукової об'єктивності в результатах дослідження доцільним видається поєднання обох названих підходів, оскільки це дозволяє залучити якомога більший комплекс факторів, які впливали на становлення поточної державно-правової системи у відповідній країні. Відповідно, якщо здобуття Україною незалежності було пов'язано із припиненням існування Союзу РСР, який являв собою ніщо інше, як модифікацію Російської імперії, то вивчення державно-правових інститутів останньої має безпосереднє значення для належного розуміння історико-правової реальності нашої держави. Зазначене стосується, зокрема, і поняття державної безпеки як законодавчої категорії.

З огляду на те, що, як зазначалося, законодавство Російської імперії містило лише словосполучення «державна безпека» без його тлумачення, виникає необхідність з'ясувати його зміст з урахуванням історичного контексту епохи. Зокрема, у березні 1881 р. відбулося вбивство імператора Олександра II представниками антимонархічних сил. Це був черговий замах на нього, який, на відміну від попередніх, став успішним. Слід зазначити, що головною причиною їх була ворожість до царя з боку колишніх поміщиків, які втратили свої володіння після скасування кріпосного права за його маніфестом від 19 лютого 1861 р. Оголошена ним селянська реформа була початком епохи «великих реформ», або буржуазних, спрямованих на показну демократизацію держави. У роботі адміністративного апарату запроваджено елементи виборності, гласності, відкритості та інші, що зовні наближували імперську систему до західноєвропейських країн. Однак така собі відносна демократизація завершилась із приходом до влади Олександра III в 1881 р. Убивство батька спонукало його до проведення контрреформ — системи заходів, які нівелювали досягнення згаданої вище спроби перебудови устоїв Російської імперії. Початковим кроком в їх запровадженні якраз і стало видання згаданого вище «Положення про заходи з охорони державного порядку і громадського спокою». З метою придушення діяльності поширених у той час «народних дружин» як форми повстанського руху місцеві органи влади здобували можливість проголошувати на підконтрольній їм території стан надзвичайної або посиленої охорони, за яких повноваження відповідних структур (особливо правоохоронних) ставали по суті необмеженими.

Виходячи із зазначеного, стає очевидним, що в контексті описаної політичної ситуації в імперії Романових у зміст поняття державної безпеки вкладалось усунення перешкод у діяльності загарбницького імперського державно-владного апарату. Будь-який навіть дрібний проступок міг у разі необхідності розглядатись як посягання на підвалини державного ладу імперії. Упокорення населення вважалось основою стабільності в державі. При цьому учнів гімназій, реальних училищ та церковно-приходських шкіл на той час навчали за підручником «Про обов'язки людини і громадянина» 1788 р. за авторством придворного професора І. Фельдбігера. Видання являло собою своєрідний звід правил життя вигідного для держави підданого із належними ідеологічними установками. Серед іншого, містився там розділ під назвою «Про громадянський союз», у якому шлюб, стосунки батьків і дітей та всі інші інститути суспільства розглядались як елементи загальнодержавної злагоди і подавалися крізь призму служіння Богові та государеві. Більше того, ведення домашнього господарства також трактувалось у вказаному контексті. Окремий розділ присвячувався порадам щодо охорони здоров'я, але й там зазначалося про необхідність дбати про себе задля можливості в майбутньому ефективно працювати на благо держави. Відтак, безпечне існування Російської імперії зводилося в основному до задоволення інтересів самодержавної владної верхівки.

Таким чином, змістове наповнення поняття державної безпеки, яке дістало законодавче закріплення в Російській імперії в 1881 р., повністю обумовлювалось особливостями чинного політичного режиму. Подібні ідеї дістали продовження і за радянської доби, про що, зокрема, свідчать приписи Адміністративного кодексу УСРР 1927 р. щодо ототожнення проступків із посяганням на основи адміністративного ладу держави. Відповідно, таке розуміння державної безпеки не може вважатися загальним і претендувати на еталонний статус. Очевидно, що номінативний підхід, за якого як явище, так і поняття для його позначення виникають одночасно, у цьому випадку буде малоефективним. На нашу думку, доцільно констатувати лише те, що за часів Російської імперії в законодавстві містилося словосполучення «державна безпека», яке не відображало повною мірою сутності відповідного суспільно-політичного і правового феномену. Тим більше, на кінець XIX ст. в Росії ще зберігались елементи феодалізму, що не дозволяють назвати її державою в сучасному значенні. Описане розуміння державної безпеки скоріше тяжіє до ідей «Яси» в Монгольській імперії за доби Чингісхана, а не до класичних західноєвропейських концепцій державності. Так, воєнні засади організації адміністративного ладу, суворі суспільні порядки, каральна спрямованість владних розпоряджень — ці та інші постулати свідчать про явну відсталість тогочасної російської ідеології майже на 700 років. Зазначене додатково ставить під сумнів поширену в науці позицію щодо епохальності згаданого «Положення про заходи з охорони державного порядку і громадського спокою» 1881 р. в історії вітчизняного безпекознавства.

Закони діалектики свідчать, що існування будь-якого окремого явища чи категорії

неможливе без загальних понять. У зв'язку з цим дослідження генезису поняття державної безпеки України виглядатиме неповним без з'ясування природи походження державної безпеки загалом. Слід одразу зазначити, що поняття держави як таке зародилося в межах античної, а саме давньогрецької цивілізації. Надалі через ідеї епохи Відродження воно стало поширеним в інтелектуальних колах Західної Європи. Тому цілком можна стверджувати, що це витвір західної цивілізації. Із її розвитком, зокрема за доби Великих географічних відкриттів на рубежі XV–XVI ст., з метою опису інших регіонів європейці стали послуговуватися власними категоріями, які, однак, не завжди належним чином відображали сутність соціокультурних спільнот Америки, Африки й Азії. Скажімо, японський правитель мікадо з легкої руки англійців став «імператором», а вожді інків — «царями». Тому таке спрощення понять часто призводило до викривлення їх сутності. Серед іншого, виключно в межах європейської ціннісної системи склалось також і сучасне поняття державної безпеки. Однак наявні виклики сучасної епохи глобалізації вимагають перегляду такого підходу.

Сучасне розуміння держави прийнято пов'язувати з ідеями, що стали поширюватись у Європі після Великої Французької буржуазної революції кінця XVIII ст. Ключовою з них була та, що правитель відтепер розглядався як представник народу, котрий виступає від його імені, а не в якості феодала з виключно особистим комплексом привілеїв. Основою такого трактування стала категорія суверенітету: сувереном, тобто джерелом влади, ставав тепер народ. У той же час, ідея визнання як обов'язкова ознака держави була ще в 1648 р. закріплена у «Вестфальському мирі». Підписаний за результатами Тридцятилітньої війни, він започаткував формування системи міжнародної безпеки в Європі, що мала забезпечуватися через усунення загроз існуванню країн на її території. Однак зазначене не обмежує формування державної безпеки як явища на західноєвропейських теренах лише вказаними вище хронологічними рамками. Більше того, панівні на той час філософські ідеї (зокрема, у працях Г. Гроція, присвячених «праву війни і миру») помітно випереджали свій час, наближаючись до сучасних.

Прийнято вважати, що витоками середньовічної західноєвропейської цивілізації стали досягнення грецької, римської та іудейської державності. Розглядаючи ґенезу категорії державної безпеки, слід звернути увагу на таке досягнення давньоримської культури, як Pax Romana, або «римський світ». Постало воно на межі I ст. до н.е. і I ст.н.е. за часів Римської імперії як останнього етапу розвитку держави. Досягнувши значних її територіальних розмірів, правителі стали вдаватися до різного роду засобів централізації влади та запобігання відцентровим тенденціям. Позаяк імперський центр за рівнем культурного розвитку об'єктивно випереджав приєднані землі, на всьому обширі римської держави запроваджувалась єдина система війська та управління, однак при цьому на місцях не заборонявся розвиток елементів попередньої культури. З одного боку, вироблялась єдина адміністративна система, а рівноправними державами вважалися тільки ті, які були визнані Римом і тому не підлягали завоюванню. Однак у той же час, спостерігалося становлення принципів сталого функціонування державного ладу й охорони кордонів. Причому важливо, що, на відміну від попередніх часів, це мало місце не лише у воєнний час, адже становлення системи Pax Romana було розпочато за доби відносної стабільності та відсутності крупних воєнних конфліктів за участю Римської імперії. У ній були вироблені більшість рис, які на сьогодні вважаються класичними для держави, тому саме систему «римського світу» слід, на нашу думку, вважати початковою точкою відліку існування державної безпеки як явища на західноєвропейських теренах.

Якщо зародження безпекового складника в парадигмі державності в Західній Європі пов'язане з ініціативною діяльністю римських правителів, то у Східній Європі і в США така потреба зародилася в середовищі відповідних народів. Становлення модерних державних режимів у цих країнах відбулося внаслідок звільнення від тривалого перебування під іноземним пануванням, тому воно було тісно пов'язаним із процесами національного відродження. Так, починаючи з середини XI ст., сучасні східноєвропейські країни стали в більшості підконтрольними Візантійській імперії і з цього часу аж до періоду на межі XIX–XX ст. поперемінно перебували у сфері впливу Російської, Австрійської та Османської імперій із відносно невеликими проміжками самостійності. На початку XIII ст. Болгарія та Сербія проголосили самостійні метрополії, незалежні від Константинополя, тим самим поклавши початок процесам утвердження атрибутів самостійної державності. Відтак, на відміну від західноєвропейських політичних утворень того часу, на теренах Східної Європи стала зароджуватися система забезпечення безпеки держави не лише у воєнний, а й у мирний час. Однак становлення безпекової концепції в цьому регіоні стало результатом періоду «національного пробудження» другої половини XVIII ст. На тлі боротьби свого народу проти турецьких та російських поневолювачів болгарський патріарх Паїсій у 1762 р. надрукував працю «Історія слов'яноболгарська», де обстоював концепцію національної ідентичності свого народу та його історичні права на власну державність [1]. Саме цей постулат про забезпечення безпечного існування нації як основи безпеки держави і є базисним для східноєвропейських країн.

Схожою є ситуація в США, де становлення держави відбувалося в ході Війни за незалежність з Англією в останній чверті XVIII ст. Ці події являли собою результат консолідації місцевих колоній для боротьби проти різних видів економічного та політичного тиску британської корони. Колонізація Північної Америки європейцями розпочалася в першій третині XVII ст. на тлі назрівання революційної ситуації в Англії. Так, утворена в 1607 р. і офіційно проголошена в 1620 р. перша колонія Вірджинія складалася з переслідуваних англійським урядом противників англіканської церкви. Важливо зазначити, що, заснувавши своє поселення, вони видали «Мейфлауерську декларацію», де закріпили вірність тим законам Корони, що були необхідні для існування їхньої колонії, а також узяли на себе можливість самостійно регулювати не охоплені ними важливі питання [2]. З часом почали виникати й інші подібні поселення із претензіями на самостійну державність, і англійський уряд став бачити в них конкурентів на американському ринку. Зазначене зумовило систему заходів, відомих в історії як «ганебні закони», за допомогою яких створювалися максимально невигідні умови для колоній у торговельних, поштових та інших відносинах з Англією.

Ці та інші фактори зумовили появу в 1774 р. «декларації Адамса» — рішення першого континентального конгресу як первинної форми взаємодії колоній про цілковите непідкорення названим вище законам Корони. Після цього ескалація відносин із нею спричинила початок збройних протистоянь з англійськими військами. У прийнятій у 1776 р. другим континентальним конгресом «Декларації незалежності США» проголошувався факт існування єдиного американського народу, який має право на опір гнобленню, і з метою забезпечення його реалізації створюються і функціонують загальні органи влади. Формально незалежність США була утверджена в 1783 р. на підставі договору з Англією, однак уже в 1776 р. безпека нації визначалась як основа безпечного існування держави. Саме цей постулат, обумовлений специфікою державотворчих процесів, визначає розбіжності у змісті поняття державної безпеки для Західної Європи та США.

Колонізовані європейцями Латинська Америка, Африка й Австралія до завоювань також мали власні цивілізації, де так чи інакше порушувалася проблематика їх безпечного існування. Той факт, що завойовники називали їх «неповноцінними» і насаджували власні закони, не зменшує важливості наукового дослідження доколоніального періоду розвитку названих вище регіонів. Зокрема, спільною рисою для розташованих у них протодержавах було досягнення миру в межах країни за рахунок того, що її мешканці за наказом правителя мали займатися спільною справою, аби не мати часу на війни між родами — будувати великі храми, створювати статуї і т.п. Окрім цього, мали місце також і більш організовані форми й методи забезпечення безпечного існування держав. Показовим є досвід імперії інків, які були єдиним із латиноамериканських народів, що спромігся створити і тривалий час зберігати централізовану державність. Так, у 1438 р. за волею Пачакуті (символічне значення імені правителя як «перетворювача світу») велику територію імперії було поділено на чотири провінції, якими стали правити його сини [3]. Нова система зберігала також і племінне управління на основі звичаїв та культів, завдяки чому якраз і створювалося підґрунтя для єдиного воєнно-політичного середовища. Авторитетність правителя посилювалася також і його зв'язками з богом Інкою як верховним покровителем. Схожі традиції мали місце і в союзі племен сучасної Австралії та Океанії, що автономно існував до перших контактів із європейцями в 1606 р. Загальний підхід до розуміння безпеки в доколоніальних суспільствах зводився до підтримання внутрішньої злагоди як запоруки того, що держава не буде вразливою для зовнішніх зазіхань і зможе існувати самостійно.

Своєрідний підхід до розуміння безпекового середовища склався в тих країнах, які прийнято називати «традиційними суспільствами». Цим поняттям зазвичай охоплюють мусульманський світ, Японію та інші країни, функціонування яких побудоване на засадах єдиної давньої релігійно-філософської системи. Так, іслам виник в Аравії на рубежі V–VI ст.н.е. як засіб єднання місцевих племен під загрозою іноземного поневолення. Загалом розвиток створеного в 622 р. Арабського Халіфату й інших мусульманських суспільств базувався виключно на релігійних постулатах, і саме факт їх дотримання абсолютно в усіх сферах розглядався як гарантія безпечного існування країни. У випадку з Японією на початковому етапі її державного становлення панував синтоїзм як об'єднавча релігійно-філософська система для всіх місцевих кланів. Лише в 645 р. її ідеї були систематизовані в «Законах із 17 статей», виходячи з яких основою безпеки в країні вважалася суспільна злагода, досягнена за рахунок відсутності протиріч серед представників імператорської вертикалі влади [4]. Непослух імператора вважався нічим іншим, як порушенням божественної волі. Попри те, що західноєвропейське розуміння держави як такої не повною мірою підходить для цілей характеристики традиціоналістських політичних систем, можна стверджувати, що в них забезпечення державної безпеки ототожнюється із дотриманням установлених вищими силами правил життя суспільства, у тому числі й у сфері державного управління.

У світлі проведеного вище аналізу, визначаючи період зародження державної безпеки як складника українського державотворення, видається

можливим пов'язати цей час із добою правління відомого давньоруського князя Володимира Великого. Так, близько 988 р. він провів адміністративну реформу, поділивши державу на удільні князівства із представниками свого роду на чолі. Цей крок був зумовлений тим, що на той момент територія Давньоруської держави досягла значних розмірів, а тому постала потреба в ефективному контролі над нею і запобіганні сепаратизму. До того ж, це була перша на території сучасної України спроба усунути загрози безпечному існуванню держави, не пов'язана із відверненням воєнної загрози. Надалі ж подібну систему запозичили Галицько-Волинське князівство та Литовсько-руська держава, а за доби Гетьманщини на тих же засадах було організовано полково-сотенний устрій. Відтак, очевидно, що в основу української традиції забезпечення державної безпеки покладено злагоджений механізм взаємодії між центральною та місцевою владою, завдяки чому повинно ефективно досягатися відвернення загроз як воєнного, так і невоєнного характеру. Саме ігнорування зазначених принципів і стало однією із ключових причин, які зумовили посягання Росії на територіальну цілісність України в 2014 р.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, узагальнений аналіз еволюції підходів до забезпечення безпеки держави в Україні та світі свідчить, що як на всіх етапах розвитку людства, так і в усіх суспільствах воно розкривається через такі категорії, як стабільність, злагодженість, прогнозованість, універсальність і традиційність. Виходячи з наведеного історичного досвіду, основними напрямами, за якими має здійснюватись удосконалення системи забезпечення державної безпеки, слід вважати узгодження діяльності апарату держави із потребами суспільства, рівнозначне врахування уповноваженими суб'єктами сукупності внутрішніх та зовнішніх загроз безпечному існуванню держави та наявність дієвих механізмів прогнозування таких загроз, їх запобігання й усунення. Ці напрями, зокрема, можуть бути використані фахівцями задля систематизації діяльності із забезпечення державної безпеки України. У зв'язку з цим, на нашу думку, подальша перспектива досліджень із заявленої тематики може передбачати характеристику відповідних змін до українського законодавства, необхідних у зв'язку з імплементацією виділених напрямів.

Література

1. Чорній В. П. Історія Болгарії. Львів : ПАІС, 2007. 404 с.

2. Іванов О. Ю., Окіпнюк В. Т. Історія держави і права зарубіжних країн: у питаннях і відповідях : навч. посіб. Вид. 2-е, переробл. та доповн. Київ : Нац. акад. СБУ, 2019. 204 с.

3. History. The definitive visual guide from the dawn of civilization to the present day. London : Dorling Kindersley Limited, 2015. 620 p.

4. Іванов О. Ю. Становлення централізованої державності в Японії (I–VII ст.ст.): історико-правовий аспект. Часопис Київського університету права. 2018. № 3. С. 32–36.

References

1. Chornii V. P. (2007). Istoriia Bolharii [History of Bulgaria]. Lviv : PAIS, 404 [in Ukrainian].

2. Ivanov O. Yu., & Okipnyuk V. T. (2019). Istoriia derzhavy i prava zarubizhnykh krain: u pytanniakh i vidpovidiakh: navch. posib. [History of the state and the law of foreign countries: in questions and answers: academic. Manual]. Ed. 2nd, revised and additional Kyiv : National. Acad. SBU, 204 [in Ukrainian].

3. History. (2015). The definitive visual guide from the dawn of civilization to the present day. London : Dorling Kindersley Limited, 620 p.

4. Ivanov O. Yu. (2018). Stanovlennia tsentralizovanoi derzhavnosti v Yaponii (I–VII st.st.): istoryko-pravovyi aspekt [Formation of centralized statehood in Japan (I–VII centuries): historical and legal aspect]. Journal of the Kyiv University of Law, 3, 32–36 [in Ukrainian].

УДК 159.91:612.8

Козловська Тетяна Федорівна
кандидат хімічних наук, доцент
Кременчуцький льотний коледж
Харківського національного університету внутрішніх справ
Kozlovs'ka Tatyana
Candidate of Chemical Sciences, Associate Professor
Kremenchuk Flight College of Kharkiv National University of Internal Affairs

Кудряшова Тетяна Іванівна
кандидат наук з фізичного виховання та спорту, доцент
Обласний коледж «Кременчуцька гуманітарно-технологічна академія імені А.С. Макаренка» Полтавської обласної ради
Kudriashova Tetiana
Candidate of Sciences in Physical Education and Sports, Associate Professor
Regional College «Kremenchuk Anton Makarenko Humanitarian and Technological Academy» of Poltava Regional Council

DOI: 10.25313/2520-2057-2023-16-9273

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ПСИХОЕМОЦІЙНИХ СТРЕСОВИХ НАВАНТАЖЕНЬ І РІВНЯ АДАПТАЦІЇ ОРГАНІЗМУ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ

INTERRELATION OF PSYCHO-EMOTIONAL STRESS LOADS AND THE LEVEL OF ADAPTATION OF THE BODY OF STUDENTS

Анотація. *У статті розглянуті чинники і умови формування стресу здобувачів освіти вікової категорії 15–22 роки, особливості змін в організмі під дією чинників стресу та можливістю застосування ризик-орієнтованого підходу для кількісної оцінки впливу стресоформуючих умов.*

Ключові слова: *феноменологічний підхід, чинники стресу, ризик-орієнований підхід, адаптація.*

Summary. *The article deals with the factors and conditions of stress formation in students aged 15–22 years, the peculiarities of changes in the body under the influence of stress factors and the possibility of applying a risk-based approach to quantify the impact of stressful conditions.*

Key words: *phenomenological approach, stress factors, risk-oriented approach, adaptation.*

Постановка проблеми. На теперішній час у світі досягнуто значного прогресу у розвитку молекулярної біології, дослідженні ролі різноманітних біохімічних чинників у формуванні здоров'я людини і впливу на його психологічний і психоемоційний стан як умови формування стресу. Особливо гостро це питання стосується молоді — здобувачів освіти — в умовах дистанційного навчання та під час війни, що відбувається в Україні.

Перебування у стані постійного стресу відображається на всій системі конгнітивності [1, с. 9–14, 16–26] — на сприйнятті інформації, реакції відгуку організму, змінах біохімічного характеру, термодинамічній рівновазі процесів [2], що перебігають в організмі, і, в кінцевому результаті, на рівні психоемоційного навантаження під дією різноманітних зовнішніх чинників, у тому числі й екологічних.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз літературних джерел показав, що стрес як такий, це відповідь організму внаслідок впливу різноманітних екстремальних видів впливу зовнішнього та внутрішнього середовища, що виводять із рівноваги фізичні та/або психологічні функції людини [3; 4].

Вивченню питання стресів присвячено значну кількість робіт як авторитетних визнаних науковців, так і дослідників у галузі фізіології, психології, психофізіології, соціології. Йдеться про праці С. Ауербаха, С. Гремлінга, Л. Грімака, Дж. Грінберга, В. Калошина, Р. Лазаруса, В. Лебедєва, Д. Льюїса, Л. Пельцман, Дж. Стілмена, А. Ухтомського, А. Шмельова та ін. Проте в сучасній науковій теорії та практиці актуальним залишається питання неоднозначності поглядів учених на проблему чинників стресових станів і відсутність загальноприйнятих класифікацій цих чинників.

Вплив стресових ситуацій і чинників формування стресу призводить до суттєвого посилення дії психологічних механізмів захисту, фізіологічних можливостей — чинників відгуку організму. Особливо це загострюється і проявляється в екстремальних умовах існування здобувачів освіти — у даному випадку під час воєнних дій. Експоненційно вплив зазначених чинників зростає від безпосередніх воєнних дій і прилеглих до них територій.

Слід зазначити, що у момент стресу в кров викидається велика кількість адреналіну, мобілізуються всі резерви організму і можливості людини різко зростають, але тільки на певний час. Тривалість цього періоду й наслідки для організму характеризуються індивідуальною особливістю для кожної людини. За даними досліджень фізіологів, якщо стрес триває місяць, рік і вже став причиною якогось захворювання, повернути фізіологічні функції організму до норми практично неможливо [5].

У цьому плані безсумнівним залишається феноменологічний підхід з точки зору термодинамічного і психофізіологічного обґрунтування [3, с. 73–85] виникнення стресу. З одного боку дослідження орієнтуються на зміни термодинамічної рівноваги в організмі людини, з точки зору психології — індивідуальну особливість організму кожної окремої людини.

Мета роботи: встановлення взаємозв'язків між термодинамічними параметрами організму і психоемоційним станом в умовах нестачі корисних речовин для підтримки стресостійкості під дією екстремальних чинників навколишнього середовища.

Виклад основного матеріалу. Несформований психічний, психологічний і фізіологічний стан організму молоді віком 15–22 роки зазнає першочергового впливу чинників стресу і фактично — стресу як такого. Відповідно до зазначеного важливим є визначення шляхів підвищення рівня імунної стійкості організму здобувачів освіти з урахуванням його індивідуальних особливостей.

Ця проблема на сьогодні залишається предметом уваги багатьох учених. Але між феноменологічним підходом і оцінкою психоемоційного стану залишається суттєвий розрив унаслідок неможливості кількісного оцінювання взаємозв'язку величин стресових, психофізіологічних і психоемоційних чинників формування стресу.

Результати дослідження базувались на опитуваннях здобувачів освіти вікових груп: 15–17 років, 18–20 років, 21–22 роки — всіх курсів навчання за такими питаннями: який чинник сьогодення найбільше впливає на ваш емоційний стан (інформаційний, форма навчання — онлайн чи онлайн), відсутність соціальної комунікації з однолітками, недостатній рівень харчування і неможливість харчуватись за уподобанням, вживання вітамінів і мінеральних речовин, недостатність повноцінного сну, перевантаженість домашніми завданнями, приблизний час зміни відчуттів після дії чинника стресу. Зрозуміло, що відповіді були приблизними, оскільки ніхто зовсім не замислювався над такими питання, навіть у віковій групі 20–22 роки.

У всіх вікових групах 80% опитаних як негативний чинник зазначили онлайн навчання; 72% — відсутність соціальної комунікації з однолітками. Стосовно вживання вітамінів і мінеральних речовин результати опитування приголомшливі: чим старшою була вікова група, тим нижчим був рівень вживання зазначених компонентів. У вікових групах 15–18 років за вживанням вітамінів дорослі ще слідкували (але це в основному це вітамінний комплекс Ревіт) — 60–65% відповідей. Після 18 років цей показник склав 20–22%. Приблизно 10–12% зовсім не розуміли, для чого потрібно вживати вітаміни і мінеральні речовини. Інформаційне Інтернет навантаження не цікавило жодного зі здобувачів. Звідси потребують розробки відповідні ризик-орієнтовані математичні моделі задля встановлення взаємозв'язків між величинами показників відповідних чинників стресу і ймовірностями відхилень у психоемоційному та психофізіологічному станах здобувачів освіти, у яких тільки відбувається формування стійкості до впливу негативних чинників довкілля.

Аналіз літературних даних дозволив запропонувати застосування коефіцієнту, який давав би змогу судити про те, наскільки небезпечним є той чи інший чинник стресу:

$$\alpha_i = \frac{N_i}{K} \cdot A \ , \qquad (1)$$

де α_i — ступінь небезпечності чинника впливу на виникнення стресу; N_i — час виникнення миттєвого відгуку на дію чинника; K — максимальна кількість одночасного впливу чинників; A_i — коефіцієнт відносної агресивності чинника формування стресу (швидкість впливу на організм). При цьому відношення N_i/K — показник небезпечного впливу при дії фізіологічних, психоемоційних, біохімічних, екологічних складових чинників виникнення стресу.

У такому сенсі доречним стає використання теорії ризиків стосовно оцінки ризику виникнення стресу з урахуванням вікової чутливості здобувачів

освіти до дії різних стресоформуючих чинників. У тім, дану модель можна використовувати також і для визначення ризику токсичних впливів хімічних сполук, в оточенні яких перебуває людина.

Кількість токсичних речовин, що враховуються у моделі приймаємо за $i = 1 \ldots n$, а кількість вікових категорій — за j ($j = 1 \ldots m$).

Абстрактний ризик стресогенезу визначається наступним рівнянням:

$$Risk = 1 - e^{W}, \quad (2)$$

де W — показник патологічних впливів на людину, який ураховує увесь спектр стресоутворюючих чинників.

$$W = h \cdot N \cdot P, \quad (3)$$

де N — доля j-ї вікової категорії від загальної кількості населення; P — показник оцінки небезпечності відповідно чинника стресу (з урахуванням чутливості вікових категорій); h — масштабний коефіцієнт моделі — кількість опитуваних.

Звідси сумарний показник стресостійкості для і-го чинника з урахуванням вікової чутливості можна розрахувати зі співвідношення:

$$P_i = \frac{1}{k_i} K, \quad (4)$$

де k_i — відносний коефіцієнт вікової чутливості, величина якого визначається експертно-аналітичним методом самим дослідником у долях одиниці для кожної з виділених вікових категорій з урахуванням рамок дослідження; K — максимальна кількість одночасного впливу чинників.

У випадку, коли складно визначити відносні коефіцієнти вікової чутливості, можна скористатися методом аналізу ієрархій [5]. Відповідно до цього методу формується матриця переважних чинників відповідно до кількості оцінюваних вікових груп:

$$B = \begin{bmatrix} B_{11} & B_{12} & B_{13} & B_{14} \\ B_{21} & B_{22} & B_{23} & B_{24} \\ B_{31} & B_{32} & B_{33} & B_{34} \\ B_{41} & B_{42} & B_{43} & B_{44} \end{bmatrix}, \quad (5)$$

де B_{ij} — критерії відносної важливості компонентів матриці. Матриця (5) містить елементи, що відображають у загальному випадку відчуття людини, яка оцінює важливість n стресоформуючих чинників, представлених у рядах та стовбцях матриці переваг (табл. 1).

Діагональні елементи дорівнюють 1, $B_{ii} = B_{jj} = 1$. Піддіагональні є обернено симетричними відносно наддіагональних:

$$B_{ij} = 1/B_{ji},\ i \geq j,\ i = 2, 3, 4;\ j = 1, 2, 3, 4.$$

Беручи до уваги ступінь небезпечності чинників один відносно одного та імовірність впливу того або іншого чинника стресу на людину матрицю можна записати у числовому вигляді:

$$B = \begin{bmatrix} 1 & B_{12} & B_{13} & B_{14} \\ 1/B_{12} & 1 & B_{23} & B_{24} \\ 1/B_{13} & 1/B_{23} & 1 & B_{34} \\ 1/B_{14} & 1/B_{24} & 1/B_{34} & 1 \end{bmatrix}, \quad (6)$$

де рядки і стовпці відповідають такому порядку:

Номер рядка (стовпця)	Вплив чинника стресу на
$i = j = 1$	Психологічний стан (M)
$i = j = 2$	Емоційний стан (R)
$i = j = 3$	Фізіологічний стан (S)
$i = j = 4$	Час відгуку на відповідний стан (T)

Шуканий вектор вагових коефіцієнтів $a = [a_1, a_2, a_3, a_4]^T$ визначається, виходячи з рівняння:

$$W \cdot a = \lambda_{\max} \cdot a_i, \quad (7)$$

де $\lambda_{\max}$ — максимальне власне число матриці; a — максимальний власний вектор матриці B.

Отримані числові значення вагових коефіцієнтів, які враховують внесок кожного чинника у сумарний вплив (сумарний ризик), дозволяють записати вираз показника оцінки впливу чинників стресу вигляді:

$$P = a_1 \sum_{j=1}^{m} \frac{C_{1j}}{D_{1j} \cdot k_{1j}} + a_2 \sum_{j=1}^{m} \frac{C_{2j}}{D_{2j} \cdot k_{2j}} + a_3 \sum_{j=1}^{m} \frac{C_{3j}}{D_{3j} \cdot k_{3j}} + a_4 \sum_{j=1}^{m} \frac{C_{4j}}{D_{4j} \cdot k_{4j}}, \quad (8)$$

де C_{1j} — C_{4j} — кількісне значення впливу відповідного чинника стресу.

Таблиця 1

Шкала співставлення чинників стресу (оцінювання суб'єктивне з урахуванням результатів анкетування) [5]

№ з/п	Елементи матриці	Співставлення критеріїв
1.	$B_{ij} = 1$	якщо критерій і однаково важливий порівняно з j
2.	$B_{ij} = 3$	якщо критерій і трохи більш важливий порівняно з j
3.	$B_{ij} = 5$	якщо критерій і явно важливіший порівняно з j
4.	$B_{ij} = 9$	якщо критерій і вельми суттєво важливіший порівняно з j
5.	$B_{ij} = 2, 4, 6, 8$	у проміжних випадках

Тоді рівняння показника патологічних впливів на людину можна записати у вигляді:

$$W = a_1 \sum_{j=1}^{m} \frac{C_{1j}}{D_{1j} \cdot k_{1j}} \cdot N_j + a_2 \sum_{j=1}^{m} \frac{C_{2j}}{D_{2j} \cdot k_{2j}} \cdot N_j + a_3 \sum_{j=1}^{m} \frac{C_{3j}}{D_{3j} \cdot k_{3j}} \cdot N_j + a_4 \sum_{j=1}^{m} \frac{C_{4j}}{D_{4j} \cdot k_{4j}} \cdot N_j \,. \quad (9)$$

На підставі всього викладеного вище можна запропонувати модель, яка дозволяє визначити показники шкідливості чинників стресу (ризик негативного впливу), як для психофізіологічних показників стану організму (страх, тривожність, роздратованість, хвилювання тощо), так і для оцінки додаткового впливу шкідливих екологічних чинників навколишнього середовища (компоненти пожеж у зонах бойових дій і на прилеглих територіях, небезпечні органічні речовини природних вод, що впливає на якість питної води, і т.д.), подібно до [6]:

$$Risk = \frac{T}{t \cdot \lg MHK \cdot T_1} \cdot \frac{\alpha}{(1-\alpha) \cdot e^{\Delta C \beta}}, \quad (10)$$

де T — кількість чинників стресу на даній території на момент оцінки; T_1 — кількість населення, яке мешкає на території, що досліджується і піддається впливу чинників стресу; t — час, за який можуть з'явитись перші ознаки захворювання під впливом чинників стресоутворення; lg МНК — логарифм максимальної недіючої концентрації впливу в компонентах довкілля; α — рівень захворюваності за відповідною нозологічною групою за рік; ΔC — зміни рівня концентрацій окремих речовин; β — частка зазначених хімічних речовин у загальному об'ємі забруднення.

На основі всього вищезазначеного можна вести мову про процес адаптації до дії чинників стресу — це активні зміни в організмі у відповідь на зміни у довкіллі і оточуючому соціальному середовищі, тобто у сфері біохімічних, психологічних і соціальних явищ. При цьому компенсаторні механізми можуть і не долучатись до встановлення психофізіологічної і термодинамічної рівноваги — у таких умовах наслідків впливу стресу практично не спостерігається.

Адаптація до дії несприятливих внутрішніх і зовнішніх чинників впливу стресу і навколишнього середовища повинна включати в себе декілька видів адаптації, а не тільки біологічну, притаманну людському організму:

Адаптація психологічна (психічна) — реакції людини на фізичні, хімічні та біологічні зміни навколишнього середовища обов'язково включають в себе й психічні реакції (зміни внутрішнього, духовного світогляду людини в процесі взаємовідносин із соціальним середовищем). Психологічна (психічна) адаптація складається із збереження або підвищення інтелектуальних та емоційних здібностей людини, а також творчого потенціалу, необхідних для виконання їм різноманітних соціальних функцій.

Адаптація соціальна — її можна поділити на два підвиди:

- адаптація соціальна як така, яка полягає у збереженні, або підвищенні в нових умовах існування всіх соціальних якостей, які притаманні найбільш розвинутій частині людства — гуманізм, прагнення до всебічних знань, професіоналізм, інтелектуальність тощо;
- адаптація «трудова», яка відповідає збереженню або підвищенню працездатності людини, як фізичної, так й психологічної, в умовах тривалого впливу чинників стресоутворення.

Адаптація біологічна — її можливості досить обмежені. Відносно нового оточення людина непідготовлена. Нереально людині володіти адекватною захисною реакцію стосовно всіх відомих і ще невідомих чинників стресу, а також до тих, які створені внаслідок техногенних впливів. Але біологічна адаптація людина суттєво відрізняється від біологічної адаптації мікроорганізмів, рослин і тварин. У людини біологічна адаптація не повинна супроводжуватись суттєвими, навіть короткочасними, змінами його біологічних параметрів, у тому числі поведінкових показників, в умовах впливу змінених чинників стресу і зовнішнього середовища.

Адаптація екологічна — стосовно хімічних чинників природного середовища вона полягає у регулюванні, регламентуванні хімічного оточення людини, у максимально можливому обмеженні введення в нього різноманітних ксенобіотиків, чужих організму людини речовин. Рішення, що приймаються людством з екологічної адаптації, виходять з можливостей адаптації людини по соціальній, психологічній, біологічній, і в той же самий час забезпечують умови для реалізації цих видів адаптації.

Отже, організм людини як генетично, так й фенотипічно не підготовлений у достатньому ступені до змін, що відбуваються у навколишньому середовищі. Особливо це стосується молодого покоління — учнів, студентів, курсантів. Необхідно розробити у зв'язку з цим стратегію й тактику адаптації до змін впливу чинників формування стресу і хімічного оточення з екологічної точки зору.

На підставі всього викладеного вище можна зробити такі висновки:

1. Запропонований імовірнісний підхід до кількісної оцінки впливу стресоутворюючих чинників з урахуванням просторово-тимчасової характеристик дії всіх видів стресу.

2. Результатом впливу стресорів на організм та психіку людини, стресові стани зумовлюються чинниками зовнішньої та внутрішньої природи. Як важливі можна зазначити психофізіологічні

(монотонія, стан втоми і перевтоми, надмірні шумові навантаження, порушення ритмів сну та бадьорості), психосоціальні (інформаційна ізоляція або інформаційний шок, тривала самотність і групова ізоляція, порушення дистанції спілкування, явище культурного шоку, втрата цікавості до навчання, вигорання тощо) та психологічні (негативна інтерпретація стресора, невпевненість у собі, непідконтрольність емоцій, нереалістичність мислення та переконань, низька або завищена самооцінка, тривожність, страх, роздратованість, особливості характеру). Розглянуті чинники стресових станів безпосередньо впливають на особистість, ускладнюючи процес психофізіологічної, соціально-психологічної та власне психологічної адаптації людини до умов існування.

3. Аналіз літературних джерел показав, що в напрямку вивчення чинників формування стресу, як у вітчизняній, так і в зарубіжній літературі на сьогодні немає загальноприйнятої класифікації чинників стресових станів, наявні суперечності щодо можливих стресорів як критерії кількісної оцінки стресу. Не приділяється достатня увага дослідженню стресових станів як чинників стресу.

4. Недостатньо вивченим також залишається питання ролі чинників стресових станів у процесі становлення та розвитку особистості в юнацькому віці, зокрема в період навчання у професійно-технічному навчальному закладі. Цей напрям потребує довготривалих спостережень, розробки методів і методик задля збору масиву статистичної інформації для подальшого залучення відомих або створення нових математичних моделей.

5. Під час викладання різноманітного плану дисциплін (технічних, економічних, соціогуманітарних, юридичних) необхідно здобувачам освіти надавати знання стосовно формування і дії чинників стресу, наслідків їх впливу на здоров'я із застосуванням ризик-орієнтованого підходу або інших математико-статистичних підходів.

Література

1. Наугольник Л. Б. Психологія стресу : курс лекцій. Львів : Ліга-Прес, 2013. 128 с.

2. Булах В. П. Стрес та його вплив на організм людини. Медсестринство. 2021. № 3. С. 10–15.

3. Ємельяненко Л. М., Петюх В. М., Торгова Л. В., Гриненко А. М. Конфліктологія : навч. посібник. Київ : КНЕУ, 2003. 315 с. URL: https://buklib.net/books/21919/ (дата звернення: 23.08.2023).

4. Денисенко М. Як справлятися зі стресом та підтримувати організм під час війни. Суспільне Новини: вебпортал. 2022. URL: https://suspilne.media/238350-ak-spravlatisa-zi-stresom-ta-pidtrimuvati-organizm-pid-cas-vijni-poradi-likara-z-cerkas/ (дата звернення: 07.10.2023)

5. Сєріков А. В., Білоцерківський О. В. Метод аналізу ієрархій у прийнятті рішень : навч. посіб. Харків : БУРУН КНИГА, 2010. 144 с.

6. Козловська Т. Ф., Бахарєв В. С. Шляхи визначення імунної стійкості організму людини в умовах дії джерел пилового забруднення. Східно-Європейський журнал сучасних технологій. Харків, 2005. № 4/2(16). С. 138–141.

УДК 517.18004.5378.046.4

Остапенко Анна Вікторівна
доктор філософії, науковий співробітник
лабораторії науково-методичного супроводу підготовки фахівців у коледжах і технікумах
Інститут професійної освіти НАПН України
Ostapenko Anna
PhD, Research Officer
Laboratory of Scientific and Methodological Support for
Specialists Training at Colleges and Technical Schools
Institute of Vocational Education of the NAES of Ukraine

DOI: 10.25313/2520-2057-2023-16-9272

АНАЛІЗ ЦИФРОВИХ ПЛАТФОРМ ДЛЯ РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ПЕДАГОГІВ ФАХОВИХ КОЛЕДЖІВ В УМОВАХ COVID-19 ТА ВІЙНИ

ANALYSIS OF DIGITAL PLATFORMS FOR THE DEVELOPMENT OF PROFESSIONAL COMPETENCE OF TEACHERS OF VOCATIONAL COLLEGES DURING THE COVID-19 AND WAR

Анотація. *У статті проаналізовано освітні онлайн платформи для навчання та підвищення компетенції педагогів, оскільки, причиною збільшення попиту онлайн навчання та вдосконалення педагогічної компетенції у цифровій освіті стала пандемія COVID-19 та воєнна агресія в Україні. Завдяки онлайн-платформ викладачі мають змогу удосконалювати свої професійні компетенції незалежно від місця знаходження людини, адже безпека педагога найважливіше понад усе. Сьогодні, за допомогою онлайн платформ, викладачі мають можливість проводити онлайн заняття, підвищувати професійні компетенції, брати участь в онлайн конференція, семінарах, економлячи на цьому свій час. Світові онлайн-платформи допомагають підвищити викладачам професійні компетентності пройшовши курси за педагогічним напрямком.*

Ключові слова: *цифровізація освіти, професійна компетенція, цифрові платформи, цифрові ресурси, фаховий коледж.*

Summary. *The article analyzes educational online platforms for teaching and improving the competence of teachers, since the cause of the increase in demand for online learning and improvement of pedagogical competence in digital education was the COVID-19 pandemic and military aggression in Ukraine. Thanks to online platforms, teachers can improve their professional competences regardless of the person's location, because the safety of the teacher is the most important thing. Today, with the help of online platforms, teachers have the opportunity to conduct online classes, improve their professional competences, participate in online conferences, seminars, saving their time. Global online platforms help teachers to take courses in the pedagogical direction and improve their professional competence.*

Key words: *digitization of education, professional competence, digital platforms, digital resources, vocational college.*

Виклад основного матеріалу дослідження. Пандемія (COVID-19) посприяла викладачам фахової та ЗВО освіти інтенсивно використовувати педагогами цифрові компетенції не тільки як засіб спілкування між собою, але як безперервність в навчанні студентів та самонавчатися підвищуючи свої педагогічні компетенції. Отже, очікується, що вищі навчальні заклади та заклади фахової освіти навчатимуть студентів таким чином, щоб гарантувати, що вони будуть у безпеці й професіонально застосовувати в педагогічній практиці цифрові технології, що є важливо для продуктивної участі в засвоєні знань. Для досягнення освітньої мети вважається, що основоположну роль у виконанні завдання в інтеграції цифрових технологіях у навчальному досвіді своїх студентів відіграють професійні педагогічні компетенції.

Однак COVID-19 призвів до масових збоїв, спричинивши швидкий перехід навчання в онлайн форму відеоконференцій (лекції, семінари, практичні),

надання навчальних ресурсів через системи управління навчанням і використання цифрових бібліотек для надання бібліографічних ресурсів. Студенти та викладачі коледжів, університетів та інших навчальних закладів обурювалися надмірним навчальним навантаженням, викликаним необхідністю адаптуватися до онлайн-середовища, це спричинило понаднормову ментальну завантаженість у викладачів, швидко освоювали, або згадувати цифрові ресурси для роботи в умовах COVID-19 та війни. Виникла критика щодо якості навчання та валідності оцінювання, а проблеми з підключенням підкреслили постійну нерівність у системах освіти. Крім того, відсутність взаємодії між викладачами й студентами під час навчання ставить під сумнів можливості навчання студентів за межами аудиторії, що до пандемії COVID-19 навчання й підвищення компетенції викладачів проходили в закладах вищої освіти.

Зараз, у післякарантинну еру та протягом воєнної агресії в Україні, вищі навчальні заклади по всьому світу повертаються до очного навчання, проте в Україні на підконтрольних територіях Україною студенти та викладачі також навчаються змішано. Стверджується, що очний формат і надалі залишатиметься основною формою освітнього навчання, але в той же час вищі навчальні заклади продовжуватимуть, навчати студентів онлайн, розроблені під час пандемії й викладачі в Україні продовжуватимуть частково навчати й самостійно підвищувати свої компетенції в онлайн форматі. До пандемії викладачі мали кілька можливостей брати участь у розвитку викладання онлайн, включаючи дипломи, семінари та майстер-класи. Подібний розвиток стосувався як педагогічних пар, так і використання цифрових технологій у навчанні — переважно технічних аспектів використання коледжних та університетських систем управління онлайн навчанням. Ці можливості відбувалися у форматах змішаного навчання, що включали як сесії обличчям до обличчя, так і асинхронну взаємодію. Викладачі цінували ці випадки, але висловлювали певні застереження щодо такого навчання. Конкурентні вимоги між викладанням, адміністрацією та науковими дослідженнями в науково-орієнтованих установах призвели до перевантаження роботою наукових працівників. Таким чином, заклади вищої освіти почали проводити більш інтенсивне онлайн-навчання викладачів з цифровізації освіти. Оскільки семестр з 2019 року завершився в основному асинхронно, навчання було зосереджено на розробці відеокапсул, доставці контенту через систему управління навчанням і проведенні онлайн-оцінювання. Пандемія COVID-19 призвела до зростання кількості відеоконференцій. Тому, використання викладачами університетських систем управління навчання, навчання було зосереджено на важливому інструменті онлайн-синхронного навчання. Викладачами було виявлено деякі труднощі з якими вони стикалися в онлайн навчанні щодо мотивації та оцінювання студентів під час пандемії COVID-19. Високо оцінювалися як технічні, так і педагогічні аспекти педагогічних компетенцій у викладачів. Проте збільшення кількості обов'язкових курсів призвело до відчуття перевантаження роботою, особливо протягом другого семестру 2020 року [1, с. 55–78].

Вчена Клєба А. пояснює поняття, що пов'язане спочатку із технологічним забезпеченням освітнього процесу й називається «інформатизація освіти», а саме із поширенням й збереженням навчальних матеріалів на електронні носії в період воєнної агресії в Україні. За її словами завдяки цифровізації викладачі мають змогу використовувати данні й їх впроваджувати в цифрових технологіях. Головними джерелами цифровізації в Україні в період воєнної агресії є розвиток мережі Інтернет та інформаційних технологій. Завдяки цифровізації відбувається перетворення освітнього процесу в інтегруючий новий потік інформації, що сприяє розвитку й набуття викладачів нових знань та навичок роботи з технічними засобами освітнього процесу. Доступ до електронних навчальних інструментів для підвищення ефективності освітньої діяльності в умовах COVID-19 та під час воєнної агресії використовується дуже часто. До них належать різноманітні онлайн-платформи, де є доступ до лекцій та семінарів викладачів незалежно від місцеперебування студентів та викладачів котрі удосконалюють свої педагогічні компетенції з відповідних предметів. Дякуючи розробникам, що створили та впровадили цифрові технологій в освітній процес відповідно запитам суспільства, забезпечуючи надійне зберігання будь-якої інформації у віддаленому доступі й можливістю оперативно у будь-який час незалежно від місця підключитися. Завдяки, розвитку спеціалізованих вебплатформ де розміщені мультдисциплінарні курси, вони дають змогу дистанційно навчатися, також, здійснювати дистанційно керівництво навчальним процесом необмеженої кількості здобувачів освіти, де здобувачі та викладачі можуть під час навчання цілеспрямовано шукати інформацію, а з появою комунікативних сервісів це дає змогу швидко отримати комунікативний зв'язок в освітньому процесі. Звідси виходить, що оперативно організувати в освітньо-цифровому середовищі (конференцію, семінари, відкриті столи, лекції, семінарські та лабораторні), є більш комфортними й доступними серед викладачів та студентів, науковців та учасників наукових «мітингів» в онлайн, це вкрай важливо для фінансових, часових, людських ресурсів. Сьогодні, цифровізація освітнього процесу сприяє покращенню результатів навчання у студентів та відкривають нові можливості

підвищення педагогічної компетенції для викладачів, забезпечуючи технологічними можливостями. Звідси виходить, що цифровізація створює індивідуальні освітні середовища, студенти та викладачі мають змогу доступ до всесвітньої мережі інтернет, що дозволяє здобувачам освіти особисто керувати освітнім процесом в своєму віртуально-освітньому світі. Цифровізація дає змогу удосконалити систему освіти в Україні, адже, освітній процес сьогодні в умовах воєнної агресії стає більш доступним та гнучким. Цифрові освітні платформи допомагають оптимально використати особистий час, забезпечити себе комфортними умовами для саморозвитку, кар'єрного зростання й ефективного навчання [2, с. 276–277]. У сучасному навчальному процесі ключову роль відіграють цифрові освітні платформи, завдяки використання цифрового освітнього контента у сучасному мультимедійному просторі, що пройшли апробацію та стандартизацію за європейськими стандартами. Освітні платформи дають змогу за диференціацією навчального процесу забезпечити постійний контроль й своєчасно коригувати особисті навчальні успіхи на курсі. В інтернеті існує велика кількість освітніх платформ, де студенти, викладачі та охочі до саморозвитку можуть здобувати дистанційну освіту абсолютно безкоштовно [3, с. 284–287].

Для розвитку професійної компетентності викладачів у мережі існує велика кількість платформ, де викладач фахового коледжу може здобувати освіту чи підвищити кваліфікацію абсолютно безкоштовно й дистанційно. В Україні відомі такі популярні навчально-цифрові платформи. Серед них найбільш широкого користування серед українців під час воєнної агресії й COVID-19 набули: Платформа Prometheus є одна з найбільших українських онлайн-платформ для дистанційної освіти. На платформі розміщуються курси українських спеціалістів, викладачів ЗВО й переклади іноземних освітніх програм від провідних університетів (напр. Harvard). Курси розміщені на платформі для самоосвіти та підвищення професійної компетентності викладачів, а саме: курси з програмування, вивчення іноземної мови, маркетингу, створення бізнесу, освіти, агрономії, психології, дизайну, гуманітарних наук, економіки, суспільних наук, управління персоналом, туризм, право та ін. Також присутні курси для підвищення професійної компетентності вчителів, викладачів: інформаційна гігієна під час війни, цивільна оборона та захист у надзвичайних ситуаціях, підвищення кваліфікації педагогічних працівників: нові вимоги і можливості, управління якістю освіти в школі, академічна доброчесність: онлайн курс для викладачів, успішне вчителювання-прості рецепти на щодень, експерт з акредитації освітніх програм: онлайн тренінг, протидія та попередження булінгу (цькуванню) в закладах освіти, освітні інструменти критичного мислення, критичне мислення для освітян та ін. [4; 5, *с.* 13–17].

Друга українська студія-онлайн освіти — це EdEra. Звісно, онлайн-студія створює якісні та доступні аудиторії онлайн-курси, спецпроекти, інтерактивні підручники та освітні блоги. У EdEra-і є безліч курсів, однак, зосереджено увагу на курсах для розвитку професійної компетентності викладачів: ChatGPT для освітян: як перетворити ШІ на ефективного асистента, вчителі 2.0: онлайн-курс із професійного розвитку та наставництва, сміливі навчати. Онлайн-курс про вчителювання у час кризи, #blend_IT: опануємо змішане навчання, онлайн-курс для педагогів та керівників закладів професійно-технічної освіти (ПТО) про дистанційне навчання, права людини в освітньому просторі, ефективні комунікації для освітніх управлінців та ін. У онлайн-студії можна знайти курси з захисту права, медицини, англійській мові, історії України, програмуванню, підприємництву, української мови та літератури, математиці, біології [6; 5, с. 13–17].

Звертаючи увагу на edX — це інтернет платформа інтерактивних курсів. edX дає змогу мільйонам людей навчатися дистанційно й змінити свою діяльність. Платформа надає розширений доступ до високоякісної освіти для бажаючих навчатися, також за допомогою курсів для педагогів, можна покращити викладання та навчання в ЗВО. За допомогою освіти люди можуть підвищити свої компетенції, або змінити вид діяльності. Для розвитку професійної компетенції викладачів фахових коледжів, викладачі можуть удосконалити свої знання, навички з таких курсів: на основі доказів освітньої політики, міжпрофесійна освіта 21 століття, удосконалення науки в освіті, міжкультурна компетентність в освіті, основи для досконалості у викладанні, викладання та навчання в різноманітних класах, стратегії для онлайн викладання та навчання, лідер амбіційного викладання та навчання. У Edx на платформі розміщені курси з гуманітарних дисциплін, технічних й математичних дисциплін. Вибір курсів різноманітний й поділений на різні рівні [7].

Платформа FutureLearn –це британська цифрова освітня платформа для навчання всіх бажаючих не залежно від статі та віку. Платформа налічує безліч курсів як гуманітарного напрямку так і для технічного спрямування. Курси поділені на категорії з різних областей знань. У розділі викладання курсів викладачі мають змогу пройти професійне навчання та розвиток педагогів. Удосконалити способи викладання таких предметів, як англійська як іноземна або STEM, або спробувати нові підходи до оцінювання, управління поведінкою чи забезпечення особливих потреб: освіта дорослих, навчальний план і дизайн навчання, дошкільна освіта, освітнє лідерство та адміністрування, як

викладати онлайн, інклюзивне навчання, викладання мов, викладання початкової освіти, підвищення кваліфікації педагогів/вчителів, викладання середньої освіти, SEN освіта, навчання STEM, асистент, викладання інформатики, викладання англійської мови / TEFL, викладання історії, викладання математики та навчання наук. Зосереджено увагу на підрозділі підвищення кваліфікації педагогів/вчителів, де викладачі можуть обрати для підвищення розвитку професійної компетенції за потребами такі курси: як викладати онлайн, інклюзивне навчання, викладання мов, викладання початкової освіти, професійний розвиток, викладання середньої освіти, навчання STEM, викладання інформатики, викладання англійської мови / TEFL, викладання математики, навчання наук. Викладачі розвивають свої навички викладання за допомогою гнучких курсів безперервного професійного розвитку (CPD) [8].

Висновки. Отже, під час COVID-19 та воєнної агресії збільшився попит на цифровізацію освіти, адже цифровізація змінює професійний простір. Для цього необхідно постійно оновлювати й підвищувати професійні компетенції викладачів. Наразі створено безліч онлайн платформ (Prometheus, EdEra, edX, FutureLearn та ін.), за допомогою цих навчальних платформ викладачі навчаючись отримують й удосконалюють знання та навички незалежно від місця розташування. Курси розроблені викладачами, менторами та працівниками провідних компаній, університетів світу. Для підвищення рівня педагогічної компетенції на онлайн-платформах розроблені програми до курсів де викладачі після проходження курсу отримають сертифікат та знання. Пріоритет цифрових платформ у тому, що вони мають дистанційні курси й деякі курси постійно оновлюються на платформах. Чим новіший курс тим кращі знання отримують педагогічні працівники підвищуючи педагогічну компетенцію. Суспільство все більше користуватиметься онлайн-навчанням, адже, зручність та економія часу-це перший пріоритет 21 століття.

Література

1. Gonzбlez C., Ponce D., Fernбndez V. Teachers' experiences of teaching online during COVID 19: implications for postpandemic professional development. Educational technology research and development. 2023. Vol. 71. P. 55–78. URL: https://link.springer.com/article/10.1007/s11423-023-10200-9 (дата звернення: 30.05.2023).

2. Клєба А.І. Цифровізація як фактор удосконалення системи освіти. Інноваційні трансформації в сучасній освіті: виклики, реалії, стратегії: зб. матеріалів IV Всеукр. відкр. наук.-практ. онлайн-форуму (м. Київ, 27 жовт. 2022 р.) / за заг. ред. І.М. Савченко, В.В. Ємець. Київ, 2022. С. 276–277. URL: https://tinyurl.com/r43zv4jn (дата звернення: 10.06.2023).

3. Нестеренко І.В. Особливості розвитку цифрової освіти в умовах євроінтеграції України. Інноваційні трансформації в сучасній освіті: виклики, реалії, стратегії: зб. матеріалів IV Всеукр. відкр. наук.-практ. онлайн-форуму (м. Київ, 27 жовт. 2022 р.) / за заг. ред. І.М. Савченко, В.В. Ємець. Київ, 2022. С. 284–287. URL: https://repo.btu.kharkov.ua/bitstream/123456789/21435/1/Elektron_Blok_Tezi_Forum.pdf

4. Prometheus: вебсайт. URL: https://prometheus.org.ua/about-us/ (дата звернення: 15.06.2023).

5. Вдовиченко К.С. Підвищення кваліфікації як важлива складова ефективної професійної діяльності педагогічних працівників ЗП(ПТ)О. Розвиток науково-методичної компетентності педагогічних працівників ЗП(ПТ)О в умовах воєнного стану та пандемії: матеріали регіонального наук.-практ. семінару (м. Біла Церква 26 тр. 2022 р.). Біла Церква, 2022. С. 13–17. URL: https://tinyurl.com/mvm9vpw9 (дата звернення: 15.06.2023).

6. EdEra — студія онлайн-освіти: вебсайт. URL: https://www.ed-era.com/courses/ (дата звернення: 18.06.2023).

7. Edx: вебсайт. URL: https://www.edx.org/ (дата звернення: 20.06.2023).

8. FutureLearn: вебсайт. URL: https://www.futurelearn.com/subjects/teaching-courses/professional-development-for-teachers (дата звернення: 20.06.2023)

ТЕХНІЧНІ НАУКИ

УДК 653.13

Криворучко Микола Миколайович
завідувач відділу автотехнічних досліджень
Харківський Науково-дослідний експертно-криміналістичний центр МВС України
Kryvoruchko Mykola
Head of the Automotive Research Department
Forensic Service Kharkiv Scientific Research Forensic Centre of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine

Данець Сергій Віталійович
перший заступник директора
Харківський Науково-дослідний експертно-криміналістичний центр МВС України
Danets Serhii
First Deputy Director
Forensic Service Kharkiv Scientific Research Forensic Centre of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine

DOI: 10.25313/2520-2057-2023-16-9247

ВИЗНАЧЕННЯ ТРАЄКТОРІЇ РУХУ ТРАНСПОРТНИХ ЗАСОБІВ З ВІДЕОЗАПИСУ ДТП

DETERMINATION OF TRAJECTORY OF VEHICLE MOVEMENT FROM THE VIDEO OF A ROAD ACCIDENT

Анотація. *Запропоновано метод визначення траєкторії руху транспортних засобів з відеозапису ДТП. Розглянуто переваги та недоліки методу визначення траєкторії руху транспортних засобів з відеозапису ДТП.*

Ключові слова: *визначення траєкторії руху, слідова інформація, механізм ДТП, відеозапис ДТП.*

Summary. *A method of determining the trajectory of vehicles from a video of a road accident is proposed. The advantages and disadvantages of the method of determining the trajectory of vehicles from a video of a road accident are considered.*

Key words: *determination of the trajectory of movement, trace information, the mechanism of road accidents, video of a road accident.*

Одним з ключових завдань інженерно-транспортної експертизи є встановлення та дослідження механізму ДТП.

Механізм ДТП — це комплекс пов'язаних об'єктивними закономірностями обставин, що визначають процес зближення ТЗ із перешкодою перед ударом, взаємодію його з перешкодою при нанесенні удару і наступний рух ТЗ та інших відкинутих ударом об'єктів до зупинки.

Оскільки кінцевою метою експертного дослідження механізму пригоди є одержання даних, що дозволяють дати оцінку діям водія, спрямованим на запобігання шкідливим наслідкам, основне значення має встановлення того, що відбулося на першій стадії механізму пригоди (зближення ТЗ з перешкодою), тобто коли водій міг і повинен був оцінити дорожню обстановку як небезпечну і вжити необхідних заходів [1].

Відповідно до вищевказаного, встановлення першої стадії механізму пригоди ДТП (характер руху ТЗ до зіткнення) має вирішальне значення для проведення експертизи ДТП. Важливою складовою першої стадії механізму ДТП (характеру руху ТЗ до зіткнення) — є траєкторія руху транспортних засобів до ДТП.

Таким чином визначення траєкторії є траєкторія руху транспортних засобів до ДТП є важливим завданням при проведені експертизи ДТП.

В рамках спеціальності 10.4 «Транспортно-трасологічні дослідження» траєкторія руху ТЗ до зіткнення може визначатися лише за слідами, які були залишені на проїзній частині до зіткнення.

Найчастіше вказаними слідами, зафіксованими в матеріалах провадження, є сліди гальмування (юзу), сліди заносу, рідше — сліди кочення. При цьому сліди в більшості випадків фіксуються прямими лініями, паралельними або розташованими під кутом до меж проїзної частини. Навіть якщо слід юза (слід заносу) зафіксований у вигляді дуги, то його графічна побудова не дозволяє експерту отримати точні дані траєкторії руху ТЗ, оскільки сама дуга як правило «прив'язана» у двох місцях (на початку і в кінці сліду). При цьому слідова інформація на місці ДТП може бути зафіксована некоректно або не у повному обсязі. До цього слід додати, що у більшості випадків при русі коліс ТЗ по проїзній частині в режимі кочення взагалі не залишається слідів, які могли би характеризувати траєкторію руху ТЗ.

У зв'язку з цим є потреба в іншому ніж слідова інформація на місці ДТП, джерелі інформації стосовно характеру руху ТЗ. Таким джерелом може бути відеозапис з стаціонарної камери відеоспостереження.

На теперішній час для дослідження відеозаписів при експертизі ДТП наявна наступна методика — «Методика проведення комплексної автотехнічної, фототехнічної і відеотехнічної експертизи з метою встановлення обставин ДТП» (Реєстраційний номер 10.1.16.). Згідно даної методики: «Питання в частині дослідження відеозаписів та отримання фотознімків вирішується експертом, який має спеціальність 7.1 «Технічне дослідження матеріалів та засобів відеозвукозапису», в частині дослідження отриманих фотознімків вирішується експертом, який має спеціальність 6.1 «Дослідження фотозображень та технічних засобів їх виготовлення», в частині встановлення просторово-динамічних параметрів механізму розвитку ДТП вирішується експертом, який має спеціальність 10.1 «Дослідження обставин і механізму дорожньо-транспортної пригоди» [2].

Відповідно до вищевказаного, визначення траєкторії руху ТЗ з відеозапису ДТП, як одного з просторово-динамічних параметрів механізму розвитку ДТП повинно відноситися до вказаної методики. Однак в даній методиці відсутні методи визначення траєкторії руху з відеозапису.

Тому є необхідність запропонувати метод визначення траєкторії руху транспортних засобів з відеозапису ДТП.

Спочатку, за допомогою програмного забезпечення (наприклад «VirtualDub2», «PotPlayer» або інш.) проводиться покадровий перегляд відеозапису і робиться ряд скріншотів, які характеризують рух транспортних засобів на першій стадії розвитку механізму ДТП. Ряд зображень групується у хронологічному порядку. Ряд даних зображень додається у креслення програмного забезпечення «AutoCAD» (CorelDRAW або інш.) і проводяться графічні побудови — лініями позначаються положення на зображенні: лініями червоного кольору положення автомобіля № 1; лініями жовтого кольору положення автомобіля № 2 і, для порівняння, зеленими лініями положення легкового автомобіля № 3, який при перетині перехрестя весь час рухався прямо. Також на зображення наносить лінія синього кольору, яка вказує на межу смуги руху автомобіля № 1. Попередні положення автомобілів позначаються пунктирними лініями та перенесяться на подальші зображення. Отриманий набір ліній з останнього зображення в ряді переноситься на

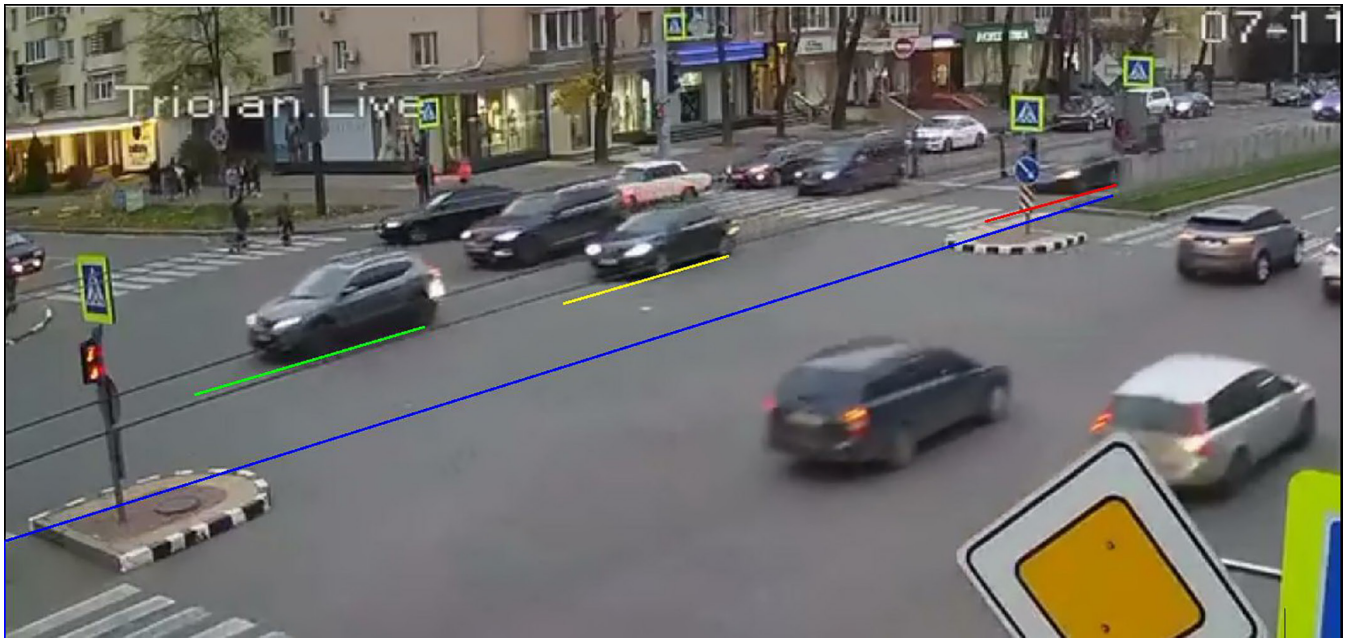

Рис. 1. Визначення траєкторії руху автомобіля № 1 та автомобіля № 2 при перетині перехрестя. Перше зображення ряду — початок графічних побудов

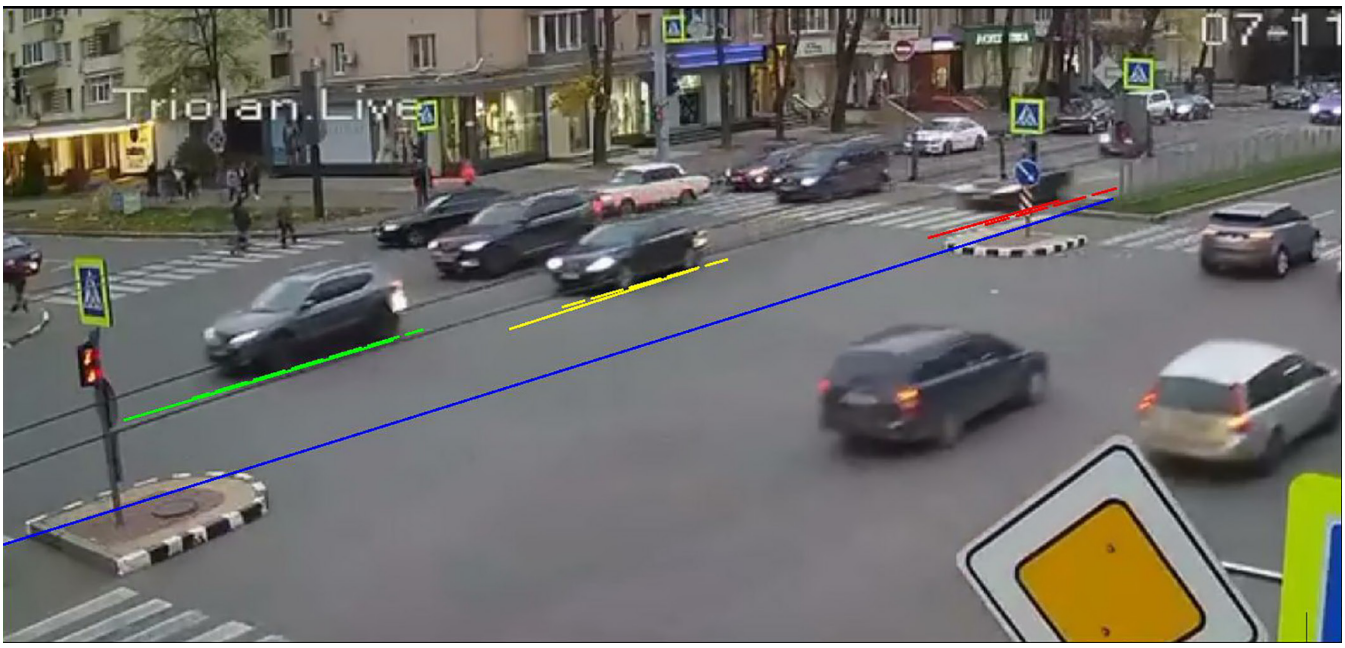

Рис. 2. Визначення траєкторії руху автомобіля № 1 та автомобіля № 2 при перетині перехрестя. Друге зображення ряду — продовження графічних побудов

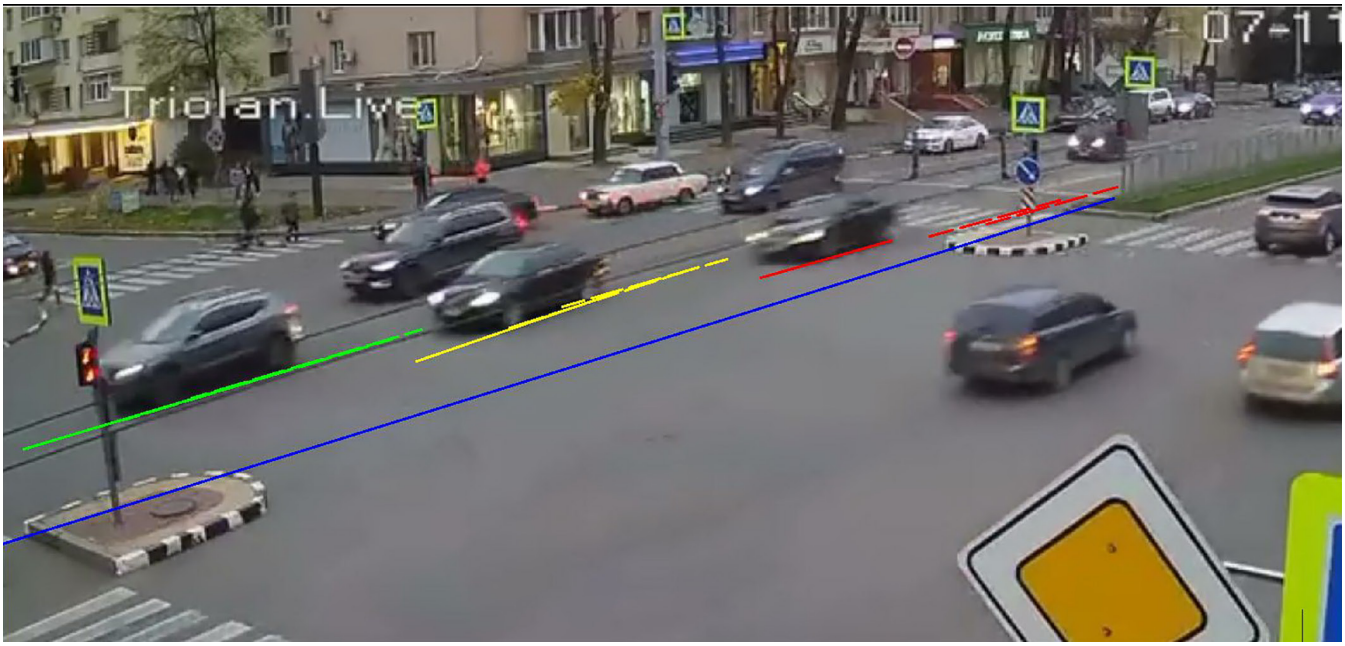

Рис. 3. Визначення траєкторії руху автомобіля № 1 та автомобіля № 2 при перетині перехрестя. Третє зображення ряду — продовження графічних побудов

перше і таким чином отримуються траєкторії руху автомобіля № 1 та автомобіля № 2 при перетині перехрестя (рис. 1–6). Аналіз отриманих траєкторій руху автомобіля № 1 та автомобіля № 2 при перетині перехрестя дозволяє визначити, що автомобіль № 2 зміщувався на смуху руху автомобіля № 1, що, в свою чергу матиме ключове значення при подальшому проведенні експертизи ДТП.

Таким чином запропонований метод визначення траєкторії руху ТЗ з відеозапису ДТП полягає у: створенні ряду зображень; графічних побудовах на даному ряді зображень, які позначають положення ТЗ; подальшому переносі масиву побудованих положень на перше зображення ряду, що дозволяє визначити траєкторію руху ТЗ (рис. 6).

Основним недоліком даного методу є те, що для його застосування придатні лише відеозаписи зі стаціонарних камер, а саме за умови що поле зйомки статичне. Відеозаписи зроблені з камер відеореєстраторів, які перебувають в русі під час

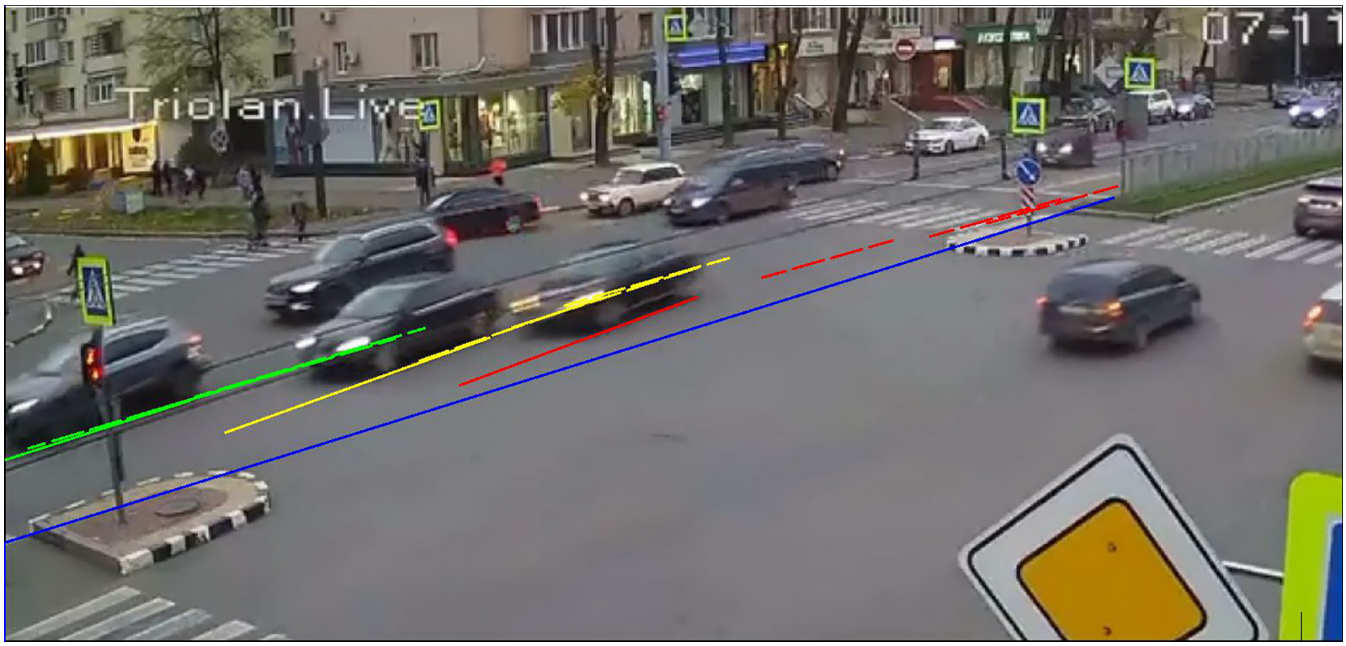

Рис. 4. Визначення траєкторії руху автомобіля № 1 та автомобіля № 2 при перетині перехрестя. Четверте зображення ряду — продовження графічних побудов

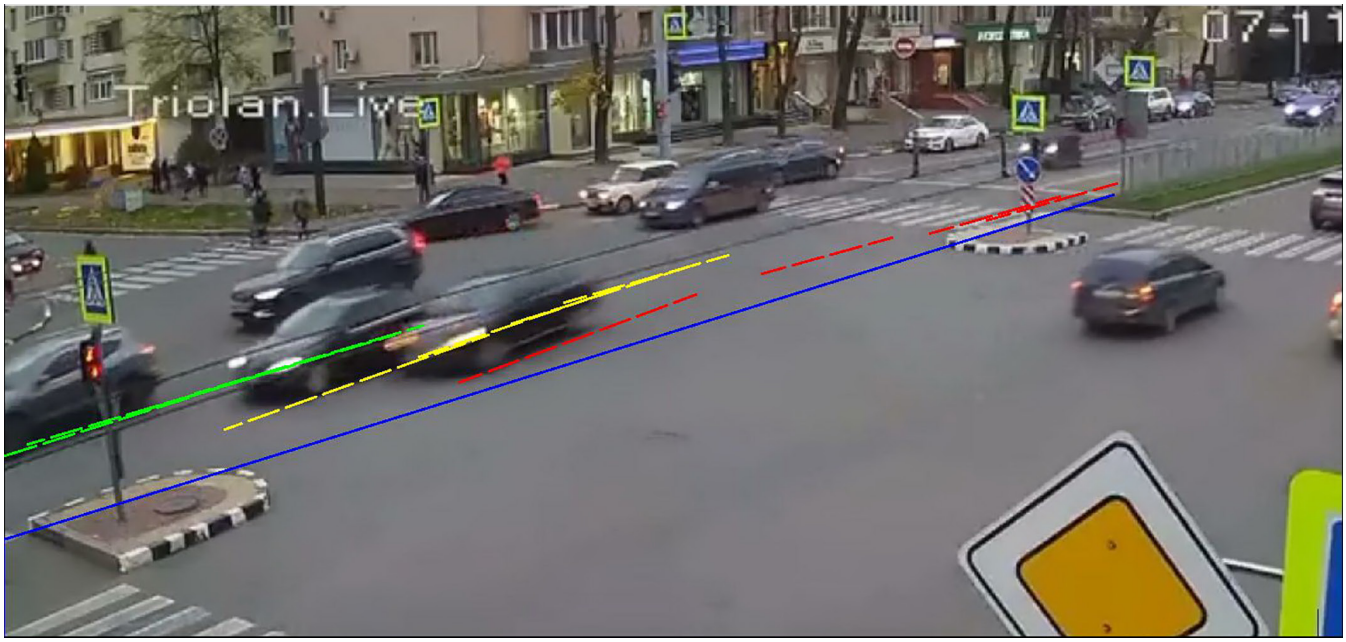

Рис. 5. Визначення траєкторії руху автомобіля № 1 та автомобіля № 2 при перетині перехрестя. П'яте зображення ряду — завершення графічних побудов

зйомки, не можуть бути використані при цьому методі. Оскільки поле зйомки рухоме і на зображеннях постійно змінюють свій масштаб об'єкти, які перебувають в полі зйомки, зокрема транспортні засоби траєкторію, яких необхідно визначити.

Основною перевагою даного методу у порівнянні з класичним методом визначення траєкторії руху транспортних засобів, який базується на аналізі слідової інформації, яка залишилась на місці ДТП — є можливість повного встановлення траєкторії руху ТЗ у більшості випадків, на відміну від класичного, який дозволяє визначити траєкторію лише частково і у поодиноких випадках. Ще однією перевагою даного методу є його простота. Він не потребує складних розрахунків та спеціалізованого програмного забезпечення. Наприклад у випадку відсутності програмного забезпечення «AutoCAD» (CorelDRAW) можна роздрукувати ряд зображень на папері та виконати графічні побудови вручну та отримати такі самі результати.

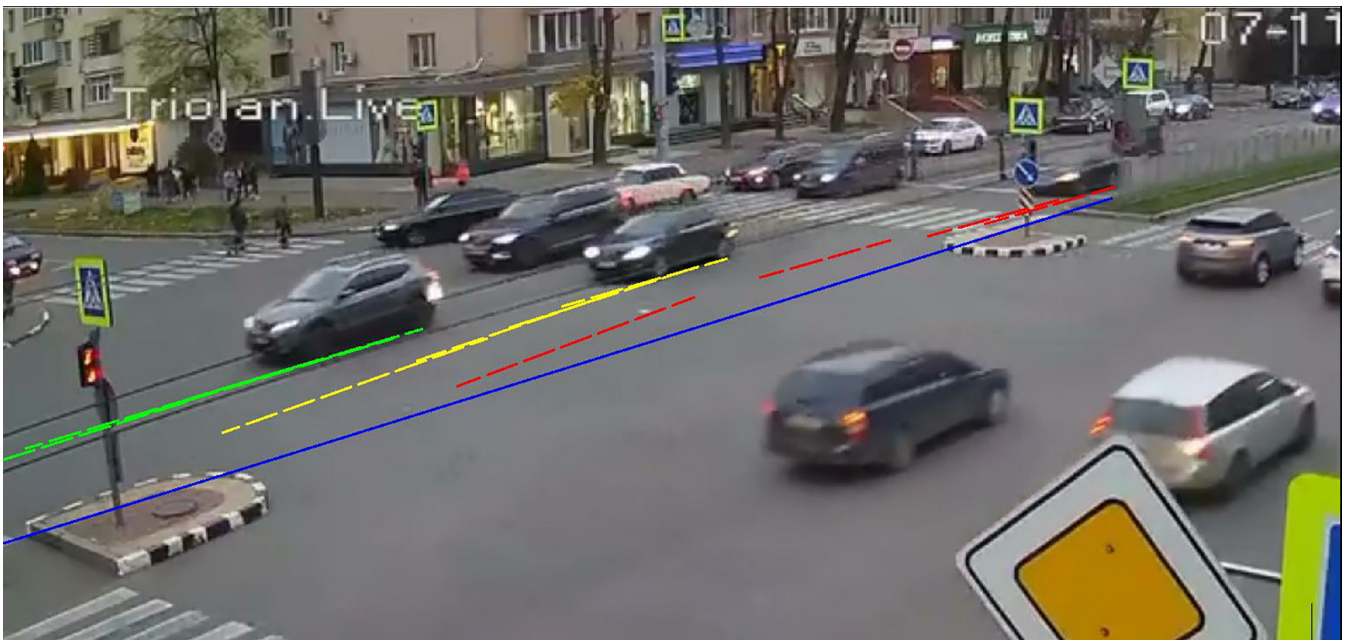

Рис. 6. Траєкторії руху автомобіля № 1 та автомобіля № 2 при перетині перехрестя. Перенесення графічних побудов з п'ятого зображення ряду на перше

Таким чином, можна прийди до висновку, що застосування даного методу визначення траєкторії руху транспортних засобів з відеозаписів ДТП є доцільним і може позитивно вплинути на достовірність та якість проведення експертиз за інженерно-транспортним напрямком.

Література

1. Шевцов С.О., Дубонос К.В. Розслідування обставин дорожньо-транспортних пригод : посібник. Харків : Факт, 2003. 191 с.

2. Методика проведення комплексної автотехнічної, фототехнічної і відеотехнічної експертизи з метою встановлення обставин ДТП : методика. Київ : Київський НДІСЕ Мінюсту України, 2014. 99 с.

3. Розробка методики досліджень цифрових зображень та засобів їх виготовлення: звіт про науково-дослідну роботу. Київ: Київський НДІСЕ Мінюсту України, 2013. 122 с.

УДК 697.27:621.365

Фіалко Наталія Михайлівна
доктор технічних наук, професор,
член-кореспондент НАН України, завідувач відділу
Інститут технічної теплофізики НАН України
Fialko Nataliia
Doctor of Technical Sciences, Professor,
Corresponding Member of the NAS of Ukraine, Head of Department
Institute of Engineering Thermophysics of NAS of Ukraine

Тимченко Микола Петрович
кандидат технічних наук, старший науковий співробітник
Інститут технічної теплофізики НАН України
Tymchenko Mykola
Candidate of Technical Sciences, Senior Researcher
Institute of Engineering Thermophysics of NAS of Ukraine

Меранова Наталія Олегівна
кандидат технічних наук, старший науковий співробітник,
провідний науковий співробітник
Інститут технічної теплофізики НАН України
Meranova Nataliia
Candidate of Technical Sciences (PhD),
Senior Scientific Researcher, Leading Researcher
Institute of Engineering Thermophysics of NAS of Ukraine

DOI: 10.25313/2520-2057-2023-16-9291

АНАЛІЗ РОЗВИТКУ УЯВЛЕНЬ ЩОДО ФІЗИЧНИХ АСПЕКТІВ ЗМІНИ КЛІМАТУ

ANALYSIS OF THE DEVELOPMENT OF IDEAS ABOUT THE PHYSICAL ASPECTS OF CLIMATE CHANGE

Анотація. *Представлено результати аналізу низки досліджень, що слугували розробці фізичних основ зміни клімату. Наведено відповідні дані, починаючи від пріоритетних досліджень парникового ефекту до появи математичних моделей кліматичної системи Землі.*

Ключові слова: *кліматична безпека, фізичні основи зміни клімату, кліматична система Землі, глобальне потепління.*

Summary. *The results of analysis of research that served to develop the physical foundations of climate change are presented. Relevant data are presented, ranging from priority studies of the greenhouse effect to the emergence of mathematical models of the Earth's climate system.*

Key words: *climate security, physical basis of climate change, Earth's climate system, global warming*

Вступ. В зв'язку з тим, що кліматичні зміни досягли передкритичного стану, питання кліматичної безпеки потребують особливої уваги [1–6]. Набуває актуальності поглиблений аналіз цієї проблеми. Важливим, зокрема, є аналіз особливостей теплофізичних аспектів концепції зміни клімату.

Мета роботи полягає у аналізі особливостей розвитку теплофізичних основ концепції зміни клімату.

Викладення основного матеріалу. Системні дослідження зміни клімату в форматі глобального потепління розпочалися в 90-х роках 20-го

століття. Однак глибокі дослідження фізичних основ зміни клімату нараховують близько 200 років.

Аналіз змісту цих основ є предметом окремої роботи. В даній статті коротко розглядаються результати лише деяких досліджень, що слугували їх розробці.

Пріоритет у дослідженні парникового ефекту належить Ж. Б. Фур'є. Ним була запропонована перша радіаційна модель даного ефекту і використано поняття «темної теплоти» (1824 р.). В основу моделі покладено гіпотезу про особливу роль атмосфери Землі як своєрідної скляної оболонки в теплиці, що пропускає сонячне випромінювання, затримуючи власне. Слід зазначити, що модель парникового ефекту Фур'є розроблялася задовго до відкриття оптичних властивостей атмосферних газів, а відтак вказана гіпотеза була вельми вдалою здогадкою.

Суттєво пізніше було встановлено здатність деяких газів, зокрема CO_2, поглинати ІЧ-випромінювання та узагальнено цей ефект у планетарному масштабі. (Д. Тіндаль, 1859 р.). Тобто було доведено здатність CO_2 (на відміну від інших відомих на той час компонентів атмосфери O_2 і N_2, вміст яких в ній становить 99,3%) затримувати тепло ІЧ-випромінювання з його накопиченням в атмосфері та приповерхневих шарах Землі.

Подальше поглиблення уявлень щодо ролі атмосферного CO_2 у планетарному потеплінні пов'язано з роботами С. Арреніуса (1896 р.) Тут на особливу увагу заслуговує та обставина, що у цих роботах йдеться про атмосферний CO_2 антропогенного походження від спалювання вуглецевмісних палив. При цьому зростання його вмісту розглядається в контексті ефекту потепління.

Заслуга опрацювання великих масивів емпіричних даних щодо змін клімату суші протягом значного періоду (близько 50 років) на тлі зростання рівня атмосферного CO_2 належить Г. Каллендеру (1938 р.) Вказані узагальнення можна вважати початком світового дискурсу щодо наявності відповідного причинно-наслідкового зв'язку впливу CO_2 і глобального потепління.

Важливий етап у дослідженні глобального потепління пов'язаний із систематичними прецизійними безперервними вимірюваннями вмісту атмосферного CO_2 і інших парникових газів, що розпочалися у 1958 р. Засновником даного напряму досліджень і надалі його визначним лідером був Ч. Кілінг. Успішність цих досліджень значною мірою визначалася застосуванням запропонованого ним підходу, що включав нову методику організації і проведення вимірювань, використання відповідного приладного забезпечення тощо. За результатами виконаних узагальнень було встановлено факт монотонного зростання у часі рівня CO_2 із сезонною і навіть добовою амплітудною модуляцією. Заснований Ч. Кілінгом центр вимірювання вмісту парникових газів при обсерваторії Мауна-Лоа, Гаваї, дотепер залишається провідним науковим осередком за даним напрямом досліджень.

Потреба в оцінках стану кліматичної системи Землі, прогнозах його змін тощо зумовила появу і подальший розвиток відповідних кліматичних моделей. Ці моделі постійно ускладнюються, стають все більш точними і адекватними. Значний внесок у розробку таких моделей здійснено Сюкуро Манабе. Перша побудована ним спрощена модель клімату Землі стала важливим кроком у подальшій розробці відповідних складних фізичних моделей (60-ті роки минулого століття). У запропонованій моделі враховувалась сумісна дія сонячного випромінювання і вертикального перемішування повітряних мас в атмосфері Землі. Розрахунки за моделями, розробленими Манабе, показали, що підвищення рівня діоксиду вуглецю призводить до зростання температури приземної атмосфери.

З ім'ям Клауса Хассельманна пов'язані досягнення у фізичному моделюванні клімату Землі, що стосуються достовірності і надійності кліматичних моделей. Ним, зокрема, було запропоновано метод моделювання кліматичних процесів з врахуванням різних кліматоутворюючих факторів тощо.

Сюкуро Манабе і Клаус Хассельманн за роботи, присвячені моделюванню змін клімату Землі, у 2021 р. отримали Нобелівську премію з фізики.

Про важливість для світової спільноти дослідження різних аспектів кліматичних змін свідчить, зокрема, факт отримання у 2018 р. Нобелівської премії з економіки Вільямом Нордхаусом. Ним розроблена перша інтегрована модель, в якій поєднані економічні і кліматичні показники, що відображають зв'язок економічного зростання з викидами вуглецю та глобальним потеплінням.

Слід відзначити визначний внесок у моделювання клімату Землі та вуглецевого циклу провідних світових експертів зі зміни клімату Дж. Хансена, Т. Уіглі, К. Емануеля та К. Калдейра. Їм належить пріоритет обґрунтованого прогнозу про початок сучасного глобального потепління, отриманого на основі моделювання (межа 20–21 століття).

На сьогодні кліматичні моделі є єдиним надійним інструментом прогнозування змін клімату Землі. Сучасна тенденція їх побудови полягає, насамперед, у врахуванні різних міжсистемних зв'язків. Найсучасніші кліматичні моделі (моделі шостої фази порівняння об'єднаних моделей, Coupled Model Intercomparison Project Phase 6) наводяться в оціночній доповіді (AR6).

Висновки. Виконано аналіз досліджень, присвячених побудові теплофізичних основ зміни клімату. Розглянуто роботи, починаючи від формування уявлень при парниковий ефект у часи створення термодинаміки і теорії теплоти до сучасних досліджень з прогнозування змін клімату на основі математичного моделювання.

Література

1. von Schuckmann K., Minière A., Gues F et al. Heat stored in the Earth system 1960–2020: where does the energy go? Earth System Science Data. 2023. 15. P. 1675–1709. DOI: https://doi.org/10.5194/essd-15-1675-2023.

2. Gulev S.K., Thorne P.W., Ahn J. et al. Changing State of the Climate System. In Climate Change 2021: The Physical Science Basis. Contribution of Working Group I to the Sixth Assessment Report of the IPCC [Masson-Delmotte, V., P.Zhai, A.Pirani et al, (eds.)]. Cambridge University Press, Cambridge, United Kingdom and New York, NY, USA, 2021. P. 287–422, DOI: 10.1017/9781009157896.004.

3. Friedlingstein P., O'Sullivan M., Jones M.W. et al. Global Carbon Budget. Earth System Science Data. 2022. 14. P. 4811–4900. DOI: https://doi.org/10.5194/essd-14-4811-2022.

4. IPCC AR6, 2023: Climate Change 2023: Synthesis Report. Contribution of Working Groups I, II and III to the Sixth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change [Core Writing Team, H.Lee and J.Romero (eds.)]. IPCC, Geneva, Switzerland, P. 35–115, DOI: 10.59327/IPCC/AR6-9789291691647.

5. Forster P.M., Christopher J.S., Walsh T. et al., Indicators of Global Climate Change 2022: annual update of large-scale indicators of the state of the climate system and human influence. Earth System Science Data. 2023. Vol. 15, Is. 6. P. 2295–2327. DOI: https://doi.org/10.5194/essd-15-2295-2023.

6. Халатов А., Фіалко Н., Тимченко М.Енергокліматична безпека і енергозабезпечення житлового сектору. Теплофізика та теплоенергетика. 2023. 48(1). С. 20–27.

УДК 336.72

Залевська Оксана Михайлівна
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української літератури
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
Zalevska Oksana
Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor of the Department of Ukrainian Literature
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University

Янко Уляна Любомирівна
магістрантка кафедри філології, української мови і літератури
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника
Yanko Ulyana
Master's Student of the Department of Philology,
Ukrainian Language and Literature
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University

DOI: 10.25313/2520-2057-2023-16-9263

БОРОТЬБА ЗІ СТЕРЕОТИПАМИ ПРО ЖІНОЧИЙ ОБРАЗ В ТВОРАХ ЄВГЕНІЇ КОНОНЕНКО

FIGHTING STEREOTYPES ABOUT THE IMAGE OF WOMEN IN THE WORKS OF YEVHENIIA KONONENKO

Анотація. *В статті на матеріалі творів Є. Кононенко проаналізована проблеми сімейних цінностей та відносин, особливості жіночої постаті та переосмислення традиційних уявлень про жіночність. Простежено, як письменниця відтворює та трансформує стереотипи про жінок у своїх творах, віддзеркалюючи їхню силу та незалежність. У зв'язку з цим, виділяють декілька образів жінки, найяскравішими з яких є образ коханки, дружини, матері, повії.*

Ключові слова: *жіноча проза, сімейні цінності, художній образ, феміністичність, сучасна література.*

Summary. *In the article based on the works of Yevheniia Kononenko, she analyzed the problems of family values and relationships, the peculiarities of the female figure and the reinterpretation of traditional ideas about femininity. It is traced how the writer reproduces and transforms stereotypes about women in her works, reflecting their strength and independence. In this regard, several images of a woman are distinguished, the most vivid of which are the image of a mistress, wife, mother, prostitute.*

Key words: *women's prose, family values, artistic character, feminism, modern literature.*

Постановка проблеми. У творах Євгенії Кононенко простежуються надзвичайно живі та складні образи. Письменниця майстерно розкриває психологію своїх персонажів і дає їм власний унікальний характер. Образи жінок особливо вражають своєю силою та індивідуальністю. Завдяки майстерності авторки, персонажі стають незабутніми та відкривають перед читачами багатошаровий світ жіночого досвіду.

Образи, створені Євгенією Кононенко, роблять унікальною її літературну спадщину. Вони вражають своєю глибиною, реалізмом та емоційною насиченістю, роблячи її твори важливими для розуміння сучасної жіночої прози.

Жіночий рух отримав відображення у літературі, як маніфестація боротьби за рівноправ'я та визнання жінок у патріархальному суспільстві. Феміністична ініціатива, переборюючи виклики,

пройшла складний шлях розвитку і стала основою для нової методології в літературознавстві.

Твори Є. Кононенко зацікавили літературних критиків та популярних авторів, постало питання відповідності творів та упереджень про роль жінок у сучасному суспільстві. Особливо цікавою є проблема реінтеграції чоловічого та жіночого образу через феміністичну літературу [1, с. 19–35].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Творість Є. Кононенко є мало дослідженою.Останнім часом з'явились окремі статті і дослідження.

Українська перекладачка та редакторка Лариса Андрієвська, описуючи роман Є. Кононенко «Імітація», зазначила: «це не таке чтиво, яке можна вживати замість снодійного, не беручи до голови, але, з іншого боку, й не таке, за яким забуваєш про сон і їжу. А загалом, книжка цілком читабельна, хоча про жодну прогнозовану взірцевість і культовість якось незручно й згадувати. Імітація завжди залишається імітацією, навіть якщо йдеться про імітацію детектива. Утім, хто би нарікав, виявивши, що під маркою чтива йому підсунули доброякісну прозу?» [3].

Українська літературознавиця і культуролог Т. Гундорова у своїх роботах зазначає, що «гендерно відмінне письмо — культурний факт», а також, доповнює, що про яскраву «статевість» творів можна згадувати тоді, «коли у тексті особливий наголос робиться на тих ознак, які традиційно пов'язані зі статтю» [2, с. 3], тобто виразно відчитуються «ґендерні модуляції письма», створюючи таким чином «фемінну» модель творчості [2, с. 19].

Досить цікаво про жіночу прозу пише В. Вулф: «твір, написаний жінкою, завжди є жіночим, але необхідно з'ясувати, що саме ми розуміємо як «жіночий» [2, с. 34]. Не залишила без коментарів жіночу прозу й поетеса Ольга Кобилянська, вона писала про те, що жінка-письменниця здатна створити те, чого чоловік навіть не може собі уявити.

Мета статті. Для розуміння таких понять, як «жіночі образи», а також вивчення процесу виникнення жіночої прози, важливо знати процес виникнення жіночої прози та його особливості, що тісно пов'язано з історичними та культурними тенденціями у суспільстві в кінці XIX–XX століть.

Особлива увага акцентована феміністичному руху як засобу відстоювання жінками своїх прав та соціальної рівності з чоловіками, оскільки це є ключовим аспектом дослідження та головними сюжетами у творах Євгенії Кононенко. Також важливо розглянути формальні характеристики жіночої творчості, такі як структура, сюжетна організація та мовно-стилістичне виконання.

Виклад основного матеріалу. Сучасні літературознавці та критики визначають певні параметри та особливості, які виділяють літературну творчість ґендерно специфічною. Але як зазначав Х. Стельмах, ці характеристики не є жорсткими і ненормованими, оскільки кожен автор вносить свої особливості та індивідуальний підхід у спробі виразити світ «жіночим методом» [6, с. 6].

Існують певні особливості, що характерні для гендерного аспекту жіночої прози, вони, включають: відкриту структуру тексту, здатність до розширення та продовження, багато діалогів, синкретизм у використанні літературних жанрів (тобто поєднання різних жанрів в одному творі), наслідування усного мовлення (включаючи легкий ритм, риторичні питання, вигуки тощо), акцент на внутрішньому мовленні персонажів, натуралізм та реалізм у зображенні жіночої фізіології, порушення часово-просторових рамок, ігнорування зовнішніх та внутрішніх обмежень у зображенні закритих або безмежних просторів, і підкреслення важливості внутрішнього часу, що протиставляється тривалості, а також зосередження на минулому чи майбутньому.

Одним із прикладів класифікації жіночої прози, є варіація Т. Шарової, основною характеристикою цієї є врахування деяких розбіжностей на ідейно-тематичному рівні та художньо-естетична своєрідність текстів, яка дозволяє виокремити три типи жіночої прози: феміноцентричну, андрогінну та квазі-жіночу [7, с. 168–169].

Авторка класифікації зазначає, що поділ на групи є умовним і залежить від багатьох факторів таких, як хронотоп, модальність, ідея тощо.

У жіночій прозі визначальним чинником є те, що вона висвітлює жіночий досвід, переживання та погляди через призму жіночої ідентичності. Вона створює особливий літературний простір, де акцентується увага на життєвих реаліях, проблемах і радощах жінок.

Мета жіночої прози полягає у висвітленні жіночого досвіду, поглядів та проблем у літературних творах. Вона ставить перед собою наступні завдання:

1) представлення жіночого голосу: жіноча проза дозволяє жінкам висловлювати свої думки, почуття і переживання через літературу. Це допомагає збагаченню культурного спадку та кращому розумінню жіночої долі;
2) висвітлення жіночих проблем: жіноча проза ставить на порядок денний питання, які стосуються жінок: такі як гендерна нерівність, насильство, сексизм, материнство, кар'єра та інші аспекти жіночого життя. Жіноча проза сприяє публічному обговоренню цих проблем;
3) розвиток жіночої ідентичності: проза допомагає жінкам виявити свою унікальність та ідентичність у суспільстві, допомагає впевнитися в собі та відчути себе значущими в контексті літературного спадку та боротьби за рівні права та важливість у цьому процесі;
4) відображення різноманітності досвіду: жіноча проза відображає різноманітність жіночого

досвіду в різних культурах, епохах і соціальних контекстах. Вона вказує на те, що жіночий досвід не є однорідним і може виявлятися у багатьох формах;

5) розширення культурного розуміння: жіноча проза допомагає читачам краще розуміти різні аспекти життя та культури жінок, що сприяє побудові більш рівних і справедливих суспільних відносин.

Загалом, жіноча проза відіграє важливу роль у літературі та суспільстві, сприяючи вираженню жіночого досвіду та проблем, сприяючи розвитку гендерної рівності.

Саме у пострадянському просторі «успішна жінка» прямо асоціюється з «вдалим заміжжям». Але у висновку першої новели (і не лише першої) зі збірки «Повії теж виходять заміж», Є. Кононенко ставить під сумнів щасливу долю головної героїні.

Гендерні конфлікти у творах Євгенії Кононенко є важливою тематикою, яку вона активно висвітлює в своїй творчості.

У багатьох творах авторки головні героїні переживають внутрішні конфлікти, пов'язані з пошуками своєї самоідентифікації та шляхами самореалізації. Вони прагнуть зрозуміти, хто вони є насправді, і яким чином можуть реалізувати свій потенціал у світі, що контролюється гендерними стереотипами.

Часто твори Кононенко висвітлюють боротьбу жінок за свої права і незалежність у патріархальному суспільстві. Героїні стикаються зі стереотипами, соціокультурними обмеженнями та ставлять питання про справедливість гендерних ролей.

Гендерні конфлікти також проявляються у відносинах між персонажами. Часто це стосується взаємин між жінками і чоловіками, де виникають суперечності, пов'язані з різницею в очікуваннях і стандартах.

Євгенія Кононенко висвітлює у своїх творах аспекти жіночої сутності, які можуть виявлятися в життєвих ситуаціях та внутрішніх переживаннях героїнь.

Гендерні конфлікти в творчості Євгенії Кононенко завжди вписуються в соціокультурний контекст сучасного українського суспільства, що робить їх актуальними для читачів.

Вони допомагають висвітлити різноманітні аспекти життя жінок у сучасному світі, а також ставити важливі соціальні та філософські питання щодо статевих ролей та ідентичності. Вони роблять творчість авторки актуальною та важливою для обговорення гендерних питань у сучасному літературному контексті.

Як пише Ю. Ковалів, засіб «нонфінінального» завершення новел, який часто використовує Є. Кононенко, підсилює трагізм жіночої долі [4, с. 274]. Героїні творів Є. Кононенко — в основному жінки середнього віку, «Часом здається, що героїні Кононенко не обтяжені, м'яко кажучи, моральними умовностями» [5]. Але кожна особа має свої основні пріоритети та цінності, які вважає найбільш важливими у своєму житті.

Образ жінки в творах Євгенії Кононенко представлений як вдумливий і глибокий, з власними мріями, переживаннями та сильним характером. У її текстах жінки моделюються, які долають труднощі та виклики життя.

У своїх романах, авторка описує долю жінок та долання перешкоди, з якими вони стикаються за межами України. На фоні злиднів, невлаштованого побуту, безгрошів'я та нікчемності деяких українських чоловіків, шлюб із іноземцем видається привабливим, але чи так це насправді!?

Ось в новелі «Special woman» Юрен, характеризує іншу героїню Нелі такими словами: «very special woman», що означає «досить специфічна жінка» і цими репліками протиставляє інших жінок: «– Подивись, що вони написали, — обурювався Юрен. — Писали, що хочуть створити зі мною сім'ю. Хіба можна так прямо? А ось твої листи» [8, с. 44]. Та ця особливість вимірюється грошима «Я одразу відчув, що на тебе можна витратити тисячу доларів» [8, с. 45].

Головною метою і сенсом життя цього героя було робити гроші та дітей, але від жінки він очікує іншого — любові, романтичності, поваги. «Образ іноземця дещо плакатний у його меркантильності: для Юрена не існує складних питань, над якими мучаться загадкові слов'янські жінки» [9, с. 114].

Завдяки такому опису подій, Євгенія Кононенко описує проблематику шлюбу українки та іноземця, причиною проблем є прагматичність, стереотипи щодо образу жінки для європейських чоловіків, що вкорінювалися в життя суспільства протягом багатьох століть. «Героїня, на думку письменниці, не може реалізувати себе у шлюбі, побудованому за прагматичною моделлю» [9, с. 114].

Не менш цікавим прикладом є новели, коли героїні вбачали «щасливе заміжжя» в матеріальній складовій (новела «Закони жанру й логіка сюжету»). Репліка героїні: «Заміжжя — то не метафізика. А біологія та економіка. Ти не можеш собі уявити, що я відчула, коли збагнула, що ще можу бути товаром на ринку наречених! Що я щось коштую! І, як виявилось, чималенько!» [8, с. 125]. Далі авторка протиставляє правильну думку її матері: «Якщо вже говорити про ціну жінки, яку має сплатити чоловік, то це все його життя!» [8, с. 125].

Цей діалог яскраво демонструє різницю у мисленні поколінь та знецінення моральних цінностей сучасного покоління жінок.

У романі «Імітація» Євгенії Кононенко активно висвітлюється боротьба із різноманітними стереотипами, особливо стосовно жіночої самосвідомості, гендерних ролей та власної ідентичності героїні.

Героїня роману, Галина, є незалежною та рішучою жінкою, яка прагне відшукати свій шлях у житті незалежно від соціокультурних очікувань та гендерних стереотипів.

У різних епізодах роману, Галина реагує на гендерні стереотипи та соціокультурні конвенції з обуренням. Вона не погоджується бути обмеженою традиційними ролями жінки.

Галина активно висвітлює та аналізує соціальні норми і очікування, які накладаються на жінок у суспільстві. Роман розкриває, як ці норми можуть впливати на жіночу само визначеність.

Героїня прагне до власної самореалізації і вибору в житті, незважаючи на тиск оточуючого світу та стереотипи. Вона відмовляється від імітації і шукає свою власну ідентичність.

Галина є активною і ініціативною героїнею, яка не чекає на рятувальника, а сама приймає рішення і впливає на своє життя.

Роман «Імітація» відображає боротьбу головної героїні з гендерними стереотипами і її прагнення до самовизначення та незалежності. Ця боротьба робить роман актуальним і важливим для сучасного читача та допомагає розуміти складність жіночого досвіду у сучасному суспільстві.

Як зазначає О. Ромазан, одним із головних аспектів творчості Є. Кононенко є соціально-психологічний фактор. «Для українського простору залишається проблема переосмислення жінкою власного становища у суспільстві, віднайдення власного «Я» для подолання кризи. Криза завжди торкається не тільки внутрішнього стану, а й автоматично переноситься на сімейні взаємовідносини. Тому поняття сімейного щастя нерозривно пов'язане з індивідуальним щастям членів сім'ї» [10, с. 179].

Євгенія Кононенко створює образи жінок, які відмінно відтіняються від стереотипних уявлень про роль жінок у суспільстві. Вона надає їм можливість мати власну голосність, незалежність і здатність приймати важливі рішення. Образи жінок у творчості Кононенко часто допомагають висвітлити складні соціокультурні питання, такі як роль жінки в сучасному суспільстві, стереотипи щодо гендерної ідентичності та багато інших.

Отже, Є. Кононенко у своїх творах висвітлює низку жіночих образів: інтелігентки, науковиці, вчительки тощо. Їй вдається абсолютно точно розкривати образ кожної героїні через низку життєвих подій та ставлення до них. У кожної героїні творів Є. Кононенко, є цінності, які стосуються бачення сім'ї, вихованням дітей, впливом суспільства тощо. Завдяки цьому, виділяються такі головні іпостасі жінки як дружина, коханка, мати, повія, свекруха. Такі цінності часто розкриваються авторкою та фоні опозицій батьки-діти, у центрі яких виявляється конфлікт, пов'язаний із різним баченням сімейних цінностей різних поколінь.

Так, творчість Євгенії Кононенко висвітлює різноманітні конфлікти, які стосуються як особистого, так і суспільного життя.

Євгенія Кононенко у своїх творах досліджує проблеми стосунків між чоловіками і жінками, висвітлюючи конфлікти стосовно гендерних ролей, патріархальних стереотипів і боротьбу жінок за свої права та незалежність.

У творчості часто піднімаються питання моралі та етики, включаючи конфлікти між різними моральними цінностями і принципами. Герої романів і оповідань часто зіштовхуються з внутрішніми конфліктами, пов'язаними з власними цілями, бажаннями і життєвими ситуаціями.

Творчість Є. Кононенко також відображає соціокультурні конфлікти, пов'язані з суспільними змінами, суперечностями між різними культурними цінностями та ідеями.

Загалом, творчість Євгенії Кононенко відзначається глибоким аналізом різних видів конфліктів, які відіграють важливу роль у формуванні характерів літературних персонажів і розвитку сюжету творів.

Творчість Є. Кононенко вирізняється кількома ключовими рисами, які роблять її унікальною серед інших сучасних авторів цього ж напрямку:

1) гендерна проблематика: однією з основних тем у творах Є. Кононенко є розгляд гендерних стереотипів, жіночої самосвідомості та боротьби за права жінок. Вона досліджує складні аспекти жіночого досвіду в патріархальному суспільстві та закріплення понять «інтелігентної жінки»;
2) філософські роздуми: творчість Є. Кононенко відзначається глибоким філософським підґрунтям. Вона ставить складні морально-етичні питання та досліджує внутрішні конфлікти персонажів, що вибирають між справедливістю і компромісами;
3) психологічний реалізм: авторка вдало відтворює внутрішній світ своїх героїнь і персонажів, звертаючи увагу на їхні емоційні переживання та психологічні аспекти;
4) символізм та образність: вона вправно використовує символізм і образи для передачі своїх ідей і створення глибокого емоційного впливу на читача;
5) сучасний стиль: її мова і стиль письма відображають сучасні тенденції та мовні засоби, що роблять її твори актуальними для сучасного читача;
6) зв'язок із суспільством: творчість Є. Кононенко відображає реальні проблеми і тенденції в українському суспільстві, дозволяючи читачам глибше розуміти сучасний контекст.

Загалом, творчість Євгенії Кононенко відрізняється своєрідністю, глибиною думок і філософською спрямованістю, що робить її однією з визначних літературних постатей в сучасній українській літературі.

Творчість Євгенії Кононенко відзначається оригінальним поглядом на сучасний світ та здатністю розкривати важливі теми та проблеми через вивірений аналіз людської психології та суспільства. Її твори багаті на глибокі характери, складні міжособистісні відносини та соціокультурні контексти.

Авторка вдало поєднує різні жанри, створюючи як детективи, так і роздуми про сучасні соціокультурні та моральні питання. Її романи несуть важливі соціальні та гендерні послання, спонукаючи читачів до роздумів та дискусій.

Творчість Євгенії Кононенко також слугує важливим інструментом для висвітлення ролі жінок у сучасному українському суспільстві та їхніх пошуків ідентичності. Авторка відкриває нові перспективи для розуміння жіночого досвіду та проблем, з якими стикаються жінки, допомагаючи переосмислити стереотипи.

Твори Євгенії Кононенко є важливим внеском у сучасну українську літературу, яка розширює наше розуміння сучасного світу, людської психології та ролі особистості в суспільстві.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Для письменниці Євгенії Кононенко, світ людини та філософії об'єднані в єдину цілісність, і з цього виникають емоції, які вона моделює в творах створюючи повноцінні образи героїнь. Головною темою творчості Кононенко є становлення «інтелігентної жінки» на початку 90-х років, яка живе в патріархальному суспільстві і прагне до незалежності («Ти фізично відчуваєш гноблення своєї жіночої сутності... Хай загинуть усі чоловіки, для яких домашній борщ і домашні пироги є цінністю! Зварити їх живцем у казанку з домашнім борщем!... Топити їх в компоті, як сліпе кошеня!» есей «Без мужика»), її життя (романи «Імітація», та «Зрада», мала проза), морально-етичні стосунки типу «чоловік-жінка» (збірка оповідань «Повії теж виходять заміж», «Зустріч у Сан Франциско») тощо.

Глибоке сприйняття краси допомагає розглядати найдрібніші деталі природи і відкривати у них величність Бога. В природному стані, в якому нас створила природа, ми можемо бути справжніми, істинними, доброзичливими і миролюбними. Це відображає головні філософські ідеї Є. Кононенко та виражає глибокі душевні переживання, які притаманні героїням її творів.

Отже, основна проблема жіночої прози зосереджена на висвітленні гендерних питань та вираженні позиції жінок, які борються за свої права і протестують проти патріархальних стереотипів у суспільстві.

Українська жіноча література розвивається та набуває популярності з метою підвищення соціального і особистісного статусу жінок та надає великі можливості художньо висловити суперечності жіночого досвіду, їхнє самовираження, самореалізаціа і пошуку гармонії у житті.

Література

1. Агеєва В. Три долі. Марко Вовчок в українській, російській та французькій літературі. Чоловічий псевдонім і жіноча незалежність. Київ : Факт, 2002. С. 103–113.

2. Гундорова Т. «Марліттівський стиль»: жіноче читання, масова Література і Ольга Кобилянська. Ґендерна перспектива. Київ : Факт, 2004. С. 19–35.

3. Кононенко Є. Зрада. ZRADA made in Ukraine : Роман. Львів : Кальварія, 2002. 160 с.

4. Ковалів Ю. Феномен жіночої прози в українській літературі початку XXI ст. (на прикладі творчості Євгенії Кононенко). Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах: Зб. наук. праць Інституту повітряного і космічного права та масових комунікацій Національного авіаційного університету. К. : Університет «Україна», 2009. Вип. 18. (частина II). С. 268–276.

5. Тарасюк Г. «Нема раю на всій землі», або Проза життя Євгенії Кононенко без імітацій. Як справи Київ. 2004. № 195. URL: http://kakdela.kiev.ua/17381/art/2046.html (дата звернення 18.09.2023)

6. Білоус Н. В. Стильові особливості моделювання жіночих характерів в українській літературі другої половини XIX — початку XX ст.: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.01.01. Київ, 2005. 17 с.

7. Шарова Т. М. Жіноча проза: теоретичні засади визначення і класифікація. Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Серія «Філологія». Х. : 2006. № 745, Вип. 49. 214 с.

8. Кононенко Є. Повії теж виходять заміж. Новели. Львів : Кальварія, 2006. 192 с.

9. Філоненко С. О. Концепція особистості жінки в українській жіночій прозі 90-х років XX століття : Монографія. К., Ніжин : ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф», 2006. 156 с.

10. Ромазан О. Дилема сім'ї та жіночої самореалізації у творчості Є. Кононенко та Е. Тайлер (під кутом рецептивної естетики) Studia Methodologica: альманах. Тернопіль: ТНПУ, 2008. Вип. 24: Новітня теорія літератури і проблеми літературної антропології. С. 176–181.

11. Андрієвська Л. Імітація детектива, або елітарії також плачуть. Поступ. 2001. № 133 (791).

References

1. Aheieva V. (2002). Try doli. Marko Vovchok v ukrainskii, rosiiskii ta frantsuzkii literature [Three destinies. Marko Vovchok in Ukrainian, Russian and French literature]. Cholovichyi psevdonim i zhinocha nezalezhnist — Male pseudonym and female independence. Kyiv : Fakt, 103–113 [in Ukrainian].

2. Hundorova T. (2004). "Marlittivskyi styl": zhinoche chytannia, masova literatura i Olha Kobylianska ["Marlitt style": women's reading, mass literature and Olga Kobylianska]. Genderna perspektyva — Gender perspective. Kyiv : Fakt, 19–35 [in Ukrainian].

3. Kononenko Ye. (2002). Zrada. ZRADA made in Ukraine : Roman [Betrayal. ZRADA made in Ukraine: Novel]. Lviv : Kalvariia [in Ukrainian].

4. Kovaliv Yu. (2009). Fenomen zhinochoi prozy v ukrainskii literaturi pochatku KhKhI st. (na prykladi tvorchosti Yevhenii Kononenko) [The phenomenon of women's prose in Ukrainian literature of the beginning of the 21st century (based on the work of Yevgenia Kononenko)]. Humanitarna osvita v tekhnichnykh vyshchykh navchalnykh zakladakh: Zb. nauk. prats Instytutu povitrianoho i kosmichnoho prava ta masovykh komunikatsii Natsionalnoho aviatsiinoho universytetu — Humanitarian education in technical higher educational institutions: Collection. of science Proceedings of the Institute of Air and Space Law and Mass Communications of the National Aviation University. K. : Universytet "Ukraina", 18, 268–276 [in Ukrainian].

5. Tarasiuk H. (2004). "Nema raiu na vsii zemli", abo Proza zhyttia Yevhenii Kononenko bez imitatsii ["There is no paradise on the whole earth", or the prose of Yevgenia Kononenko's life without imitations]. Yak spravy Kyiv — How are you doing Kyiv, 195. URL: http://kakdela.kiev.ua/17381/art/2046.html [in Ukrainian].

6. Bilous N. V. (2005). Stylovi osoblyvosti modeliuvannia zhinochykh kharakteriv v ukrainskii literaturi druhoi polovyny KhIKh — pochatku KhKh st. [Stylistic features of the modeling of female characters in Ukrainian literature of the second half of the 19th and early 20th centuries]: avtoref. dys. ... kand. filol. nauk: 10.01.01. Kyiv, 17 [in Ukrainian].

7. Sharova T. M. (2006). Zhinocha proza: teoretychni zasady vyznachennia i klasyfikatsiia [Women's prose: theoretical principles of definition and classification]. Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu im. V. N. Karazina — Bulletin of Kharkiv National University named after V. N. Karazin. Seriia "Filolohiia". Kh., 745, 49, 214 [in Ukrainian].

8. Kononenko Ye. (2006). Povii tezh vykhodiat zamizh. Novely [Prostitutes get married too. Novels]. Lviv : Kalvariia, 192 [in Ukrainian].

9. Filonenko S. O. (2006). Kontseptsiia osobystosti zhinky v ukrainskii zhinochii prozi 90-kh rokiv KhKh stolittia: Monohrafiia [The concept of a woman's personality in Ukrainian women's prose of the 90s of the 20th centuries: Monograph]. K., Nizhyn : TOV "Vydavnytstvo "Aspekt-Polihraf", 156 [in Ukrainian].

10. Romazan O. (2008). Dylema simi ta zhinochoi samorealizatsii u tvorchosti Ye. Kononenko ta E. Tailer (pid kutom retseptyvnoi estetyky) Studia Methodologica: almanakh [The dilemma of family and female self-realization in the work of E. Kononenko and E. Tyler (from the angle of receptive aesthetics. Studia Methodologica: almanac]. Ternopil: TNPU, 24: Novitnia teoriia literatury i problemy literaturnoi antropolohii, 176–181 [in Ukrainian].

11. Andriievska L. (2001). Imitatsiia detektyva, abo elitarii takozh plachut [Imitation of a detective, or elitists also cry]. Postup, 133 (791) [in Ukrainian].

УДК 343.353

Гончарук Дмитро Ігорович
старший науковий співробітник
Науковий центр проблем виховання доброчесності
та запобігання корупції у секторі безпеки та оборони
Національного університету оборони України
Honcharuk Dmytro
Senior Research Building
Integrity Training and Education Center of the
National Defence University of Ukraine
ORCID: 0000-0002-3664-3636

Гончарук Наталія Анатоліївна
науковий співробітник управління
Національний університет оборони України
Honcharuk Nataliya
Scientific Employee
National Defence University of Ukraine
ORCID: 0009-0002-3464-0623

Калітник Максим Сергійович
старший науковий співробітник
Науковий центр проблем виховання доброчесності
та запобігання корупції у секторі безпеки та оборони
Національного університету оборони України
Kalitnyk Maksym
Senior Research
Building Integrity Training and Education Center of the
National Defence University of Ukraine
ORCID: 0000-0002-7897-9138

Пікуль Ростислав Володимирович
старший науковий співробітник
Науковий центр проблем виховання доброчесності
та запобігання корупції у секторі безпеки та оборони
Національного університету оборони України
Pikul Rostyslav
Senior Research
Building Integrity Training and Education Center of the
National Defence University of Ukraine
ORCID: 0000-0003-3928-9596

DOI: 10.25313/2520-2057-2023-16-9254

ВИЗНАЧЕННЯ ЗАХОДІВ ЩОДО УДОСКОНАЛЕННЯ МЕТОДИЧНОГО АПАРАТУ СИСТЕМИ ЗАПОБІГАННЯ ТА ВИЯВЛЕННЯ КОРУПЦІЇ У ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ ПІД ЧАС ОСОБЛИВОГО ПЕРІОДУ

DETERMINATION OF MEASURES TO IMPROVE THE METHODOLOGICAL APPARATUS OF THE SYSTEM OF PREVENTION AND DETECTION OF CORRUPTION IN THE ARMED FORCES OF UKRAINE DURING A SPECIAL PERIOD

Анотація. *У статті основну увагу зосереджено на негативному впливі корупції на ефективність механізму держави, зниження керованості держави та погіршення організації суспільного життя навіть в умовах воєнного стану. Запобігання корупції має здійснюватися виключно на правових засадах – дотримуючись принципів верховенства права та визнаючи, що в Україні права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Проаналізовано зміни та доповнення до законодавства про запобігання корупції в Україні в період дії воєнного стану. Констатовано, новели передбачені законодавством щодо посилення відповідальності за корупційні злочини в період дії воєнного стану цілком обґрунтовані та спрямовані на не допущення розкрадання міжнародної допомоги.*

Розроблено наукове бачення законодавчого підходу до запобігання корупції в Україні. Крім того, запровадження діяльності Уповноваженого підрозділу (уповноваженої особи) Агентства з питань запобігання та виявлення корупції – основної ланки антикорупційної інфраструктури, покликаної допомагати керівникам та іншим працівникам державних установ, у тому числі в період дії воєнного стану в України.

Метою статті є порівняльний аналіз правового забезпечення заходів щодо удосконалення методичного апарату системи запобігання та виявлення корупції у Збройних Силах України під час особливого періоду.

Автор приходить до висновку, що під час особливого періоду необхідно вживати наступні заходи щодо її удосконалення та розвитку системи запобігання та виявлення корупції у Збройних Силах України:

надання консультацій суб'єктам декларування з метою належного виконання вимог фінансового контролю в умовах воєнного стану;

забезпечення методичної допомоги суб'єктам декларування, що займають військові посади, які пов'язані із високим рівнем корупційних ризиків (бригадний генерал, генерал-лейтенант, генерал-майор, генерал, віце-адмірал, контр-адмірал, адмірал), під час інформування про суттєві зміни у майновому стані;

створення належної інституційної системи запобігання та виявлення корупції у Збройних Силах України на основі міжнародних стандартів та передової світової практики з урахуванням специфіки української правової системи. Важливим кроком у напрямі удосконалення системи інституційного забезпечення стало створення у структурі Міністерства оборони Управління з питань запобігання та виявлення корупції у Збройних Силах України.

запобігання та врегулювання потенційного і реального конфлікту інтересів;

організація роботи безпечних (за потреби анонімних) каналів повідомлення щодо можливих факти корупційних правопорушень у Збройних Силах України, інших порушень вимог антикорупційного законодавства;

створення належних механізмів захисту військових – викривачів корупції;

внесення змін до положень Кримінального кодексу України (зокрема ст. 45–48, 74, 75, 79, 80–82, 86, 87, 89, 91), шляхом доповнення їх положеннями про заборону звільнення від кримінальної відповідальності, якщо злочин, пов'язаний із загрозою для миру та безпеки людства;.

Ключові слова: *законодавство про запобігання корупції, корупція, Збройні Сили України, воєнний стан, особливий період.*

Summary. *The article focuses on the negative impact of corruption on the efficiency of the State mechanism, the reduction of the State's governability and the deterioration of the organisation of public life even under martial law. Prevention of corruption should be carried out exclusively on a legal basis – adhering to the principles of the rule of law and recognising that in Ukraine human rights and freedoms and their guarantees determine the content and direction of the State's activities. The author analyses the amendments and additions to the legislation on prevention of corruption in Ukraine during the period of martial law. It is stated that the novelties envisaged by the legislation on strengthening liability for corruption offences during martial law are fully justified and aimed at preventing the embezzlement of international assistance.*

A scientific vision of the legislative approach to preventing corruption in Ukraine has been developed. In addition, the Authorised Unit (authorised person) of the Agency for the Prevention and Detection of Corruption was introduced as the main part of the anti-corruption infrastructure designed to assist managers and other employees of public institutions, including during the period of martial law in Ukraine.

The purpose of the article is to make a comparative analysis of the legal framework for measures aimed at improving the methodological apparatus of the system for preventing and detecting corruption in the Armed Forces of Ukraine during the special period.

The author comes to the conclusion that during the special period, the following measures should be taken to improve and develop the system of prevention and detection of corruption in the Armed Forces of Ukraine

Providing advice to declaration entities for the purpose of proper implementation of financial control requirements under martial law;

providing methodological assistance to declarants holding military positions associated with a high level of corruption risks (brigadier general, lieutenant general, major general, general, vice admiral, rear admiral, admiral) in reporting significant changes in their property status;

establishing an appropriate institutional system for preventing and detecting corruption in the Armed Forces of Ukraine based on international standards and best practices, taking into account the specifics of the Ukrainian legal system. An important step towards improving the institutional support system was the establishment of the Department for the Prevention and Detection of Corruption in the Armed Forces of Ukraine within the Ministry of Defence.

preventing and resolving potential and actual conflicts of interest;

organisation of secure (if necessary, anonymous) reporting channels for possible corruption offences in the Armed Forces of Ukraine and other violations of anti-corruption legislation;

establishing appropriate mechanisms to protect military whistleblowers;

amendments to the provisions of the Criminal Code of Ukraine (in particular, Articles 45–48, 74, 75, 79, 80–82, 86, 87, 89, 91) by supplementing them with provisions prohibiting exemption from criminal liability if the offence is related to a threat to peace and security of mankind.

Key words: *legislation on prevention of corruption, corruption, the Armed Forces of Ukraine, martial law, special period.*

Постановка проблеми. У сучасному світі корупція є згубним для суспільства явищем, оскільки полягає в тому, що особа використовує надані їй службові повноваження або пов'язані з ними можливості для отримання неправомірної вигоди та негативно впливає на виконання державою своїх обов'язків щодо забезпечення та утвердження прав та свобод людини, передбачених Конституцією України. Ступінь захисту держави від зовнішніх загроз, у тому числі збройної агресії, на думку Хомберг Ф. *(Ceschel, F., Hinna. A. & Homberg, F. (2022))* безпосередньо залежить від внутрішньої стабільності, міцності національно-державного апарату та ефективності політичної влади на всій національній території. У таких випадках корупція часто стає основною причиною політичних та економічних криз [1, с. 571]. Варто погодитися, з думкою Сігна Д. *(Singh, Danny (2022))* про те що корупція чинить значний вплив на усі верстви суспільства, адже підриває принципи демократизму та верховенства права, а також може призводити до порушення прав людини, зниження рівня та якості життя а також дозволяє представникам організованої злочинності терористам та іншим небезпечним особам уникнути кримінальної відповідальності Це негативне явище існує в усіх країнах, великих і малих, багатих і бідних, але його наслідки найбільш серйозні в країнах, що розвиваються [2, с. 69].

З початком військової агресії Росії проти України за поданням Ради національної безпеки і оборони України відповідно до п. 20 ст. 106 Конституції України, на підставі Закону України «Про правовий режим воєнного стану» реалізується план впровадження та забезпечення заходів правового режиму воєнного стану в Україні [3]. У цьому контексті боротьба зі злочинністю та корупцією сьогодні залишається одним із стратегічних пріоритетів країни. Кримінальні реалії сьогодення вимагають від держав розробки дієвих механізмів реагування, зокрема забезпечення скоординованих цілеспрямованих спільних дій законодавчих та правоохоронних органів у сфері запобігання корупції серед військовим.

З одного боку, пов'язувати досягнення Збройних Сил України з проблемою корупції дещо неетично та некоректно. Адже значна частина того, що роблять Збройні сили — не завдяки, а всупереч. Те, що ми не програли війну, є результатом неймовірного героїзму тисяч українців, які щодня ризикують своїм життям. З іншого боку — є прояви корупції, тому запобігання цим проявам ніхто не відміняв навіть під час воєнного стану. Треба розуміти, що корупція в українському оборонному комплексі, безумовно, має об'єктивні обмеження. У воюючій країні з обмеженими ресурсами неможливо вкрасти все. Таким чином, корупцію в сфері оборони полягає у лобіюванні окремих виробників і постачальників, розробці схем проведення формальних тендерів, створенні передумов для покупки чогось набагато дорожче, ніж можна купити. За все це в першу чергу відповідає Міністерство оборони та військові представництва.

Це, звичайно, не той рівень розвитку корупції, який може зробити країну небоєздатною. Проте він все одно чинить негативний вплив на якість оснащення та військової техніки. Тому що за ті ж гроші можна купити інші речі. Саме запобігання проявам корупції у Збройних Силах України (у секторі оборони країни в цілому) та особливості зазначеного процесу під час воєнного стану є предметом наукового дослідження зазначеної статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Роботи, присвячені вирішенню різноманітних організаційно-правових питань боротьби з корупційними злочинами та вдосконаленню вітчизняного антикорупційного законодавства належать В.Б. Авер'янову, Ю.В. Бауліній, Б.М. Головкіну, О.М. Джужі, А.Т. Комзюку, О.М. Костенку, М.І. Мельнику, В.М. Трепаку та іншим.

Аналізуючи праці іноземних дослідників варто згадати праці Homberg, F., Ceschel, F., Hinna, A., Singh, Danny. Незважаючи на значний обсяг робіт, присвячених питанням запобігання та протидії корупції, окремі аспекти застосування законодавства у сфері запобігання корупції в Збройних Силах України в умовах воєнного стану не досліджені.

Метою статті є аналіз правового забезпечення заходів щодо удосконалення методичного апарату системи запобігання та виявлення корупції у Збройних Силах України під час особливого періоду.

Виклад основного матеріалу дослідження. Подальший розвиток України у суверенну, незалежну, демократичну, соціальну, правову державу нині як ніколи залежить від рішучості політиків,

державних діячів і державних службовців, принциповості окремих громадян і громадянського суспільства в цілому у боротьбі із зовнішніми та внутрішніми загрозами. Одним із найнебезпечніших внутрішніх ворогів України є корупція у Збройних Силах України, яка унеможливлює ефективний економічний, соціальний та гуманітарний розвиток України, гальмує процес євроінтеграції та потрапляє до рук зовнішніх ворогів нашої країни. Тому нині викорінення корупції є одним із найважливіших завдань нашої держави [4, с. 75]. Для ефективної боротьби з корупцією у Збройних Силах України необхідно створити наукову концепцію її запобігання. Однією з головних основ цієї концепції має стати розуміння корупції як соціально детермінованого явища. На цій основі необхідно розробити стратегію і тактику боротьби із корупційними злочинами, поставивши відповідні цілі, визначити засоби їх досягнення та рівень матеріального, фінансового, організаційного та правового забезпечення [4, с. 236].

Профілактика корупційних злочинів у Збройних Силах України — це комплексний, організований та науковий процес, у якому держава та інші спеціально уповноважені суб'єкти впливають на формування негативних факторів корупційної злочинності та толерування корупції у суспільстві. Одним із ключових напрямів профілактики є попередження корупційних злочинів, а її профілактичний зміст полягає саме в усуненні та ліквідації причин і умов корупційних злочинів та інших кримінально-правових факторів, що впливають на формування особистості. Теоретико-методологічні дослідження корупційної злочинності висвітлює першочергову важливість запобігання цьому соціально-правовому явищу, а також іншим формам боротьби [5, с. 73].

Стратегічним завданням антикорупційної політики є протидія корупції, шляхом підвищення прозорості діяльності державної влади та місцевого самоврядування, дотримання прав і свобод людини і громадянина, створення умов для економічного розвитку, забезпечення європейських соціальних стандартів і добробуту людей. Цього можна досягти шляхом реалізації антикорупційної політики, яка передбачає поступове зниження рівня корупції в державі та налагодження ефективних механізмів запобігання та протидії корупції в Україні. Мають також визначатись стратегічні і тактичні цілі протидії корупції у Збройних Силах України, ставитись завдання перед конкретними антикорупційними органами, обиратись засоби протидії корупції [6].

Для ефективної боротьби з корупцією в Україні, окрім наявності відповідної політичної волі, потрібне відповідне законодавче забезпечення (комплекс законодавчих положень, що регулюють механізми запобігання корупції та відповідальності за корупційні правопорушення), створення ефективної системи державних інституцій, забезпечення розробки та реалізації антикорупційної політики, превентивних заходів для запобігання корупції та належної координації для її подолання. Створення такої інституційної системи має відповідати міжнародним стандартам (зокрема, антикорупційним конвенціям ООН та Європейської комісії, а також рекомендаціям GRECO та Стамбульському плану дій Антикорупційної мережі ЄС), ОЕСР (Організація економічного співробітництва та розвитку) та передового світового досвіду з урахуванням специфіки української правової системи.

В умовах війни є нагальна потреба посилити боротьбу з корупцією шляхом внесення змін і доповнень до чинного законодавства, тим більше, що після перемоги Україна отримає від наших партнерів мільярди доларів на економічне відновлення та розвиток інфраструктури. Коли слово «фінансування» торкається найгірших частин державного апарату, в очах людей з'являється нездоровий блиск, з'являються нові офшори. Антикорупційна система України не надто ефективна навіть у мирний час, а під час війни вітчизняні правоохоронні органи взагалі не розшукують корупціонерів, оскільки займаються здебільшого розслідуванням військових злочинів.

Незалежна антикорупційна комісія (NAKO (Independent Anti-Corruption Commission) щорічний рейтинг на підставі Global Defence Governance Integrity Index, складеного міжнародною антикорупційною організацією Transparency International в рамках проекту «Оборона та безпека», оголошено цьогорічний рейтинг країн світу. У цьому рейтингу Україна входить до групи країн рейтингу «D». Це свідчить про вищий ризик корупції. Ми отримали 41 бал зі 100, а ідея індексу така: чим нижчий бал, тим більше корупції [7].

Спеціальний радник з питань оборони Великобританії Мартін Моллой (*Martin Molloy*) звернув увагу на важливість Індексу доброчесності в оборонному врядуванні. Велика Британія підтримала створення індексу, оскільки концепції прозорості в оборонному секторі та боротьби з корупцією є основою належного управління. Це закладає основу військового професіоналізму, чесності та військової компетентності.

Індекс доброчесності в оборонному врядуванні — це оцінка ефективності контролю корупційних ризиків у секторах безпеки та оборони. Transparency International вимірює його кожні 5 років. Країни оцінюють за 5 параметрами: політичні; закупівлі; персонал; фінансові; військові дії. Країни з найнижчим рівнем корупційного ризику вважаються лідерами за Індексом доброчесності в оборонному врядуванні: Бельгія, Німеччина, Тайвань Норвегія, Нова Зеландія, Нідерланди, Швейцарія і Велика Британія. На жаль, Україна поки що на тому місці, в якому була в 2015

році — група «D», хоча наша мета — потрапити в групу «C» (вищий рівень). Україна має такий самий бал, як і Угорщина (41). Нижче за нас Росія (36 балів), Чилі, Аргентина та Албанія. Водночас Сербія, Вірменія, Португалія та Греція в одній групі з нами, але їхні оцінки вищі [7].

Найвразливішими ризиками для України є «закупівлі, фінанси та військові операції». Що стосується останнього, то це цілком природно з огляду на війну в країні. Придбання та фінансові ризики знаходяться в центрі уваги, оскільки нові процедури оборонних закупівель не працюють. Політичний ризик мінімальний, оскільки наша країна має належну інституційну систему та визначила пріоритетом антикорупційну політику.

У зв'язку з цим варто зазначити, що Законом України № 2113-IX «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за тяжкі злочини, що загрожують національній безпеці України в умовах дії режиму воєнного стану» від 3 березня 2022 року доповнено статтю 111 Кримінального кодексу — «Державна зрада» та статтю 113 Кримінального кодексу — «Диверсія» ознаками, що обтяжує відповідальність — вчинення діянь в умовах воєнного стану чи під час збройного конфлікту, а санкції за вчинення таких діянь — позбавлення волі на строк до п'ятнадцяти років або довічне позбавлення волі та конфіскація майна [8].

Вчинення державної зради та диверсії в умовах воєнного стану передбачає вчинення дій, які передбачені ст. 111 Кримінального кодексу — «Державна зрада» та ст. 113 Кримінального кодексу — «Диверсія» [9] відповідно, у період збройної агресії або загрози нападу, що ставить під загрозу незалежність держави та її територіальну цілісність, у період і на території якій діє особливий правовий режим, передбачено, що відповідні органи державної влади, військові установи та управління, органи військового управління та органи місцевого самоврядування мають повноваження, необхідні для запобігання загрозам, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загроз державної незалежності України, територіальної цілісності та тимчасових загроз. Встановлює обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина, а також прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень (воєнний стан).

Наступним важливим елементом інституційного механізму подолання корупції у Збройних Силах України стали зміни в системі фінансового контролю. Міністерство оборони України оприлюднило конкретну інформацію щодо впровадження змін в антикорупційне законодавство під час проведення кампанії декларування у 2022–2023 рр. Зокрема, декларація подається особисто шляхом заповнення відповідної електронної форми після перевірки суб'єктом декларування особового електронного кабінету в Реєстрі. Декларацію необхідно подавати незалежно від того, в Україні чи за кордоном знаходиться суб'єкт декларування.

Процедура інформування НАЗК про суттєві зміни у майновому стані суб'єктів декларування, передбачена ч. 4 ст. 52 Закону України «Про запобігання корупції» [14]. Інформування про суттєві зміни у майновому стані здійснюють суб'єкти декларування — службові особи, які займають відповідальне або особливо відповідальне становище, на підставі Закону «Про запобігання корупції», а також суб'єкти декларування, що займають військові посади, які пов'язані із високим рівнем корупційних ризиків.

Частиною 2 ст. 5 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» визначено, що до вищих військових звань належать: бригадний генерал, генерал-лейтенант, генерал-майор, генерал, віце-адмірал, контр-адмірал, адмірал. У разі істотних змін у майновому стані суб'єкта декларування, тобто розмір отриманих доходів, набутого майна чи витрат перевищує 50-кратний прожитковий мінімум, встановлений для працездатних осіб, з 1 січня звітного року. Для подання повідомлення суб'єкт декларування зобов'язаний повідомити про це державні органи протягом десяти днів з дня отримання доходу, придбання майна чи здійснення витрат [10].

З метою удосконалення методичного апарату системи запобігання та виявлення корупції у Збройних Силах України у Міністерстві оборони України створено Департамент з питань запобігання корупції. Департамент закликав громадськість до активної співпраці у разі виявлення зловживань або корупції під час оборонних закупівель. Про це повідомляє прес-служба Міноборони [15, с. 282].

Висновки. За результатами порівняльного аналізу правового забезпечення системи запобігання та виявлення корупції у Збройних Силах України під час особливого періоду, пропонуємо заходи щодо її удосконалення та розвитку:

- надання консультацій суб'єктам декларування з метою належного виконання вимог фінансового контролю в умовах воєнного стану;
- забезпечення методичної допомоги суб'єктам декларування, що займають військові посади, які пов'язані із високим рівнем корупційних ризиків (бригадний генерал, генерал-лейтенант, генерал-майор, генерал, віце-адмірал, контр-адмірал, адмірал), під час інформування про суттєві зміни у майновому стані;
- візуванні проектів відомчих актів щодо основної діяльності, внутрішньовідомчих, господарських, кадрових питань особового складу Збройних Сил України — у випадку наявності безпосереднього або дистанційного доступу до системи діловодства;

– створення належної інституційної системи запобігання та виявлення корупції у Збройних Силах України на основі міжнародних стандартів та передової світової практики з урахуванням специфіки української правової системи. Важливим кроком у напрямі удосконалення системи інституційного забезпечення стало створення у структурі Міністерства оборони Департаменту з питань запобігання та виявлення корупції у Збройних Силах України.
– запобігання та врегулювання потенційного і реального конфлікту інтересів;
– організація роботи безпечних (за потреби анонімних) каналів повідомлення щодо можливих фактів корупційних правопорушень у Збройних Силах України, інших порушень вимог антикорупційного законодавства;
– створення належних механізмів захисту військових — викривачів корупції;
– внесення змін до положень Кримінального кодексу України (зокрема ст. 45–48, 74, 75, 79, 80–82, 86, 87, 89, 91), шляхом доповнення їх положеннями про заборону звільнення від кримінальної відповідальності, якщо злочин, пов'язаний із загрозою для миру та безпеки людства;
– розробка ефективних механізмів інформування вищого військового командування, Національного агентства з питань запобігання корупції, Спеціальної антикорупційної прокуратури про факти, які свідчать про вчинення корупційних правопорушень та інших порушень вимог антикорупційного законодавства у Збройних Силах України.

Література

1. Ceschel F., Hinna A., Homberg F. Public Sector Strategies in Curbing Corruption: A Review of the Literature. Public Organization Review. 2022. 22. P. 571–591. DOI: https://doi.org/10.1007/s11115-022-00639-4

2. Singh D. The Causes of Police Corruption and Working towards Prevention in Conflict-Stricken States. Laws. 2022. 11(5). 69 p. DOI: https://doi.org/10.3390/laws11050069

3. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12 трав. 2015 р. № 389-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2015. № 28. Ст. 250. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text (дата звернення: 25.06.2023).

4. Трепак В. М. Протидія корупції в Україні: теоретико-прикладні проблеми : монографія. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2020. 444 с.

5. Шевчук О. Концепція адміністративно-правового забезпечення державної інформаційної безпеки України у сфері запобігання корупції. Visegrad Journal on Human Rights. 2021. № 3. С. 70–75.

6. Keene Sh. Corruption, Legitimacy and Stability: Implications for the U.S. Army, 2017.

7. General Assembly adopts un Convention against corruption, opens treaty for signature at high-level conference in Merida, Mexico, 9–11 December. Офіційний представник ООН. 2003. URL: http://www.un.org/press/en/2003/ga10199.doc.htm (дата звернення: 05.07.2023).

8. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за корупційні діяння під час дії воєнного стану» № 7348 від 04 трав. 2022 р. Верховна Рада України. URL: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1288573 (дата звернення: 20.06.2023).

9. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за злочини проти основ національної безпеки України в умовах дії режиму воєнного стану: Закон України від 3 берез. 2022 р. № 2113-IX. Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2113-20#Text (дата звернення: 12.07.2023).

10. Про військовий обов'язок і військову службу: Закон України від 25 березня 1992 року № 2232-XII. Відомості Верховної Ради України. 1992. № 27. Ст. 385. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text (дата звернення: 20.06.2023).

11. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80 (дата звернення: 26.06.2023).

12. Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні»: Закон України від 24 лют. 2022 р. № 2102-IX. Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2102-20#Text (дата звернення: 01.07.2023).

13. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2001. № 25–26. ст. 131. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/ (дата звернення: 01.08.2023).

14. Про запобігання корупції : Закон України від 14 жовт. 2014 р. № 1700-VII. Відомості Верховної Ради (ВВР). 2014. № 49. Ст. 2056. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1700-18 (дата звернення: 28.06.2023).

15. Шевчук О., Ментух Н. Ф. Реалізація політики державної інформаційної безпеки України в контексті запобігання корупції: адміністративно-правовий аспект. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2021. Вип. 64. С. 282–287. URL: http://visnyk-juris-uzhnu-uz.com/wp-content/uploads/2021/06/NVUzhNU_64.pdf (дата звернення: 20.06.2023).

References

1. Ceschel F., Hinna A., & Homberg F. (2022). Public Sector Strategies in Curbing Corruption: A Review of the Literature. Public Organization Review, 22, 571–591. DOI: https://doi.org/10.1007/s11115-022-00639-4 [in English].

2. Singh D. (2022). The Causes of Police Corruption and Working towards Prevention in Conflict-Stricken States. Laws, 11(5), 69. DOI: https://doi.org/10.3390/laws11050069 [in English].

3. Pro pravovyi rezhym voiennoho stanu: Zakon Ukrainy vid 12 trav. 2015 r. № 389-VIII. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2015. № 28. St. 250. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text [in Ukrainian].

4. Trepak V.M. (2020). Protydiia koruptsii v Ukraini: teoretyko-prykladni problemy : monohrafiia. Lviv : LNU imeni Ivana Franka, 444 [in Ukrainian].

5. Shevchuk O. (2021). Kontseptsiia administratyvno-pravovoho zabezpechennia derzhavnoi informatsiinoi bezpeky Ukrainy u sferi zapobihannia koruptsii. Visegrad Journal on Human Rights, 3, 70–75 [in Ukrainian].

6. Keene Sh. (2017). Corruption, Legitimacy and Stability: Implications for the U.S. Army [in English].

7. General Assembly adopts un Convention against corruption, opens treaty for signature at high-level conference in Merida, Mexico, 9–11 December. Ofitsiinyi predstavnyk OON. (2003). URL: http://www.un.org/press/en/2003/ga10199.doc.htm [in English].

8. Poiasniuvalna zapyska do proektu Zakonu Ukrainy "Pro vnesennia zmin do Kryminalnoho kodeksu Ukrainy shchodo posylennia vidpovidalnosti za koruptsiini diiannia pid chas dii voiennoho stanu" № 7348 vid 04 trav. 2022 r. Verkhovna Rada Ukrainy. URL: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1288573 [in Ukrainian].

9. Pro vnesennia zmin do Kryminalnoho kodeksu Ukrainy shchodo posylennia vidpovidalnosti za zlochyny proty osnov natsionalnoi bezpeky Ukrainy v umovakh dii rezhymu voiennoho stanu: Zakon Ukrainy vid 3 berez. 2022 r. № 2113-IX. Verkhovna Rada Ukrainy. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2113-20#Text [in Ukrainian].

10. Pro viiskovyi oboviazok i viiskovu sluzhbu : Zakon Ukrainy vid 25 bereznia 1992 roku № 2232-XII. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. (1992). № 27. St. 385. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text [in Ukrainian].

11. Konstytutsiia Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 28.06.1996 № 254k/96-VR. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80 [in Ukrainian].

12. Pro zatverdzhennia Ukazu Prezydenta Ukrainy "Pro vvedennia voiennoho stanu v Ukraini": Zakon Ukrainy vid 24 liut. 2022 r. № 2102-IX. Verkhovna Rada Ukrainy. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2102-20#Text [in Ukrainian].

13. Kryminalnyi kodeks Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 5 kvit. 2001 r. № 2341-III. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2001. № 25–26. st.131. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/ [in Ukrainian].

14. Pro zapobihannia koruptsii : Zakon Ukrainy vid 14 zhovt. 2014 r. № 1700-VII. Vidomosti Verkhovnoi Rady. (2014). № 49. St. 2056. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1700-18 [in Ukrainian].

15. Shevchuk O., & Mentukh N.F. (2021). Realizatsiia polityky derzhavnoi informatsiinoi bezpeky Ukrainy v konteksti zapobihannia koruptsii: administratyvno-pravovyi aspekt. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia: Pravo, 64, 282–287. URL: http://visnyk-juris-uzhnu-uz.com/wp-content/uploads/2021/06/NVUzhNU_64.pdf [in Ukrainian].

УДК 347.994.1

Котвяковський Юрій Олександрович
кандидат юридичних наук, доцент кафедри правосуддя та філософії юридичного факультету
Сумський національний аграрний університет
Kotvyakovsky Yurii
PhD in Law, Associate Professor of the Department of Justice and Philosophy
Faculty of Law
Sumy National Agrarian University

Якименко Руслан Олександрович
студент юридичного факультету
Сумського національного аграрного університету
Yakymenko Ruslan
Student of the
Sumy National Agrarian University

DOI: 10.25313/2520-2057-2023-16-9262

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ, ПОВ'ЯЗАНІ З СУДОВИМ НАКАЗОМ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

PROBLEMATIC ISSUES RELATED TO A COURT ORDER IN CIVIL PROCEEDINGS

Анотація. *Цивільно-процесуальні норми, пов'язані із наказним провадженням, перебувають у відповідності з міжнародним законодавством і повністю відповідають його стандартам. Не зважаючи на це, часто виникають питання, пов'язані із процесом доказування в наказовому провадженні, а також щодо засад змагальності, реалізації права на захист кожним із учасників провадження, особливо якщо це стосується порядку оскарження ухваленого судового наказу.*

Ключові слова: *доказування, змагальність, наказне провадження, оскарження, правова допомога, судовий наказ, цивільний процес.*

Summary. *The civil procedural rules related to injunctive proceedings are in accordance with international law and fully meet its standards. In spite of this, questions often arise related to the process of proof in injunctive proceedings, as well as the principles of competition, the exercise of the right to defense by each of the participants in the proceedings, especially if it concerns the procedure for appealing an adopted court order.*

Key words: *evidence, adversary, injunctive proceedings, appeal, legal aid, court order, civil process.*

Вступ. Дискусійні питання, що стосуються судового наказу, почали підніматися із впровадженням змін у цивільно-процесуальному законодавстві, пов'язаними з наказовим провадженням. Найбільша кількість публікацій, пов'язана з проблемами видачі судових наказів, датується 2004–2011 роками, але вважаючи на те, що норми закону не змінилися, спірні питання мають місце і до цього часу. Основні питання, пов'язані із судовим наказом, торкаються змагальності, доказування оскарження та правової допомоги. В науковій літературі питаннями судового наказу і наказного провадження займалися такі вчені, як О.І. Антонюк, С.В. Васильєв, І.В. Завальнюк, К.О. Малахова, Л.А. Остафійчук, А.О. Породнов, С.Я. Фурса, А.Шабалін, С.В. Щербак, О.Є Янчук та інші. Попри те залишаються актуальними проблеми, пов'язані із доказуванням у наказному провадженні та оскарженні судового наказу. Саме вони відповідають на вимогу актуальності даної теми в сучасній теорії та практиці цивільно-процесуального законодавства.

Виклад основного матеріалу. Судовий наказ у цивільному провадженні є особливою формою судового рішення, яке ухвалюється в спрощеному

порядку за результатами розгляду окремих категорій справ. Таке рішення є і рішенням суду, і виконавчим документом. Метою наказного провадження є спрощення самої процедури судового розгляду, а також скорочення часу, відведеного на сам розгляд, що пов'язується із надання всіх необхідних, належно оформлених доказів у випадку безспірної вимоги, а також ухвалення самого рішення без участі сторін.

Правова природа судового наказу близька до судового рішення, і в той же час наказ є виконавчим документом, на підставі якого здійснюється стягнення з боржника, тобто завдяки йому відсутня проміжна ланка — ухвалення рішення про стягнення виконавцем, до якого надійшли матеріали від кредитора.

Якщо сам інститут наказного провадження існує у відповідності з принципами справедливого та ефективного правосуддя, то практичний аспект доводить низку суперечностей, що не можуть знайти вирішення через норми діючого цивільно-процесуального законодавства.

Так, наприклад, видача судового наказу пов'язується із стягненням коштів або витребування майна, що регулюється положеннями ч. 2 ст. 96 ЦПК України. Серед таких вимог є як ті, що обумовлені сімейними (стягнення аліментів), трудовими (стягнення нарахованої, але не виплаченої заробітної плати), господарськими та іншими відносинами договірного і недоговірного характеру (як, наприклад, стягнення заборгованості за оплату житлово-комунальних та інших послуг) [1].

Якщо стягнення коштів на підставі виконання договірних зобов'язань не викликає ніяких сумнівів, тому що доказується даний факт за допомогою бухгалтерської документації, то факти, пов'язані із стягненням аліментів викликають численні дискусії.

Заяви, пов'язані із стягненням аліментів, частіше за все стосуються спірних питань розпорядження прибутку відповідача, який він не спрямовує на дитину, її утримання і розвиток, у відповідності до норм сімейного права. Такі заяви розглядаються як в порядку загального, так і в порядку наказного провадження, і закон не встановлює критеріїв, за яких випадків дані спори повинні розглядатися в один та інший спосіб.

Однією із основних ознак наказного провадження є безспірність вимог. Аліментні зобов'язання не є безспірними, тому що подібні спори розглядаються і в порядку загального провадження. Виникає ситуація, коли можливе вирішення одного й того самого питання двома способами, передбаченими законодавством, але і порядок вибору кожного з таких способів не конкретизований — позивач (заявник, стягувач) звертається до суду на власний розсуд обраним способом.

Стягнення аліментів може здійснюватися за результатами судового розгляду: у загальному і окремому провадженні, очно з учасниками спору і заочно, спираючись на докази одного з учасників і на заперечення іншого, але підстави для розмежування при такій альтернативі в законодавстві не прописані. Вибір видачі судового наказу при вирішенні цього питання буде вигідний державі, тому що спрощений порядок передбачає тотальну економію ресурсів, що витрачаються державою, а також стягувачу, тому що його вимоги не оспорюються і приймаються яв якості безспірних. Але при цьому виникає низка інших проблем.

Одна з них пов'язується, на нашу думку, із самим процесом доказування, що стосується безспірності вимог. Формування предмета доказування у справах про стягнення аліментів на утримання дитини відбувається на підставі заявлених вимог, які підлягають встановленні під час ухвалення судового рішення, тому предметом є наявність спору на право, а в якості способу захисту виступає вирішення спору по суті. Тобто в основі такого розгляду лежить принцип змагальності, за якого створюються необхідні умови для виявлення всіх обставин, що мають суттєве значення. У самому ж процесу доказування приймають участь дві сторони.

Безспірність наказового провадження неоднозначно оцінюється вченими. Одні з них вважають, що при зверненні до суду в будь-якому випадку виникає спір про право [2].

О. А. Негода оцінює безспірність як не передбачену законодавством умову, вона є результатом правозастосовної діяльністю суду [3, с. 25].

О. В. Губанова оцінює безспірність у практичному аспекті в якості надання суду з боку сторони безспірних доказів доходів платника аліментів [4, с. 15]. Але і у випадку відсутності інформації про місце роботи боржника і про його прибутки, підставою стягнення аліментів за судовим наказом є ч. 3 ст. 184 СК України. На нашу думку, таке пояснення має вигляд презумпції безспірності у наказовому провадження, тому що воно ухвалюється в переважній кількості випадків щодо працюючого боржника.

Будь яка презумпція повинна виконувати функції захисту щодо обох сторін, яких вона стосується, але у випадку стягнення аліментів дана презумпція захищає лише сторону стягувача.

Безспірність також підтверджують інші документи, що обґрунтовують вимоги. Так, наприклад, ними можуть бути ті, що підтверджують шлюбні відносини, походження дітей тощо. Тобто безспірність являється умовою, що доводиться низкою документів, переданих на оцінку суду, і пов'язується з безпосередньою оцінкою всіх наданих доказів.

На думку І. Бутирської, безспірність пов'язується з неповідомленням стороною про наявність спору [5, с. 103], але це не пов'язано із відсутністю самого спору: про нього невідомо лише суду.

У наказному провадженні виникає ситуація, коли суд, розглядаючи заяву про видачу судового наказу, не викликає сторони у засідання і не повідомляє сторони про це. Тобто порушується засада змагальності не лише для боржника, а і для стягувача, тому що він не може дати детальні пояснення щодо наданих фактів. Відповідач, у свою чергу, може взагалі не знати про існуючий спір, а також не може скористатися правом на захист в наступних формах: подати заперечення, отримати правову допомогу, а також оскаржити ухвалене рішення.

Невід'ємною складовою у здійсненні процесу доказування в будь-якому процесі, в тому числі і цивільному, є оцінка доказів. Саме завдяки оцінці відбувається формування уявлення про реальні обставини справи. На оцінку впливають сторони під час доведення правоти і законності власних позовних вимог. Сам процес доказування складається із збирання, подання сторонами до суду, огляд доказів в суді і вивчення судом, що і є остаточною оцінкою. Але в наказному провадженні розглядаються докази, надані лише однією стороною, і це, на нашу думку, процес доказування робить не повним, зникає неупередженість, тому що друга сторона не приймає участі в процесі доказування, і не може впливати остаточну оцінку доказів судом.

Вітчизняні вчені, зокрема С. Чванкін, піднімають питання про відсутність розгляду обґрунтованості вимог, яке замінює перевірка заяви на відповідність процесуальним формам. Обґрунтованими вимогами є ті, що пов'язані з такими ознаками доказів, як допустимість, достовірність, належність і достатність [6, с. 112].

Під час наказного провадження суд не перевіряє докази, тобто не відбувається оцінка достовірності, допустимості наданих доказів: вони сприймаються судом як істинні. Саме це перевіряється у загальному судовому провадженні. Увага зосереджена лише на ознаці належності.

Крім того, особливої уваги заслуговує факт, за яким рішення наказного провадження оскаржити неможливо: судовий наказ оскарженню в апеляційному порядку не підлягає. На нашу думку, це порушує права на захист особи, яка або не була повідомлена про наявний цивільно-правовий спір, або про сам розгляд судом наданих для вирішення по суті матеріалів. На думку О. В. Губанової, неможливість оскарження негативно впливає і порушує майнові права боржника [4, с. 17].

Неодноразово увага вчених також при аналізі відповідної судової практики була закцентована на тому, що порушуються не тільки засади змагальності, а й диспозитивності [7, с. 94], що пов'язується із вільним розпорядженням сторін своїми матеріальними і процесуальними правами. Умовна безспірність порушує диспозитивність боржника саме тим, що він не може заявляти клопотання, подавати докази і заперечувати, тобто фактично доля його матеріальних прав вирішується без його відома через відсутність активної участі у процесуальній діяльності.

Судовий наказ може бути скасовано судом, який приймав рішення по наказному провадженню протягом 15 днів з моменту ухвалення рішення, але виключення становлять рішення у провадження про стягнення аліментів, які не оскаржуються. Єдиним рішенням, яке може зупинити або скасувати дію судового наказу, це звернення із заявою до виконавчої служби особи, на чию користь було ухвалене рішення. Але такі випадки майже не мають місце на практиці, тому що це суперечить раніше вчиненому з боку сторони, що звертається до суду з вимогою.

Висновки. Підсумовуючи викладене, слід зазначити, що на теперішній час існує низка проблемних питань, пов'язаних із судовим наказом у цивільному провадженні. Серед таких проблем першою є специфічний односторонній процес доказування, в якому приймає участь лише одна сторона, а оцінка доказів проводиться лише судом, без заяв другої сторони. Причиною цього є умовна безспірність вимог, хоча саме поняття безспірності не повинно пов'язуватися із судовим розглядом, а на нашу думку, пов'язується із посвідченням права.

Тому проблемним питанням при ухваленні судового наказу є відхід від засади змагальності і диспозитивності. Змагальність є невід'ємною частиною цивільного процесу, за якої кожна сторона пред'являє свої докази. При ухваленні судового наказу нівелюється положення ст. 12 ЦПК України, відповідно якому цивільне судочинство здійснюється на засадах змагальності, коли кожна зі сторін повинна довести обставини, які мають значення для вирішення справи по суті. Під час ухвалення судового наказу у провадженнях про сплату аліментів активно реалізує свої права лише одна сторона, а самої змагальності не відбувається. Вона неможлива ні на стадії апеляційного оскарження, ні при скасуванні такого наказу.

Побудова остаточної оцінки доказів судом здійснюється лише на лише на фактах, наданих позивачем, що тягне за собою позбавлення права на захист, на отримання правової допомоги відповідачем, і що, в свою чергу, призводить до такого наслідку, як неможливість оскарження судового наказу в порядку апеляційного провадження, тому ще не передбачено законодавством.

У зв'язку з цим, на нашу думку, слід виключити справи по аліментах із тих, які розглядаються в наказовому провадженні. Також ще одним варіантом рішення спірних питань можливість надання доказів до суду і іншою стороною при її письмовому повідомленні про розгляд такого провадження.

Література

1. Цивільний процесуальний кодекс України. Відомості Верховної Ради України. 2004. № 40–41, 42. Ст. 492 (редакція від 07.09.2023). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#top (дата звернення: 03.10.2023).

2. Єрошенко О.Б. Спір про право в наказному провадженні. Актуальні проблеми політики. 2011. № 42. С. 266–272. URL: http://app.nuoua.od.ua/archive/42_2011/34.pdf (дата звернення: 03.10.2023).

3. Негода О.А. Умови застосування зарахування в зобов'язаннях. Нове українське право. 2023. Вип. 3. С. 22–28.

4. Губанова О.А. Щодо правового регулювання стягнення аліментів. Форум права. 2019. № 3. С. 13–20.

5. Бутирська І. Наказне провадження в господарському судочинстві. Право України. 2020. № 7. С. 98–109.

6. Чванкін С.А. Електронні докази у справах наказного провадження. Juris Europensis Scientia. 2021. № 2. С. 110–114.

7. Боровська І.А. Особливості процесуальної форми спрощеного позовного провадження у цивільному судочинстві. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право. 2021. Вип. 65. С. 90–96.

УДК 343.985

Мироненко Андрій Борисович
магістр, студент
Сумського національного аграрного університету
Myronenko Andrii
Master, Student of the
Sumy National Agrarian University

Шульженко Ассоль Володимирівна
доктор філософії, доцент кафедри правосуддя та філософії
Сумський національний аграрний університет
Shulzhenko Assol
PhD, Associate Professor of the Department of Justice and Philosophy
Sumy National Agrarian University

DOI: 10.25313/2520-2057-2023-16-9278

ПРОБЛЕМИ ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ СТОРОНОЮ ЗАХИСТУ

PROBLEMS OF THE USE OF SPECIAL KNOWLEDGE BY THE DEFENSE PARTY

Анотація. *Наукова стаття «Проблеми використання спеціальних знань стороною захисту» присвячена дослідженню ключових проблем, які виникають у сфері безпеки при використанні спеціальних знань стороною захисту. Стаття розглядає такі аспекти, як недостатнє розуміння та оцінка загроз, зловживання та корупція, а також нецільове використання спеціальних знань.*

Дослідження підтверджує тезу, що використання спеціальних знань може бути важливим інструментом для забезпечення безпеки суспільства та нації, але цей потенціал супроводжується серйозними загрозами. Автори статті вказують на важливість наявності етичних кодексів та стандартів, забезпечення незалежності та внутрішньої контрольованості, а також прозорості та обліку спеціальних знань як способів вирішення цих проблем.

Ця стаття має велике значення для сфери безпеки, оскільки вона розкриває ключові аспекти ефективного та етичного використання спеціальних знань у контексті захисту суспільства та нації. Висновки дослідження можуть служити основою для розробки політик та стратегій, спрямованих на покращення безпеки та підвищення довіри громадськості до органів безпеки.

Ключові слова: *Спеціальні знання, сторона захисту, безпека, зловживання, корупція, нецільове використання, етичні кодекси, стандарти, незалежність, внутрішній контроль, прозорість, облік, суспільство, загроза.*

Summary. *The scientific article «Problems of the use of special knowledge by the defense side» is devoted to the study of key problems that arise in the field of security when the defense side uses special knowledge. The article examines aspects such as insufficient understanding and assessment of threats, abuse and corruption, as well as inappropriate use of expertise.*

The study confirms the thesis that the use of special knowledge can be an important tool for ensuring the security of society and the nation, but this potential is accompanied by serious threats. The authors of the article point to the importance of having ethical codes and standards, ensuring independence and internal control, as well as transparency and accounting of special knowledge as ways to solve these problems.

This article is of great importance to the field of security, as it reveals key aspects of the effective and ethical use of specialized knowledge in the context of protecting society and the nation. The findings of the study can serve as a basis for the development of policies and strategies aimed at improving security and increasing public trust in security agencies.

Key words: *special knowledge, defense side, security, abuse, corruption, misuse, codes of ethics, standards, independence, internal control, transparency, accounting, society, threat.*

Актуальність проблеми. У світі, що постійно змінюється та небезпечний за багатьма фронтами, справа безпеки та національної оборони стає дедалі більшою важливістю для кожного суспільства. Органи захисту, незалежно від їхньої призначеності, повинні забезпечувати захист громадян, зберігати територіальну цілісність та надійність нації, і це завдання неможливо виконати без відповідних знань і ресурсів [1].

Велика частина цих знань може бути визнана спеціальними, адже вони включають в себе конфіденційну, обмежену за доступом інформацію, яка може бути зв'язана з різними аспектами безпеки, включаючи розвідку, технологічні розробки, військову стратегію, кримінальний аналіз, кібербезпеку та багато інших важливих сфер [2].

У такому контексті розуміння та ефективне використання цих спеціальних знань визначає не лише успіх, але і життєво важливий результат у справах безпеки та національної оборони. Однак, разом із складністю і важливістю цих завдань, на поверхню виходять проблеми та виклики, пов'язані з використанням спеціальних знань стороною захисту.

Серед них можна виділити недостатнє розуміння та оцінку потенційних загроз, які можуть призвести до невірних рішень, нецільове використання цих знань, що може викликати надмірну суб'єктивність та відхилення від реальних вимог безпеки, і, врешті-решт, можливість зловживання та корупції у використанні спеціальних знань [3]. Ці проблеми можуть виявитися критичними, спільно чи окремо, і мати серйозні наслідки як для суспільства, так і для індивідів.

Ця стаття присвячена докладному розгляду цих проблем, їхніх причин і можливих шляхів вирішення. Вона також розглядає вплив цих проблем на суспільство та індивідів і вказує на те, як вони можуть підірвати основи громадської безпеки та довіри до органів захисту. У статті надаються практичні рекомендації для удосконалення використання спеціальних знань стороною захисту та підкреслюється важливість дотримання етичних стандартів і забезпечення прозорості у цій сфері. Зрозуміння цих проблем та відповідальне їх розглядання є критичними для забезпечення безпеки та захисту прав і свобод громадян у сучасному світі.

Виклад основного матеріалу

1. Теоретичний фреймворк: визначення основних понять.

Перш за все, перед тим як розглядати проблеми використання спеціальних знань стороною захисту, важливо чітко визначити ключові поняття, які становлять основу для подальшого розуміння даної теми.

Спеціальні знання відносяться до інформації, яка має особливий статус і доступ до якої обмежений. Ця інформація може бути класифікованою, конфіденційною або обмеженою за доступом. Вона охоплює широкий спектр знань, включаючи військові, розвідувальні, кримінальні, технологічні, інтелектуальну власність та інші види інформації, які мають стратегічне значення для безпеки та національної оборони. Важливою характеристикою спеціальних знань є їхня чутливість до незаконного доступу, розголошення або недбалого використання [4].

Під стороною захисту ми розуміємо різні суб'єкти, які забезпечують безпеку та захист інтересів суспільства, нації чи організації. Це можуть бути правоохоронні органи, військові, агентства з питань національної безпеки, а також інші структури та організації, що займаються забезпеченням безпеки на різних рівнях. Сторона захисту відповідає за збирання, аналіз та використання спеціальних знань для вирішення завдань безпеки, включаючи запобігання загрозам, розслідування злочинів, національну оборону, інтелектуальну безпеку та інші аспекти.

Роль спеціальних знань у сфері безпеки є визначальною. Ці знання є ключовим ресурсом для оцінки потенційних загроз і розробки стратегій захисту. Оскільки безпека є однією з найважливіших сфер діяльності суспільства та держави, спеціальні знання надають можливість:

1. Запобігати загрозам: Спеціальні знання допомагають ідентифікувати потенційні загрози і ризики, що дозволяє підготувати передові стратегії запобігання подібним загрозам.

2. Виявляти інформаційні ресурси: Використання спеціальних знань дозволяє ефективно виявляти та аналізувати інформацію, яка є критичною для прийняття рішень у сфері безпеки.

3. Здійснювати розвідку та розслідування: Спеціальні знання є необхідними для проведення розвідки та розслідування кримінальних справ, терористичних дій, кібератак, іншої злочинності та загроз безпеці.

4. Забезпечувати національну оборону: У сфері військової безпеки спеціальні знання дозволяють розробляти військові стратегії, оцінювати ворожі можливості та ефективно вести оборону.

5. Зміцнювати інтелектуальну безпеку: В сучасному світі, де інформація стала найціннішим ресурсом, спеціальні знання грають важливу роль у захисті інтелектуальної власності та таємниць.

Отже, розуміння ролі спеціальних знань у сфері безпеки є необхідним елементом для подальшого дослідження проблем використання цих знань стороною захисту та розробки ефективних стратегій для їх управління та забезпечення етичного та законного використання [5].

2. Проблеми використання спеціальних знань стороною захисту.

У цьому розділі ми докладніше розглянемо ключові проблеми, пов'язані з використанням спеціальних знань стороною захисту та їх вплив на ефективність систем безпеки і довіру суспільства.

Недостатнє розуміння та оцінка потенційних загроз є однією з найбільш важливих проблем у використанні спеціальних знань стороною захисту.[6] Ця проблема може мати серйозні наслідки для безпеки суспільства та нації, оскільки від оцінки загроз залежить прийняття стратегічних рішень та визначення пріоритетів у сфері безпеки.

Однією з основних причин недостатнього розуміння загроз є відсутність актуальних даних. Загрози постійно змінюються, розвиваються та адаптуються, і для їхнього ефективного виявлення та оцінки необхідно мати доступ до найновішої інформації [7]. Однак бюрократичні обмеження, брак ресурсів та недостатній обмін інформацією можуть призвести до того, що стороні захисту важко утримувати актуальний аналітичний образ.

Часто органи захисту можуть концентруватися на великих загрозах та ігнорувати менші, але все ж небезпечні ризики. Наприклад, високий рівень уваги до військових загроз може вести до знецінення ролі кібербезпеки, яка може мати значний вплив на суспільство та національну безпеку.

Інновації та швидкий технологічний розвиток призводять до появи нових форм загроз, які можуть бути недостатньо вивченими та оціненими. Наприклад, загрози в області штучного інтелекту, біологічної інженерії та інших сучасних технологій вимагають спеціалізованого розуміння та аналізу.

Для вирішення цієї проблеми необхідно активно використовувати аналітику та інтелектуальне оброблення даних. Аналітики здатні виявляти тенденції, асоціації та виявляти ризики на основі великих обсягів інформації. Вони можуть допомогти у покращенні прогнозування та оцінці загроз [8].

Забезпечення доступу до актуальної інформації, підтримка розвитку аналітичних навичок та сприяння співпраці між органами захисту та аналітичними структурами є ключовими складовими вирішення цієї проблеми.

Загалом, недостатнє розуміння та оцінка загроз може вплинути на ефективність заходів безпеки та призвести до несправедливого розподілу ресурсів. Тому важливо посилювати зусилля у зборі, аналізі та розумінні інформації про загрози, щоб ефективно відповідати на сучасні виклики безпеки.

Зловживання та корупція у використанні спеціальних знань стороною захисту є серйозною загрозою для ефективності та довіри до органів безпеки. Корупція може вплинути на безпеку та відвернути увагу від справжніх загроз, зокрема знищити довіру громадськості до інститутів безпеки.

Проблеми, пов'язані зі зловживанням та корупцією:

1. Використання спеціальних знань у власних інтересах: працівники органів безпеки можуть використовувати доступ до спеціальних знань для особистого збагачення або для підтримки власних інтересів, включаючи політичну владу чи вплив. Це може призвести до того, що вони використовують цю інформацію недоліком для ефективного виконання своїх обов'язків та запобігання загрозам.

2. Незаконне використання спеціальних знань: іноді спеціальні знання можуть бути використані для незаконних цілей, таких як злочини чи зловживання владою. Наприклад, збільшення доступу до конфіденційної інформації може сприяти злочинцям у здійсненні шахрайства, кібератак та інших незаконних дій.

3. Спільна діяльність та мережі корупції: корупція може виявлятися у формі створення мереж, де співробітники органів безпеки спільно зловживають своєю владою та доступом до спеціальних знань. Це може створювати системну проблему, де корупція стає загальнопоширеним явищем.

Важливим кроком протидії зловживанню корупції є зміцнення етичних стандартів та кодексів поведінки для працівників органів безпеки [9]. Це може включати навчання основним етичним принципам та встановлення механізмів звітності та внутрішнього контролю.

Важливо забезпечити прозорість у використанні спеціальних знань та ведення детального обліку їхнього використання. Це допоможе виявляти випадки зловживання та корупції та надавати відповідальність особам, які порушують етичні стандарти.

Також не менш важливо включити громадськість та незалежних експертів у процес вирішення проблем корупції та зловживання.[10] Це може бути здійснене через створення незалежних комісій, які вивчають випадки корупції та діють на користь суспільства.

Загалом, зловживання та корупція у використанні спеціальних знань стороною захисту є серйозною загрозою для безпеки та довіри громадськості.

Протидія цим проблемам вимагає комплексних заходів, спрямованих на зміцнення етичних стандартів та забезпечення прозорості у діяльності органів безпеки.

Ще однією проблемою є нецільове використання спеціальних знань. Органи захисту можуть володіти цінною інформацією, але використовувати її недоцільно або неефективно [11]. Це може бути спричинено недостатньою координацією між різними службами, бюрократичними обмеженнями або відсутністю відповідних стратегій використання інформації.

Нецільове використання спеціальних знань може призвести до втрати можливостей для захисту важливих інтересів суспільства та нації. Крім того, це може призвести до втрати ресурсів і спричинити серйозні наслідки для національної безпеки.

Загалом, проблеми, пов'язані з використанням спеціальних знань стороною захисту, потребують

уваги та розв'язання, оскільки вони впливають на ефективність систем безпеки, довіру громадськості та безпеку нації. Розробка стратегій для запобігання недолікам у використанні спеціальних знань та забезпечення їхнього ефективного та етичного використання є важливим завданням для всіх, хто працює у сфері безпеки.

3. Способи вирішення зазначених проблем.

У цьому розділі розглянемо способи вирішення проблем, пов'язаних із зловживанням та корупцією використанням спеціальних знань стороною захисту.

Етичні кодекси та стандарти відіграють ключову роль у вирішенні проблем корупції та зловживання спеціальними знаннями. Органи безпеки повинні розробляти та впроваджувати етичні правила, які визначають чіткі норми поведінки для своїх працівників. Ці правила повинні включати заборону використання спеціальних знань у власних інтересах, а також вимоги щодо прозорості та звітності [12].

Дотримання етичних кодексів та стандартів може бути обов'язковим для всіх працівників органів безпеки та підкріплюватися суворими санкціями у випадку порушення. Це сприяє культурі етичної поведінки та допомагає запобігати зловживанню спеціальними знаннями.

Забезпечення незалежності та внутрішньої контрольованості є важливими аспектами вирішення проблем корупції. Органи безпеки повинні мати механізми, що дозволяють їм діяти незалежно від політичних тиску та зовнішнього впливу. Це може бути досягнуто шляхом забезпечення їхньої незалежності від урядових органів та здійсненням внутрішнього контролю над діяльністю.

Важливим елементом є також можливість звертатися до незалежних органів або комісій у випадках порушень та зловживань. Це допомагає забезпечити об'єктивний розгляд скарг та ситуацій корупції.

Прозорість у використанні спеціальних знань є важливим механізмом для запобігання корупції та зловживанню. Органи безпеки повинні забезпечити доступ до інформації про використання спеціальних знань громадськості та незалежним експертам [13]. Це допомагає створити механізми зовнішнього контролю та допомагає виявляти випадки недоцільного використання знань.

Облік спеціальних знань також є важливим аспектом. Органи безпеки повинні вести докладний облік та реєстрацію спеціальних знань, що надає можливість відстежувати їхнє використання та забезпечувати відповідну звітність.

Загалом, способи вирішення проблем, пов'язаних із зловживанням та корупцією використанням спеціальних знань стороною захисту, вимагають системних заходів та стратегій. Етичні кодекси, незалежність та прозорість є важливими складовими для забезпечення ефективного та етичного використання спеціальних знань у сфері безпеки.

Висновок. У даній науковій статті були розглянуті проблеми використання спеціальних знань стороною захисту, зокрема недостатнє розуміння та оцінка загроз, зловживання та корупція, а також нецільове використання знань. В розділі «Способи вирішення проблем» було вказано на три основні напрямки вирішення цих проблем: етичні кодекси та стандарти, забезпечення незалежності та внутрішньої контрольованості, прозорість та облік спеціальних знань.

Аналіз підтвердив тезу статті про те, що використання спеціальних знань стороною захисту має великий потенціал для забезпечення безпеки суспільства та нації, але цей потенціал супроводжується серйозними проблемами та загрозами, які можуть виникнути через недоцільне використання цих знань. Також, стаття довела, що наявність етичних кодексів та стандартів, незалежність та внутрішній контроль, прозорість та облік можуть вирішити ці проблеми та сприяти ефективному та етичному використанню спеціальних знань.

Дослідження має важливе значення для сфери безпеки, оскільки воно розкриває ключові проблеми та можливі шляхи їх вирішення. Визначено, що ефективне використання спеціальних знань стороною захисту може сприяти запобіганню та реагуванню на загрози безпеці суспільства та нації. Однак важливо забезпечити дотримання етичних норм, уникнення корупції та зловживанням владою, а також забезпечити прозорість та відповідність законам.

Дослідження вказує на те, що розробка та впровадження етичних кодексів та стандартів, забезпечення незалежності та внутрішньої контрольованості, а також збільшення прозорості у використанні спеціальних знань є важливими стратегіями для покращення ефективності та етичності діяльності органів безпеки. Ці кроки сприяють запобіганню зловживанням, забезпечують довіру громадськості та підвищують загальну безпеку.

Зазначені висновки підкреслюють важливість розробки та впровадження ефективних систем етичного контролю та забезпечення надійності та прозорості у використанні спеціальних знань в сфері безпеки. Вони можуть служити основою для подальших реформ та поліпшень у цій важливій галузі.

Література

1. Караман І.В. Європейська конвенція з прав людини та індивідуальні заяви: перше знайомство [Текст]: [навч.-метод. посіб.] / [І.В. Караман, В.В. Козіна]; Нац. асоц. адвокатів України, Рада адвокатів України. Харків : Фактор, 2014. 76 с.

2. Бем М.В., Городиський І.М., Саттон Г., Родіоненко О.М. Захист персональних даних: Правове регулювання та практичні аспекти : науково-практичний посібник. К. : К.І.С., 2015. 220 с.

3. Маланчук П. Вступ до міжнародного права за Ейкхерстом. Пер. з англ. Х. : Консум, 2000. 592 с.

4. Visscher Ch. Theory and Reality in Public International law. Princeton, 1957. 460 p.

5. Ситник Г.П., Неліпа Д.В., Орел М.Г. Зовнішня політика та національна безпека: посібник / за ред. Г.П. Ситника. Київ : Видавець Кравченко Я.О., 2021. 244 с.

6. Тертишник В.М. Гарантії істини та захисту прав і свобод людини в кримінальному процесі : Монографія. Дніпропетровськ : Юрид. акад. МВС України, Арт-Прес, 2002. 432 с.

7. Національна безпека: світоглядні та теоретико-методологічні засади : монографія / за заг.ред. О.П. Дзьобаня. Харків : Право, 2021. 776 с.

8. Глобальна та національна безпека : підручник / В.І. Абрамов, Г.П. Ситник, В.Ф. Смолянюк та інш.; за заг. ред. Г.П. Ситника. К. : НАДУ, 2016. 784 с.

9. Державна програма щодо запобігання і протидії корупції на 2011–2015 роки : постанова Кабінету Міністрів України від 28.11.2011 № 1240.

10. Горан В. Україна на шляху до міжнародних стандартів боротьби з корупцією. Прокуратура. Людина. Держава. 2005. № 4. С. 14–16.

11. Зеленецький В., Кальман О. Корупція в Україні та організаційно-правові основи боротьби з нею. Право України. 2001. № 4. С. 13–18.

12. Клочков В. Корупція: причини зростання та шляхи подолання. Юридична газета. 2005. № 13 (49). С. 11–12.

13. Особливості публічного управління та адміністрування: Навчальний посібник / Бакуменко В.Д., Бондар І.С., Горник В.Г., Шпачук В.В. К. : КНУКіМ, 2016. 167 с.

УДК 343.102

Чубур Богдан Сергійович
магістр, студент
Сумського національного аграрного університету
Chubur Bohdan
Master, Student of the
Sumy National Agrarian University

Шульженко Ассоль Володимирівна
доктор філософії, доцент кафедри правосуддя та філософії
Сумський національний аграрний університет
Shulzhenko Assol
PhD, Associate Professor of the Department of Justice and Philosophy
Sumy National Agrarian University

DOI: 10.25313/2520-2057-2023-16-9277

СЛІДЧІ (РОЗШУКОВІ) ДІЇ, ПОВ'ЯЗАНІ ІЗ ЗНИКНЕННЯМ ДІТЕЙ ПІД ЧАС ВІЙСЬКОВОГО СТАНУ

INVESTIGATIVE (SEARCH) ACTIONS RELATED TO THE DISAPPEARANCE OF CHILDREN DURING MARTIAL STATUS

Анотація. *Наукова стаття «Захист прав дітей під час військового стану: слідчі (розшукові) дії та їх роль» присвячена аналізу проблеми зникнення дітей під час воєнного конфлікту та ролі слідчих органів у вирішенні цієї проблеми. Стаття детально розглядає слідчі дії, які використовуються при розслідуванні зникнення дітей та відновленні їхньої безпеки та добробуту. Вона також вивчає соціальні та психологічні аспекти, пов'язані із зникненням дітей, та надає рекомендації щодо підтримки та реабілітації дітей та їхніх сімей після таких випадків.*

Спеціалісти у сфері правозахисту та соціальних наук матимуть можливість долучити нові знання та розуміння щодо проблеми зникнення дітей в умовах військового стану. Аналіз слідчих дій та ролі правоохоронних органів сприятиме впровадженню кращих практик у цьому сенсі, підвищенню ефективності дій при розслідуванні таких випадків та покращенню захисту прав та безпеки дітей в умовах воєнного конфлікту.

Стаття також вказує на потребу подальших досліджень у галузі ефективних методів розслідування, впливу роззброєння та демобілізації на безпеку дітей, ролі міжнародних організацій та стратегій реабілітації для дітей та їхніх сімей. Ці дослідження можуть сприяти поліпшенню захисту дітей у військових конфліктах та сприяти створенню кращих умов для їхнього відновлення та добробуту.

Ключові слова: *діти в умовах військового стану, зникнення дітей, розшукові дії, міжнародне гуманітарне право, правоохоронні органи, міжнародні організації, безпека дітей, демобілізація, міжнародні стандарти, права дитини, профілактика злочинів, реабілітаційні програми, геноцид, конфліктні зони.*

Summary. *The scientific article «Protection of children's rights during martial law: investigative (search) actions and their role» is devoted to the analysis of the problem of disappearance of children during military conflict and the role of investigative bodies in solving this problem. The article examines in detail the investigative steps used in investigating the disappearance of children and restoring their safety and well-being. She also studies the social and psychological aspects of missing children and makes recommendations for support and rehabilitation of children and their families after such cases.*

Specialists in the field of human rights and social sciences will have the opportunity to add new knowledge and understanding to the problem of the disappearance of children under martial law. The analysis of investigative actions and the role of law enforcement agencies will contribute to the implementation of best practices in this sense, increase the effectiveness of actions in the investigation of such cases and improve the protection of the rights and safety of children in the conditions of military conflict.

The article also points to the need for further research into effective investigation methods, the impact of disarmament and demobilization on child safety, the role of international organizations, and rehabilitation strategies for children and their families. These studies can help improve the protection of children in military conflicts and help create better conditions for their recovery and well-being.

Key words: *children under martial law, missing children, search operations, international humanitarian law, law enforcement, international organizations, child safety, demobilization, international standards, children's rights, crime prevention, rehabilitation programs, genocide, conflict zones.*

Постановка проблеми. В умовах воєнного стану питання безпеки та захисту дітей набуло особливої актуальності. Попри численні заклики міжнародних інституцій неухильно дотримуватися норм міжнародного права, кількість злочинів, учинених російською федерацією проти дітей України, збільшується із кожним днем [1]. Слід зауважити, що депортація дітей без батьків до Росії відбувається з метою зміни їхньої ідентичності.

За законодавством розрізняються: зниклі безвісти та зниклі безвісти за особливих обставин. Останніх держава наділяє спеціальним правовим статусом, основні елементи якого описані в Законі України «Про правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин» від 12.07.2018 року № 2505-VIII [2]. Так, у статті 1 цього Закону наведено визначення особи, зниклої безвісти за особливих обставин, — особа, зникла безвісти у зв'язку із збройним конфліктом, воєнними діями, тимчасовою окупацією частини території України, надзвичайними ситуаціями природного чи техногенного характеру. Також Конвенція ООН 1948 року про запобігання злочину геноциду та покарання ратифікована Україною.

Правоохоронні органи, які уповноважені розшукувати осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, включають Національну поліцію України, Державне бюро розслідувань, Службу безпеки України та інші. Ключовим органом у цій сфері, до якого необхідно звертатися, є саме Національна поліція України. Генеральна прокуратура України, в свою чергу, швидше за все буде органом, який вести кримінальне переслідування щодо переважної більшості цих справ.

Станом на 7 березня в Україні 356 дітей вважаються зниклими безвісти від початку повномасштабного вторгнення. 16 224 дитини росіяни депортували, і лише 308 дітей вдалося повернути. Від початку вторгнення вже знайшли 10 230 хлопчиків та дівчат [3].

Для оперативного розшуку дітей у відомстві запроваджено чат-бот «Пошук дітей» @poshukditei_bot в месенджері «Телеграм». Основним завданням цього бота є спрощення процедури подачі інформації про дитину, яка зникла безвісти та/або зв'язок з якою відсутній, до органів поліції. У разі зникнення дитини чи дорослої людини варто звертатися до правоохоронних органів або до Омбудсмена. Також в Україні працює Telegram-бот «Пошук дітей». Відповідні державні структури та органи працюють над питанням повернення примусово депортованих дітей в Україну.

Існує комплекс організаційних, оперативно-розшукових, слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій, які здійснюються органами внутрішніх справ з метою встановлення місцезнаходження дітей. Гласні слідчі дії при зникненні дітей включають допит можливих свідків у контексті зв'язків та взаємин з різними соціальними групами (сім'я, навчальний заклад тощо), огляд місцевості, приміщень, речей та документів. Негласні слідчі дії включають аудіо- та відеоконтроль особи, зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж, зняття інформації з електронних інформаційних систем та інші дії.

Викрадення дітей, яке здійснює Росія, порушує всі вимоги, встановлені нормами міжнародного гуманітарного права. Досудові розслідування щодо порушення прав дітей внаслідок воєнних злочинів Росії на території України тривають, проводяться необхідні слідчі та процесуальні дії, які спрямовані на встановлення обставин злочинів та повернення викрадених дітей на батьківщину [4].

Виклад основного матеріалу

Зникнення дітей під час військового стану: огляд літератури та теоретичні основи

Проблема зникнення дітей під час військового стану є актуальною та складною і вже давно стала об'єктом наукового дослідження та аналізу. Ця проблема вивчалася як на національному, так і на міжнародному рівнях. Огляд літератури та існуючих досліджень в цій області дозволяє розкрити ключові аспекти та теоретичні підходи, пов'язані з зникненням дітей під час військового стану.

Один із важливих аспектів, на який звертає увагу багато дослідників, це психологічний вплив воєнного конфлікту на дітей. Дослідження показують, що військовий стан може призвести до серйозних психологічних травм у дітей, які стали свідками або жертвами конфлікту [5, с. 9]. Спостерігається зростання рівня тривожності, депресії та посттравматичного стресового розладу серед дітей, які пережили воєнні події. Це ставить під сумнів стійкість та нормальний розвиток дитини.

Ще однією важливою темою досліджень є міжнародне гуманітарне право і захист дітей під час воєнних конфліктів. Конвенція ООН про права

дитини та Конвенція про запобігання злочину геноциду встановлюють обов'язки для держав щодо захисту дітей від насильства та злочинів під час війни [6]. Дослідники аналізують, наскільки ефективно ці міжнародні інструменти реалізуються на практиці та які прогалини існують у їх виконанні.

Також велику увагу приділяють правоохоронним органам та їхнім розшуковим діям у відношенні до зниклих дітей [7]. Аналізується роль поліції, служби безпеки та інших владних органів у розслідуванні випадків зникнення дітей та їх поверненні до сімей.

Для більш точного розуміння проблеми зникнення дітей під час військового стану, необхідно визначити ключові поняття та теоретичні підходи, що використовуються у дослідженнях:

- Зниклі безвісти: Особи, які втратили зв'язок із оточуючими та чиє місцезнаходження невідоме. Це поняття включає дітей, які можуть бути зниклими безвісти через військові конфлікти.
- Зниклі безвісти за особливих обставин: Особи, які зникли безвісти внаслідок особливих обставин, таких як збройні конфлікти, воєнні дії, тимчасова окупація території тощо. Це поняття визначене в законодавстві і може використовуватися для надання спеціального правового статусу таким особам.
- Міжнародне гуманітарне право: Сукупність норм та принципів міжнародного права, спрямованих на захист людей в часи воєнних конфліктів. Воно містить норми, що стосуються захисту дітей під час війни та заборони певних дій, які можуть завдати їм шкоди.
- Психологічні травми: Стан погіршення психічного здоров'я дітей, які пережили воєнні події, включаючи стрес, тривожність, депресію тощо. Психологічні травми можуть мати серйозний вплив на подальший розвиток дітей.
- Правоохоронні органи: Державні органи та служби, які відповідають за забезпечення правопорядку та розслідування злочинів, включаючи зникнення дітей.

Огляд літератури та аналіз існуючих досліджень допоможе розкрити складність проблеми зникнення дітей під час військового стану і встановити теоретичні та практичні аспекти цієї проблеми.

У статті «Діти та збройні конфлікти: нормативно-правова база» детально розглядає міжнародне гуманітарне право та його застосування щодо захисту дітей під час воєнних конфліктів [8]. Аналіз автора допомагає освітити правові аспекти захисту дітей в умовах військових дій та наголосити важливість дотримання міжнародних стандартів щодо прав дитини.

Дослідження надає практичні висновки та рекомендації для покращення розслідування таких випадків і підкреслює важливість ефективної роботи правоохоронних органів для забезпечення безпеки дітей в умовах воєнного конфлікту.

Опис слідчих дій, які використовуються при розслідуванні зникнення дітей під час військового стану.

Розслідування зникнення дітей під час військового стану вимагає високого рівня компетентності і спеціалізованих підходів з боку слідчих органів та правоохоронних органів. Для ефективного розкриття таких справ, вони використовують різноманітні слідчі дії та методи, спрямовані на збирання доказів, з'ясування обставин події і встановлення місцезнаходження дітей. Ось огляд деяких ключових слідчих дій та їх ролі у розслідуванні зникнення дітей під час військового стану.

Один із перших кроків у розслідуванні — це допит осіб, які можуть надати інформацію про обставини зникнення дітей. Слідчі встановлюють контакт з батьками, родичами, друзями та іншими особами, які можуть знати щось про дітей. Ця дія допомагає зібрати початкову інформацію та встановити кількість фактів.

Слідчі оглядають територію, де сталося зникнення, для пошуку слідів або речей, які можуть вказувати на місцезнаходження дітей. Цей процес може включати в себе вивчення мап, спеціалізованих пошукових груп, а також використання технологічних засобів, таких як дрони.

Для вирішення деяких випадків слідчі використовують відео- та аудіоконтроль для негласного фіксування обговорень та зв'язків осіб, які можуть бути пов'язані із зникненням дітей. Це може виявити цінну інформацію.

Слідчі можуть отримувати доступ до інформації про телефонні дзвінки та повідомлення, що може вказувати на зв'язки та переміщення осіб, пов'язаних із зникненням дітей.

У випадках, коли діти можуть бути переміщені через міжнародні кордони, слідчі співпрацюють з міжнародними організаціями та іншими країнами для встановлення місцезнаходження та повернення дітей.

Роль слідчих органів та правоохоронних органів у розслідуванні зникнення дітей полягає в тому, щоб забезпечити максимальну безпеку та захист дітей під час військового стану. Вони здійснюють активну діяльність для забезпечення встановлення місцезнаходження та повернення дітей до їхніх батьків або законних опікунів, а також для припинення можливого використання дітей у військових конфліктах або незаконних цілях.

Розгляд впливу зникнення дітей на їхню психологічну та соціальну ситуацію

Зникнення дітей під час військового стану має серйозний вплив на їхню психологічну та соціальну ситуацію, а також на їхні сім'ї. Розгляд цих аспектів є важливим для зрозуміння наслідків таких страшних подій і розробки ефективних стратегій підтримки та реабілітації дітей та їхніх сімей.

Втрата дитини може викликати серйозну психологічну травму як у самої дитини, так і у її родини. Діти, які були свідками чи жертвами насильства чи зникнення, можуть страждати від посттравматичного стресового розладу та інших психічних проблем.

Для більшості дітей важливий їхній соціальний та емоційний зв'язок з батьками та родиною. Зникнення дитини може призвести до розділення з сім'єю, що може сильно позначитися на психологічному стані як самої дитини, так і її батьків.

Іншим психологічним аспектом є невизначеність та стрес, пов'язані із невідомістю місцезнаходження дитини. Родини, які не знають, що сталось з їхніми дітьми, переживають тривогу та страх, що може призвести до депресії та інших психічних проблем.

Зникнення дітей може призвести до розриву соціальних зв'язків як самої дитини, так і її сім'ї зі спільнотою та оточуючим світом. Це може вплинути на їхню соціальну інтеграцію та взаємодію з іншими людьми.

Діти, що зникли можуть стати об'єктом стигматизації та використання у військових конфліктах чи незаконних діях. Це ставить під загрозу їхні права та безпеку.

Для дітей та їхніх сімей необхідна психологічна підтримка для подолання травми та стресу. Проведення індивідуальних чи групових консультацій може допомогти впоратися з емоційними та психологічними труднощами.

Важливо надати сім'ям підтримку у відновленні їхнього соціального статусу та зв'язків. Це може включати в себе допомогу у пошуку зниклих дітей, їхню реінтеграцію в сім'ю та спільноту, а також правову підтримку.

Потрібно надати сім'ям та дітям доступ до інформації про їхні права та можливості. Освіта щодо запобігання зникнення та захисту дітей є важливою складовою підтримки.

Загальна мета підтримки та реабілітації дітей та їхніх сімей полягає в тому, щоб допомогти їм подолати травматичні наслідки зникнення та забезпечити їхню безпеку, фізичний та психологічний захист, а також повернення до нормального життя в спільноті.

Висновок. Зникнення дітей під час військового стану є серйозною проблемою, яка потребує комплексного підходу та уваги з боку урядів, міжнародних організацій та громадянського суспільства.

Міжнародне гуманітарне право, зокрема Конвенція ООН про права дитини, надає важливий правовий каркас для захисту прав та безпеки дітей під час військового конфлікту.

Слідчі (розшукові) дії грають важливу роль у встановленні місцезнаходження дітей, які зникли під час війни. Доцільно використовувати різноманітні методи, включаючи допит свідків, аудіо- та відеоконтроль, зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж, зняття інформації з електронних інформаційних систем тощо.

Психологічна та соціальна підтримка дітей та їхніх сімей, які пережили зникнення, є важливою складовою відновлення їхнього психологічного та соціального благополуччя. Необхідно посилити співпрацю між правоохоронними органами, службами безпеки та іншими структурами для ефективного розслідування та відновлення дітей, які зникли під час військового стану.

Уряди повинні дотримуватися міжнародних стандартів і норм міжнародного гуманітарного права щодо захисту дітей в умовах воєнного конфлікту та використовувати їх як основу для розробки національних стратегій та політик.

Потрібно забезпечити доступ до психологічної та соціальної підтримки для дітей та їхніх сімей. Громадські та благодійні організації можуть відігравати важливу роль у цьому процесі.

Загальний висновок стосовно проведеного дослідження та його значення:

Це дослідження підкреслює серйозність проблеми зникнення дітей під час військового стану та важливість захисту їхніх прав та безпеки. Використовуючи міжнародні норми та практики, уряди та громадські організації можуть спільно працювати над покращенням ситуації та забезпечити дітям можливість відродитися після травматичного досвіду.

Як варіант можливих напрямків подальших досліджень ми можемо розглянути дослідження ефективності різних методів розслідування та відновлення дітей, які зникли під час військового стану. Цей напрямок дослідження може включати аналіз різних методів та підходів, що використовуються правоохоронними органами та службами безпеки для розслідування та відновлення дітей, які зникли під час воєнного конфлікту. Дослідники можуть вивчити, які методи є найбільш ефективними, а також які чинники впливають на успішність розслідування. Потім можуть бути розроблені рекомендації для вдосконалення цих методів і підходів.

Також можна ознайомитися з аналізом впливу дій роззброєння та демобілізації на безпеку дітей в умовах воєнного конфлікту. Ця сфера дослідження може зосередитися на тому, які виклики виникають під час процесів роззброєння та демобілізації в контексті захисту дітей. Дослідники можуть дослідити, які ризики та загрози існують для дітей під час цих процесів та як їх можна зменшити. Аналіз може також включати вивчення досвіду інших країн у цій сфері.

Дослідження ролі міжнародних організацій та громадського суспільства у захисті прав дітей під час військового стану. Цей напрямок може досліджувати роль і внесок міжнародних організацій, таких як ООН, UNICEF, та громадського суспільства

у захисті прав дітей під час військового конфлікту. Дослідники можуть аналізувати програми, проекти та ініціативи, які спрямовані на підтримку та захист дітей. Результати дослідження можуть використовуватися для вдосконалення ролі міжнародних організацій та громадського суспільства в цьому питанні.

Аналіз можливих стратегій та програм реабілітації для дітей та їхніх сімей після зникнення в умовах військового конфлікту. Ця сфера дослідження може включати аналіз програм та стратегій, які спрямовані на підтримку та реабілітацію дітей та їхніх сімей, які пережили зникнення в умовах військового конфлікту. Дослідники можуть оцінювати ефективність таких програм, вивчати найкращі практики та розробляти рекомендації для їх вдосконалення.

Література

1. З початку повномасштабної війни до поліції надійшло понад 9,7 тис. повідомлень про зникнення дітей. Портал МВС. 2023. URL: https://mvs.gov.ua/news/z-pocatku-povnomasstabnoyi-viini-do-policiyi-nadiislo-ponad-97-tis-povidomlen-pro-zniknennia-ditei (дата звернення: 03.10.2023).

2. Про правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин: Закон України. Відомості Верховної Ради України. 2018. № 38. Ст. 280. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2505-19#Text (дата звернення: 03.10.2023).

3. Корогодський Ю. В Україні 1074 дитини вважаються зниклими безвісти. LB.ua. 2023. URL: https://lb.ua/society/2023/08/05/568721_ukraini_1074_ditini_vvazhayutsya.html (дата звернення: 03.10.2023).

4. Як і чому Росія краде українських дітей. ZAXID.NET. 2022. URL: https://zaxid.net/rosiya_vikradaye_ukrayinskih_ditey_masshtabi_naslidki_n1551501 (дата звернення: 03.10.2023).

5. Психологічна підтримка та допомога дітям, які пережили травматичні події : навчально-методичний посібник / Н. Вааранен-Валконен, Н. Заварова, за заг. ред. О. Калашник. Київ, 2022 (дата звернення: 03.10.2023).

6. Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього. URL: https://ips.ligazakon.net/document/MU48K03U (дата звернення: 03.10.2023).

7. Про соціальний захист дітей війни : Закон України від 18.11.2004 № 2195-IV. Відомості Верховної Ради України. 2005. № 4. Ст .94. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2195-15#Text (дата звернення: 03.10.2023).

8. Діти та збройні конфлікти: нормативно-правова база. War Childhood Museum Ukraine: вебсайт. URL: https://warchildhood.org/ua/children-and-armed-conflict-legal-framework/ (дата звернення: 03.10.2023).

УДК 656.61.08:81'276.6

Плітко Антон
Незалежний дослідник
Plitko Anton
Independent Researcher

DOI: 10.25313/2520-2057-2023-16-9295

ІНШЕ

ЕФЕКТИВНІСТЬ АВАРІЙНОГО РЕАГУВАННЯ В БАГАТОМОВНИХ ЕКІПАЖАХ КРУЇЗНИХ СУДЕН: КОМУНІКАЦІЙНІ РИЗИКИ ТА ШЛЯХИ ЇХ МІНІМІЗАЦІЇ

EFFECTIVENESS OF EMERGENCY RESPONSE IN MULTILINGUAL CRUISE SHIP CREWS: COMMUNICATION RISKS AND WAYS TO MINIMIZE THEM

Анотація. *Вступ. Стаття досліджує, як мовні та культурні бар'єри впливають на дії багатонаціонального екіпажу круїзного судна в аварійних ситуаціях.*

Мета. Мета статті – визначити, як мовні та культурні бар'єри в багатонаціональному екіпажі впливають на ефективність аварійного реагування на круїзному судні, і запропонувати спосіб системно мінімізувати цей ризик у межах наявної системи управління безпекою.

Матеріали і методи. Розглядаються вимоги до комунікації в аварійних ситуаціях, встановлені трьома міжнародними інструментами. Це Міжнародна конвенція з охорони людського життя на морі (SOLAS), Міжнародний кодекс з управління безпекою (ISM Code) та Міжнародна конвенція про підготовку і дипломування моряків та несення вахти (STCW). Стаття має концептуально-прикладний характер і поєднує аналіз міжнародних інструментів, матеріали опублікованих розслідувань морських аварій та узагальнений практичний досвід автора.

Результати. Виявляється розрив між формальною відповідністю цим вимогам і фактичною зрозумілістю команд для членів екіпажу, для яких англійська мова не є рідною. На основі практичного досвіду автора в управлінні персоналом та участі в навчальних тривогах, зокрема тренуваннях з боротьби з пожежею, виокремлено типові комунікаційні збої під час збору пасажирів, евакуації та гасіння пожежі. Запропоновано методику стандартизованої комунікації з питань безпеки. Вона включає обов'язкове повторення команд, спрощені формулювання та перевірку розуміння. Зроблено висновок: відповідність вимогам щодо робочої мови необхідна, але для ефективного аварійного реагування її недостатньо. Потрібна перевірювана система, яка забезпечує розуміння команд кожним членом екіпажу.

Перспективи. Подальші дослідження доцільно спрямувати на кількісну оцінку частоти комунікаційних збоїв під час навчальних тривог на основі систематичного спостереження, перевірку ефективності методики в контрольованих дослідженнях на тренажерах і аналіз матеріалів розслідувань морських аварій щодо комунікаційних чинників в аварійному реагуванні.

Ключові слова: *безпека мореплавства, багатомовний екіпаж, аварійне реагування, круїзне судно, ISM Code, людський фактор.*

Summary. *Introduction. The article examines how language and cultural barriers affect the actions of a multinational cruise ship crew in emergency situations.*

Purpose. The purpose of the article is to determine how language and cultural barriers in a multinational crew affect the effectiveness of emergency response on a cruise ship and to propose a way to minimize this risk systematically within the existing safety management system.

Materials and methods. The article considers the requirements for emergency communication established by three international instruments: the International Convention for the Safety of Life at Sea (SOLAS), the International Safety Management Code (ISM Code), and the International Convention on Standards of Training, Certification and Watchkeeping for Seafarers (STCW). The article is conceptual and applied in nature and combines an analysis of international instruments, published marine casualty investigation materials, and the author's generalized practical experience.

Results. The article identifies a gap between formal compliance with these requirements and the actual comprehensibility of commands for crew members whose native language is not English. Based on the author's practical experience in personnel

management and participation in drills, including firefighting exercises, typical communication failures during passenger mustering, evacuation, and firefighting are identified. A standardized safety communication methodology is proposed. It includes mandatory read-back of commands, simplified wording, and comprehension checks. The article concludes that compliance with working language requirements is necessary but not sufficient for effective emergency response. A verifiable system is needed that ensures every crew member understands the commands.

Prospects. Further research should focus on quantifying the frequency of communication failures during drills based on systematic observation, testing the effectiveness of the methodology in controlled simulator studies, and analyzing marine casualty investigation materials with respect to communication factors in emergency response.

Key words: maritime safety, multilingual crew, emergency response, cruise ship, ISM Code, human factor.

Постановка проблеми. Круїзне судно зосереджує на одному об'єкті тисячі пасажирів і сотні, а на найбільших суднах понад тисячу, членів екіпажу. В аварійній ситуації їхня безпека залежить від того, наскільки швидко й точно екіпаж виконує заздалегідь розподілені обов'язки: збирає пасажирів, веде їх до місць посадки в рятувальні засоби, локалізує пожежу.

Склад екіпажів круїзних суден вирізняється винятковою багатонаціональністю. Галузева асоціація Cruise Lines International Association повідомляє, що на борту одного судна нерідко разом працюють представники понад 75 національностей [2]. Робочою мовою, як правило, є англійська. Для значної частини персоналу, особливо в готельній службі, яка в аварійній ситуації зазвичай виконує функції з управління натовпом, вона є другою або третьою мовою. Дослідження показують, що на практиці мовлення неносіїв англійської мови в морській комунікації суттєво відрізняється як від загальної англійської, так і від стандартної морської фразеології [8].

У повсякденній роботі цей розрив компенсується контекстом, жестами та повторенням. В аварійній ситуації таких ресурсів немає: час обмежений, рівень шуму й стресу високий, а ціна помилки вимірюється людськими життями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вимоги до комунікації на борту судна закріплено в Міжнародній конвенції з охорони людського життя на морі (SOLAS) [5], Міжнародному кодексі з управління безпекою (ISM Code) [7] та Міжнародній конвенції про підготовку і дипломування моряків та несення вахти (STCW) з поправками, прийнятими резолюцією MSC.416(97) [1; 6]. Стандартну морську фразеологію визначено Стандартними фразами IMO для спілкування на морі (SMCP) [4]. Багатонаціональний склад екіпажів круїзних суден відображено в даних галузевої асоціації Cruise Lines International Association [2]. П. Джон (P. John), Б. Брукс (B. Brooks) та У. Шрівер (U. Schriever) на основі кількісного порівняння показали, що мовлення неносіїв англійської мови в морській комунікації суттєво відрізняється як від загальної англійської, так і від стандартної морської фразеології [8]. Наслідки комунікаційних збоїв в аварійній обстановці ілюструють матеріали італійського розслідування аварії Costa Concordia [3]. Разом з тим залишається недостатньо дослідженим питання про те, як підтвердити, що кожен член багатонаціонального екіпажу розуміє аварійні команди в реальних умовах, і як вбудувати таку перевірку в наявну систему управління безпекою судна.

Формулювання цілей статті. Мета статті — визначити, як мовні та культурні бар'єри в багатонаціональному екіпажі впливають на ефективність аварійного реагування на круїзному судні, і запропонувати спосіб системно мінімізувати цей ризик. Дослідницьке питання статті: як мовні та культурні бар'єри в багатонаціональному екіпажі впливають на ефективність аварійного реагування на круїзному судні і як цей ризик можна системно мінімізувати в межах наявної системи управління безпекою?

Методологія. Стаття має концептуально-прикладний характер. Вона поєднує аналіз міжнародних інструментів, матеріали опублікованих розслідувань морських аварій та узагальнений практичний досвід автора. Розділ 1 викладає нормативну базу. Розділ 2 аналізує розрив між формальною відповідністю та фактичним розумінням. Розділ 3 описує типові комунікаційні збої. Розділ 4 пропонує методику стандартизованої комунікації з питань безпеки, розділ 5 показує її застосування на прикладі навчальної пожежної тривоги. Розділ 6 містить рекомендації. Обмеження дослідження та висновки наведено в завершальній частині статті.

Виклад основного матеріалу.

1. Нормативна база

1.1. SOLAS

SOLAS регулює комунікацію на двох рівнях [5]. Перший рівень — робоча мова. Згідно з правилом V/14.3, на кожному судні має бути встановлена робоча мова, яка записується в судновий журнал. Кожен моряк повинен розуміти накази та інструкції цією мовою і, за потреби, віддавати їх і доповідати нею. Згідно з правилом V/14.4, на містку для зв'язку з питань безпеки використовується англійська мова, якщо учасники зв'язку не володіють іншою спільною мовою. Для цього можуть застосовуватися Стандартні фрази IMO для спілкування на морі (SMCP) [4].

Другий рівень — організація аварійного реагування. Глава III SOLAS вимагає розкладу за тривогами з обов'язками кожного члена екіпажу, сигналів тривоги та регулярних навчань. На пасажирських суднах навчання з залишення судна та боротьби з пожежею проводяться щотижня, а кожен член екіпажу бере участь щонайменше в одному навчанні кожного виду щомісяця (правила III/19 і III/30). Збір пасажирів, які щойно прибули, має проводитися до або одразу після відходу судна (правило III/19.2.2).

SOLAS вимагає наявності робочої мови та здатності моряка розуміти накази. Однак вона не визначає, як ця здатність перевіряється і чи зберігається вона в умовах реальної аварійної обстановки.

1.2. ISM Code

ISM Code вимагає, щоб компанія впровадила систему управління безпекою (СУБ) [7]. Для цієї теми особливо важливі два положення:

- розділ 6.6: компанія повинна забезпечити, щоб персонал судна міг ефективно спілкуватися під час виконання своїх обов'язків, пов'язаних із СУБ;
- розділ 8: компанія повинна визначити потенційні аварійні ситуації, розробити процедури реагування на них і програми навчань.

Формулювання розділу 6.6 орієнтоване на результат: ідеться про ефективне спілкування, а не про формальну наявність спільної мови. Саме тут, на думку автора, закладено правову підставу для заходів, що виходять за межі мінімальних вимог до робочої мови.

1.3. STCW

STCW встановлює вимоги до компетентності моряків, включно з базовою підготовкою з безпеки (правило VI/1). Для пасажирських суден Конвенція встановлює додаткові вимоги в правилі V/2 та розділі A-V/2 Кодексу ПДНВ у чинній редакції, включно з поправками, прийнятими резолюцією MSC.416(97) [1; 6]:

- **Ознайомлення з аварійними процедурами.** Увесь персонал пасажирського судна, що здійснює міжнародні рейси, до призначення на суднові обов'язки повинен пройти ознайомлення з аварійними процедурами (розділ A-V/2, пункт 1).
- **Підготовка з безпеки для обслуговуючого персоналу.** Персонал, який безпосередньо обслуговує пасажирів у пасажирських приміщеннях, проходить підготовку з безпеки (правило V/2, пункт 6; розділ A-V/2, пункт 2).
- **Підготовка з управління натовпом.** Її проходять капітани, особи командного складу, особи рядового складу, які мають кваліфікацію за главами II, III і VII, а також інший персонал, призначений у судновому розкладі за тривогами для допомоги пасажирам в аварійних ситуаціях (правило V/2, пункт 7). Стандарт компетентності встановлено розділом A-V/2, пунктом 3 та таблицею A-V/2-1 Кодексу ПДНВ. Одна з компетенцій цієї таблиці прямо стосується встановлення та підтримання ефективного зв'язку.
- **Підготовка з управління в кризових ситуаціях і поведінки людини.** Вона вимагається для капітанів, старших механіків, старших помічників капітана, других механіків та осіб, відповідальних за безпеку пасажирів в аварійних ситуаціях (розділ A-V/2, пункт 4; таблиця A-V/2-2).
- **Періодичність.** Не рідше одного разу на п'ять років персонал проходить перепідготовку або підтверджує, що зберіг необхідний рівень компетентності (правило V/2).

Вимоги до володіння мовою диференційовані. Для командного складу вони встановлені у функції зв'язку: використання SMCP та англійської мови в письмовій і усній формі. Для персоналу готельної служби, який виконує функції з управління натовпом, мовна компетентність прямо не вимірюється. Таблиця A-V/2-1 вимагає вміння підтримувати ефективний зв'язок, але не встановлює, як це вміння перевіряється в члена екіпажу, для якого робоча мова не є рідною.

1.4. Проміжний висновок

Усі три інструменти виходять з того, що члени екіпажу розуміють одне одного. Але жоден не встановлює механізму, який підтверджував би це розуміння в аварійних умовах для кожного члена екіпажу, а не для екіпажу загалом. Саме цей простір має заповнити СУБ конкретного судна.

2. Розрив між відповідністю та розумінням

Відповідність вимогам щодо комунікації на практиці підтверджується документально: робоча мова записана в журналі, дипломи чинні, навчання проведені та зафіксовані. Однак кожне з цих підтверджень свідчить про формальний стан, а не про те, чи зрозуміє конкретний член екіпажу конкретну команду в момент аварії.

Автор виокремлює чотири чинники, які розширюють цей розрив в аварійній обстановці:

1) **Стрес і когнітивне навантаження.** В умовах загрози здатність обробляти мовлення нерідною мовою знижується швидше, ніж рідною. Людина, яка вільно спілкується англійською в повсякденній роботі, може не зрозуміти складну або нестандартну команду під час тривоги.

2) **Шум і технічні перешкоди.** Сигнали тривоги, двигуни, вітер на відкритій палубі, спотворення в гучномовному зв'язку та УКХ-радіостанціях позбавляють слухача частини сигналу. Носій мови відновлює пропущене з контексту, неносій — ні.

3) **Акценти та варіативність англійської.** Члени екіпажу говорять різними варіантами англійської. Команду, вимовлену з незнайомим акцентом, можуть не зрозуміти навіть ті, хто добре володіє мовою.

4) **Культурні моделі поведінки.** У низці культур не прийнято перепитувати старшого за посадою або визнавати, що ти не зрозумів. Ствердна

відповідь «Yes, sir» може означати не розуміння, а ввічливість.

Наслідки такого розриву продемонструвала аварія Costa Concordia (2012). Італійське розслідування, зокрема, вказало на непорозуміння між капітаном і стерновим під час виконання команд на стерно незадовго до зіткнення з каменями, а також на проблеми організації збору та евакуації [3]. Цей випадок показує, що мовний бар'єр може проявитися і на містку, і під час евакуації, тобто на всіх етапах аварійного реагування.

3. Типові комунікаційні збої в аварійних ситуаціях

Нижче подано типологію збоїв, складену на основі практичного досвіду автора в управлінні персоналом та участі в навчальних тривогах, зокрема тренуваннях з боротьби з пожежею. Спостереження узагальнені й не стосуються конкретного судна, оператора чи навчання.

3.1. Збір пасажирів

- **Неоднозначні оголошення гучномовним зв'язком.** Довгі фрази, підрядні речення та розмовні вирази погано сприймаються і членами екіпажу, і пасажирами.
- **Неузгоджена термінологія.** Одне й те саме місце збору можуть називати за номером, за назвою приміщення або за палубою. У результаті пасажирів спрямовують у різні місця.
- **Неповні доповіді про збір.** Доповідь про кількість зібраних пасажирів або відсутніх членів групи може передаватися не у встановленій формі, і одержувач розуміє її неправильно.

3.2. Евакуація

- **Інструкції пасажирам.** Члени екіпажу, відповідальні за управління натовпом, повинні давати пасажирам короткі й однозначні вказівки. Якщо сам член екіпажу не впевнений у формулюванні, він схильний імпровізувати, що підвищує ризик суперечливих вказівок.
- Зміна маршруту евакуації. Коли основний маршрут заблоковано, команду про перехід на альтернативний маршрут має бути зрозуміло миттєво. Саме нестандартні команди найбільш вразливі до непорозуміння.

3.3. Гасіння пожежі

- **Команди пожежній групі.** Команди про подачу води, відступ або зміну позиції передаються в умовах шуму та задимлення. Засоби індивідуального захисту додатково ускладнюють мовлення і слух.
- **Зв'язок між групою та центром управління.** Доповіді про місцезнаходження, стан осередку та людей передаються по радіо. Помилка в номері палуби, відсіку або протипожежної зони може призвести до спрямування сил не туди.
- **Відсутність підтвердження.** Команда, віддана без обов'язкового зворотного повторення, не дає тому, хто її віддає, впевненості, що її зрозуміли.

3.4. Зведена класифікація

Таблиця 1

Класифікація комунікаційних збоїв в аварійних ситуаціях

Категорія збою	Типовий прояв	Етап, на якому найбільш небезпечний
Лексичний	Незнайоме слово або розмовний вираз	Збір, евакуація
Структурний	Занадто довга або складна фраза	Оголошення, нестандартні команди
Фонетичний	Акцент, шум, спотворення радіозв'язку	Гасіння пожежі, зв'язок з містком
Термінологічний	Різні назви одного місця або дії	Збір, доповіді
Культурний	Небажання перепитати або визнати нерозуміння	Усі етапи
Процедурний	Відсутність підтвердження або повторення	Усі етапи

Джерело: складено автором

4. Методика стандартизованої комунікації з питань безпеки [назву методики приховано на час рецензування]

4.1. Принцип

Методика виходить з одного принципу: команда вважається переданою не тоді, коли її вимовили, а тоді, коли її зрозуміли та підтвердили. Методика не створює паралельної системи. Вона вбудовується в наявну СУБ як набір процедур, що спираються на вимогу ISM Code щодо ефективної комунікації (розділ 6.6).

4.2. Компоненти

1. Обов'язкове повторення команд (closed-loop communication). Кожна команда, пов'язана з безпекою, повторюється одержувачем, а той, хто її віддає, підтверджує правильність повторення. Цикл: команда → повторення → підтвердження. Це відповідає принципам SMCP [4].

2. Спрощені формулювання. Ключові аварійні команди та оголошення заздалегідь переформульовуються за правилами:

- одна команда — одна дія;
- активний стан і наказовий спосіб;
- стандартна лексика SMCP замість розмовних виразів;
- стандартна форма чисел (номери палуб, зон тощо);
- єдиний словник назв місць збору, маршрутів і приміщень.

Спрощені формулювання попередньо перевіряються на зрозумілість на вибірці членів екіпажу з різною рідною мовою.

3. Перевірка розуміння. Це періодичне оцінювання, що виходить за межі формальної наявності

диплома. Воно проводиться у форматі коротких практичних перевірок: член екіпажу слухає команду в умовах, наближених до аварійних (шум, радіозв'язок), і демонструє потрібну дію або повторює команду. Результати фіксуються та враховуються під час розподілу обов'язків за розкладом за тривогами. Перевірка доповнює, а не замінює підготовку з управління натовпом за розділом A-V/2, пунктом 3 та таблицею A-V/2-1 Кодексу ПДНВ. Вона дає змогу між п'ятирічними циклами перепідготовки підтверджувати, що компетенція з підтримання ефективного зв'язку зберігається в кожного члена екіпажу.

4. Культура перепитування. Це явне правило, закріплене в СУБ і підтримуване командним складом: перепитати в разі сумніву — обов'язок, а не ознака некомпетентності. Правило особливо важливе для подолання культурного чинника, описаного в розділі 2.

5. Документування та аналіз. Комунікаційні збої, виявлені під час навчань, фіксуються окремо від загальних зауважень щодо навчань і аналізуються в межах перевірок СУБ. Це дає змогу відстежувати повторювані проблеми та коригувати формулювання.

4.3. Співвіднесення з нормативною базою

Таблиця 2

Співвіднесення компонентів методики з нормативною базою

Компонент методики	Нормативна підстава	Що методика додає до мінімальної вимоги
Обов'язкове повторення	SOLAS, правило V/14; SMCP	Обов'язковість для всіх аварійних команд, а не лише на містку
Спрощені формулювання	ISM Code, розд. 6.6; SMCP	Попередня перевірка зрозумілості
Перевірка розуміння	STCW, правило V/2, п. 7; Кодекс ПДНВ, розд. A-V/2, п. 3, табл. A-V/2–1; ISM Code, розд. 6.6	Індивідуальне оцінювання в аварійних умовах між циклами перепідготовки
Культура перепитування	ISM Code, розд. 6.6	Явне правило поведінки
Документування	ISM Code, розд. 8 і 12	Окремий облік комунікаційних збоїв

Джерело: складено автором

5. Ілюстративне застосування: навчальна пожежна тривога

Щоб показати, як працює методика, розглянемо умовний сценарій навчальної пожежної тривоги. Сценарій є складеним: він не описує конкретне судно, навчання чи оператора.

Вихідна ситуація. Навчальний осередок займання оголошено в службовому приміщенні однієї з палуб. Пожежна група прямує до місця, група управління натовпом готує можливий збір пасажирів сусідніх зон.

Без методики. Центр управління по радіо передає розгорнуту команду із зазначенням шляху підходу та попередженням про зміну маршруту. Керівник групи відповідає «Copied», не повторюючи змісту. Частину команди, що стосується альтернативного маршруту, не зрозуміло. Група рухається основним маршрутом і втрачає час.

З методикою.

1) Команду розбито на дві короткі команди, кожна з однією дією.
2) Номер палуби та зони передається в стандартній формі.
3) Керівник групи повторює кожну команду, центр підтверджує.
4) У разі сумніву щодо маршруту керівник перепитує, що прямо передбачено процедурою.
5) Після навчання збій, виявлений на попередніх навчаннях, фіксується та використовується для коригування стандартного формулювання.

Застосування є ілюстративним і не є емпіричною перевіркою методики. Напрями такої перевірки зазначено у висновках.

6. Рекомендації

Для операторів:

1) Включити до СУБ стандартизований перелік аварійних команд і оголошень зі спрощеними формулюваннями, перевіреними на зрозумілість.
2) Зробити обов'язковим повторення всіх аварійних команд, а не лише команд на містку.
3) Проводити індивідуальну перевірку розуміння для членів екіпажу, які мають обов'язки за розкладом за тривогами, особливо з управління натовпом.
4) Вести окремий облік комунікаційних збоїв під час навчань.

Для регуляторів і класифікаційних товариств:

1) Розглянути можливість розроблення рекомендацій щодо оцінювання ефективності комунікації в розумінні розділу 6.6 ISM Code.
2) Включити перевірку розуміння аварійних команд до практики оглядів і перевірок державою порту.

Для навчальних закладів:

1) Включити до підготовки з управління натовпом (розділ A-V/2, пункт 3 та таблиця A-V/2-1 Кодексу ПДНВ) практичні вправи на розуміння команд в умовах шуму та стресу.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Міжнародні інструменти вимагають, щоб екіпаж мав спільну робочу мову та ефективно спілкувався. Однак формальна відповідність цим вимогам не гарантує, що в момент аварії кожен член багатонаціонального екіпажу зрозуміє команду та виконає її правильно. Розрив між відповідністю та розумінням найбільш небезпечний саме в аварійних умовах, коли стрес, шум і культурні чинники

знижують надійність комунікації. Запропонована методика стандартизованої комунікації з питань безпеки пропонує практичний спосіб подолати цей розрив. Її елементи — обов'язкове повторення команд, спрощені формулювання, перевірка розуміння та культура перепитування. Усі вони вбудовуються в наявну систему управління безпекою судна.

Стаття має концептуально-прикладний характер. Типологія збоїв ґрунтується на узагальненому практичному досвіді автора, а не на систематичному спостереженні, і не може вважатися репрезентативною. Майбутні дослідження мають:

– кількісно оцінити частоту комунікаційних збоїв під час навчальних тривог на основі систематичного спостереження;
– перевірити ефективність методики в контрольованих дослідженнях на тренажерах;
– проаналізувати матеріали розслідувань морських аварій щодо комунікаційних чинників в аварійному реагуванні.

Література

1. Amendments to the International Convention on Standards of Training, Certification and Watchkeeping for Seafarers (STCW), 1978, as amended: Resolution MSC.416(97). London: International Maritime Organization, 2016. URL: https://wwwcdn.imo.org/localresources/en/OurWork/HumanElement/Documents/MSC.416(97).pdf (дата звернення: 15.01.2023).

2. Cruise Lines International Association. Diversity. URL: https://cruising.org/workforce-development/diversity (дата звернення: 15.01.2023).

3. Cruise ship Costa Concordia marine casualty on January 13, 2012: report on the safety technical investigation / Ministry of Infrastructure and Transports, Marine Casualties Investigative Body. Rome, 2013. URL: https://www.transportes.gob.es/recursos_mfom/2012costaconcordia.pdf (дата звернення: 15.01.2023).

4. IMO Standard Marine Communication Phrases: Resolution A.918(22). London: International Maritime Organization, 2001. URL: https://wwwcdn.imo.org/localresources/en/OurWork/Safety/Documents/A.918(22).pdf (дата звернення: 15.01.2023).

5. International Convention for the Safety of Life at Sea, 1974, as amended. London: International Maritime Organization, 1974. URL: https://www.imo.org/en/About/Conventions/Pages/International-Convention-for-the-Safety-of-Life-at-Sea-(SOLAS),-1974.aspx (дата звернення: 15.01.2023).

6. International Convention on Standards of Training, Certification and Watchkeeping for Seafarers, 1978, as amended. London: International Maritime Organization, 1978. DOI: https://doi.org/10.62454/KE938E

7. International Management Code for the Safe Operation of Ships and for Pollution Prevention (ISM Code): Resolution A.741(18), as amended. London: International Maritime Organization, 1993. URL: https://wwwcdn.imo.org/localresources/en/KnowledgeCentre/IndexofIMOResolutions/AssemblyDocuments/A.741(18).pdf (дата звернення: 15.01.2023).

8. John P., Brooks B., Schriever U. Profiling maritime communication by non-native speakers: A quantitative comparison between the baseline and standard marine communication phraseology. *English for Specific Purposes*. 2017. Vol. 47. P. 1–14. DOI: https://doi.org/10.1016/j.esp.2017.03.002

References

1. International Maritime Organization. (2016). *Amendments to the International Convention on Standards of Training, Certification and Watchkeeping for Seafarers (STCW), 1978, as amended* (Resolution MSC.416(97)). London: IMO. Retrieved from https://wwwcdn.imo.org/localresources/en/OurWork/HumanElement/Documents/MSC.416(97).pdf

2. Cruise Lines International Association. (n.d.). *Diversity*. Retrieved from https://cruising.org/workforce-development/diversity

3. Ministry of Infrastructure and Transports. (2013). *Cruise ship Costa Concordia marine casualty on January 13, 2012: Report on the safety technical investigation*. Rome: Marine Casualties Investigative Body. Retrieved from https://www.transportes.gob.es/recursos_mfom/2012costaconcordia.pdf

4. International Maritime Organization. (2001). *IMO Standard Marine Communication Phrases* (Resolution A.918(22)). London: IMO. Retrieved from https://wwwcdn.imo.org/localresources/en/OurWork/Safety/Documents/A.918(22).pdf

5. International Maritime Organization. (1974). *International Convention for the Safety of Life at Sea, 1974, as amended*. London: IMO. Retrieved from https://www.imo.org/en/About/Conventions/Pages/International-Convention-for-the-Safety-of-Life-at-Sea-(SOLAS),-1974.aspx

6. International Maritime Organization. (1978). *International Convention on Standards of Training, Certification and Watchkeeping for Seafarers, 1978, as amended*. London: IMO. https://doi.org/10.62454/KE938E

7. International Maritime Organization. (1993). *International Management Code for the Safe Operation of Ships and for Pollution Prevention (ISM Code)* (Resolution A.741(18), as amended). London: IMO. Retrieved from https://wwwcdn.imo.org/localresources/en/KnowledgeCentre/IndexofIMOResolutions/AssemblyDocuments/A.741(18).pdf

8. John, P., Brooks, B., & Schriever, U. (2017). Profiling maritime communication by non-native speakers: A quantitative comparison between the baseline and standard marine communication phraseology. *English for Specific Purposes*, 47, 1–14. https://doi.org/10.1016/j.esp.2017.03.002

МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ «ІНТЕРНАУКА»
INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL «INTERNAUKA»

Збірник наукових статей

№ 16 (150)

Голова редакційної колегії — д.е.н., професор *Камінська Т.Г.*

Київ 2023

Видано в авторській редакції

Засновник / Видавець ТОВ «Фінансова Рада України»
Адреса: Україна, м. Київ, вул. Павлівська, 22, оф. 12
Контактний телефон: +38 (067) 401-8435
E-mail: editor@inter-nauka.com
www.inter-nauka.com

Підписано до друку 15.10.2023. Формат 60×84/8
Папір офсетний. Гарнітура UkrainianSchoolBook.
Умовно-друкованих аркушів 10. Тираж 100.
Замовлення № 398. Ціна договірна.
Надруковано з готового оригінал-макету.

Надруковано у видавництві
ТОВ «Центр учбової літератури»
вул. Лаврська, 20, м. Київ
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців, виготівників і
розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 2458 від 30.03.2006 р.